

TAMPEREEN YLIOPISTO

Jaakko Nurmi

Juutalaiset Kangasalan karhun kynsissä
– Agathon Meurmanin kannanotot juutalaiskysymykseen valtiopäivillä ja
julkisessa keskustelussa

Historian pro gradu -tutkielma
Tampere 2015

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

NURMI JAAKKO: Juutalaiset Kangasalan karhun kynsissä

– Agathon Meurmanin kannanotot juutalaiskysymykseen valtiopäivillä ja julkisessa keskustelussa

Pro gradu -tutkielma, 117 s.

Historia

Toukokuu 2015

Tutkimuksen keskushenkilö Agathon Meurman (1826–1909) oli vanhoillisia arvoja korostanut fennomaanijohtaja, joka profiloitui myös Suomen juutalaisten oikeuksia käsitelleissä valtiopäivä- ja sanomalehtikeskusteluissa. Suomen juutalaiset ovat maahan 1800-luvulla syntynyt vähemmistö, joka joutui odottamaan täysien kansalaisoikeuksien saamista aina 1910-luvulle. Juutalaiskysymys nousi keskustelunaiheeksi säätyvaltiopäivillä ensimmäisen kerran vuonna 1872 ja keskustelu jatkui aina vuoden 1897 valtiopäiviin saakka. Suomalaisessa keskustelussa mielipiteet jakautuivat suuresti kielikiistan jakolinjojen mukaisesti varsinkin 1800-luvun lopulla. Juutalaisiin varauksellisesti suhtautunutta osapuolta edustivat lähinnä fennomaanit Agathon Meurmanin johdolla. Ruotsinmieliset taas asettuivat yleensä puolustamaan juutalaisten oikeuksia. Rajalinjat kulkivat usein myös säätyjen välillä. Talonpojat ja papisto suhtautuivat juutalaisten oikeuksien parantamiseen kielteisesti, aateli ja porvaristo yleensä paljon myönteisemmin. Tämä asetelma oli sikäli varsin luonnollinen, että fennomaaneilla oli vahva edustus nimenomaan talonpoikais- ja pappissäädyssä. Porvaris- ja aatelissäädyssä vastaavasti liberaalit aatteet saivat 1800-luvun lopulle tultaessa yhä enemmän kannattajia.

Fennomaanien ideologisenä esikuvana toimineesta Saksasta omaksuttiin paljon antisemitistisiä asenteita ja myös juutalaisten Venäjällä kohtaama vaino nostettiin usein esiin keskusteluissa. Saksan lisäksi fennomaanit hakivat esimerkkejä juutalaisten negatiivisesta vaikutuksesta lähinnä Itä-Euroopasta. Venäjän lisäksi lähinnä Unkari ja Puola otettiin esiin käydyissä keskusteluissa. Valtiopäiväkeskusteluissa ja lehdistössä nousikin usein esiin pelko idästä tulevista juutalaisista, jotka koettiin erityisen vaarallisiksi. Muualta Euroopasta omaksutut antisemitistiset näkemykset tulivat selkeästi esiin myös Agathon Meurmanin valtiopäiväpuheissa ja sanomalehtikirjoituksissa. Juutalaisia puolustaneet valtiopäiväedustajat ja sanomalehtikirjoittajat sen sijaan ottivat esiin Englannin ja muiden länsimaiden juutalaiset, jotka eivät olleet aiheuttaneet maissaan erityisiä ongelmia. Ajoittain keskusteluissa tehtiin myös erottelu reformijuutalaisiin ja ortodoksimuutalaisiin. Juutalaisia käsiteltiin suomalaisessa lehdistössä erityisesti 1880-luvulla. Myös Meurman kirjoitti useita kirjoituksia juutalaiskysymyksestä, lähinnä *Uuteen Suomettareen* ja *Morgonbladetiin*. Meurmanilla olikin lehdistökeskustelussa varsin näkyvä rooli.

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää millaiset vaikutteet olivat Agathon Meurmanin juutalaisnäkemysten kannalta keskeisimpiä. Tutkimuksen perusteella hänen omaksumansa fennomaaninen aate ja siihen kuuluva nationalistinen asenne selittävät suurelta osin hänen näkemyksiään myös juutalaiskysymyksessä. Fennomaanit suhtautuivat kielteisesti kaikkeen vieraaseen ja ulkoapäin tulevaan, joten heidän juutalaisvastaisuutensa ei ole yllättävää. Meurmanin ajattelussa erityisesti uskonnon rooli kansakuntaa koossa pitävänä voimana korostui, mikä myös osaltaan selittää hänen juutalaisvastaisia näkemyksiään. On kuitenkin huomattava, että myös muut suomenmieliset edustajat esittivät varsin antisemitistisiä näkemyksiä. Erityisen räikeitä juutalaisvastaisia mielipiteitä esitti pappissäätyyn kuulunut J. W. Wartainen.

SISÄLLYSLUETTELO:

1. JOHDANTO.....	1
1.1 Tutkimuskysymys, aineisto, metodit ja rakenne.....	2
1.2 Keskeiset käsitteet.....	7
1.3 Agathon Meurmanin elämänvaiheet ja aatteellinen tausta.....	8
2. JUUTALAIKYSYMYKSEN SYNTYMINEN SUOMEEN.....	15
2.1 Juutalaisten historia Euroopassa.....	15
2.2 Juutalaisten historia Suomessa 1870-luvun lopulle	22
2.3 Keskeiset poliittiset aatteet Suomessa 1800-luvun lopulla.....	28
2.4 Juutalaiskysymystä käsitellään ensimmäisen kerran valtiopäivillä.....	36
2.5 Juutalaiskysymys nousee julkiseen keskusteluun.....	43
2.6 Eriuskolaiskysymys ja sen heijastuminen juutalaiskysymykseen.....	45
3. MEURMANISTA TULEE JUUTALAIKYSYMYKSEN KESKUSHAHMO.....	51
3.1 Juutalaisvastaiset kannanotot lisääntyvät vuoden 1882 valtiopäivillä.....	52
3.2 Keskustelu juutalaisista kiihtyy lehdistössä 1880-luvun alussa.....	57
3.3 Meurman nostaa juutalaiskysymyksen jälleen esiin vuoden 1885 valtiopäivillä.....	68
3.4 Senaatti ottaa kantaa juutalaiskysymykseen.....	75
3.5 Julkinen keskustelu juutalaiskysymyksestä jatkuu kiihkeänä 1880-luvun lopulla.....	77
4. JUUTALAIKYSYMYKSEN RATKAISU.....	82
4.1 Juutalaismyönteiset anomukset vuosien 1894 ja 1897 valtiopäivillä.....	83
4.2 Meurman ja Wartainen hyökkäävät juutalaisia vastaan lehdistössä.....	92
4.3 Juutalaiskysymyksen pitkittynyt ratkaisu.....	97
4.4 Eri osapuolten vaikutteet juutalaiskysymyksessä.....	99
5. PÄÄTELMÄT.....	107
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	111

1. Johdanto

Vuonna 1826 Kangasalla Liuksialan kartanossa syntynyt Agathon Meurman tunnettiin myös lempinimillä ”Kangasalan oraakkeli”¹ ja ”Kangasalan karhu”². Hän tuli tunnetuksi vanhoillisena fennomaanijohtajana, innokkaana J. V. Snellmanin ajatusten puolestapuhujana ja Yrjö-Koskisen rinnalla yhtenä aikakauden tärkeimmistä suomenmielisistä valtiomiehistä. Tuotteliaana sanomalehtikirjoittajana, säätyvaltiopäivien edusmiehenä ja kirkolliskokouksen jäsenenä hän oli monella tapaa suomalaisuusliikkeen ja talonpoikaissäädyn aatteellinen johtohahmo. Meurmanille keskeistä olikin juuri maalais- ja talonpoikaisarvojen korostaminen. Hän tuli talonpoikaissäädyn jäseneksi vuonna 1872 ja säilytti paikkansa vuoden 1900 valtiopäiville saakka. Myös kirkon hallinnossa hänen asemansa oli merkittävä. Meurman oli esimerkiksi jäsenenä kaikissa 1800-luvulla pidetyissä kirkolliskokouksissa. Hän oli aktiivisesti mukana myös Kansanvalistusseuran toiminnassa, jonka esimiehenä hän toimi vuosina 1885–1905. Uskonnollisuus ja nationalismi saivat hänet suhtautumaan erittäin kielteisesti aikakauden uusiin eurooppalaisiin aatteisiin, kuten poliittiseen ja kulttuuriseen liberalismiin sekä naisliikkeeseen.³

Meurman oli keskeinen hahmo myös juutalaisten asemaa käsittelevissä keskusteluissa niin valtiopäivillä kuin lehdistössäkin 1800-luvun lopulla. Keskustelun aiheena olleet Suomen juutalaiset olivat 1800-luvun alussa Suomeen syntynyt vähemmistö, jonka osana oli aina maan itsenäistymiseen saakka taistella kansalaisoikeuksistaan ja jopa oikeudestaan asua Suomessa. Näkyvimmin Suomen juutalaiskysymys tuli esille juutalaisten oikeudellisesta asemasta käydyissä valtiopäiväkeskusteluissa, joissa sitä käsiteltiin pienin tauoin vuodesta 1872 vuoteen 1917 asti. Valtiopäiväkeskusteluun liittyen juutalaisten asiaa pohdittiin erityisesti Suomen lehdistössä. Myös kauppiaiden parissa juutalaisten asema nousi keskustelun aiheeksi. Näiden vuosikymmenten aikana myös juutalaisiin liittyneet ennakkoluulot, ammatillinen kateus ja Keski-Euroopasta omaksutut antisemitistiset asenteet tulivat esille.⁴

¹ Tommila 1989, 73.

² Vares 2005, 682.

³ Jossas 1983, 1-4; Jossas 1990, 53–54; Liikanen 1989, 132.

⁴ Kuparinen 1999, 189.

1.1 Tutkimuskysymys, aineisto, metodit ja rakenne

Tutkimuskysymys

Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on tarkastella, millaiset tekijät vaikuttivat Agathon Meurmanin juutalaisnäkemyskysymyksiin. On myös syytä pohtia, miksi Meurman ylipäättään koki juutalaiskysymyksen tärkeäksi. Hänen näkemystensä suhteuttaminen juutalaiskäsityksiin Suomessa ja laajemminkin Euroopassa on tutkimuksen kannalta keskeistä. Meurmanin ajatusten ja asenteiden ymmärtämiseksi on selvitettävä, miten ja millaisia perusteluita käyttäen suomalaiset poliitikot ja poliittiset ryhmät suhtautuivat juutalaiskysymykseen. Tästä syystä tuon tutkimuksessani esille myös Agathon Meurmanin ja muiden fennomaanien yleistä poliittista ajattelumaailmaa. Näin juutalaiskysymys voidaan paremmin asettaa osaksi Meurmanin yleispoliittista ajattelua. Hän oli ennen kaikkea suomalaisuusmies. Tästä syystä suomenmielisyyden parempi ymmärtäminen auttaa ymmärtämään paremmin myös hänen juutalaisnäkemystään. Agathon Meurmanin juutalaisvastaista ajattelua ja sen perimmäisiä motiiveja ei ole tutkittu kattavasti. Esko Jossas käsittelee aihetta omassa tutkimuksessaan, mutta syvällisempään analyysiin hänkään ei ryhdy. Tutkijoiden erilaiset käsitykset Agathon Meurmanin merkityksestä ja motiiveista 1800-luvun juutalaisvastaisessa liikkeessä antavat myös mahdollisuuden uusiin tulkintoihin.

Tiivistetysti keskeiset tutkimuskysymykset ovat:

Mitkä tekijät vaikuttivat Agathon Meurmanin juutalaisnäkemysten muodostumiseen?

Miten Agathon Meurman perusteli juutalaisia koskevia näkemystään?

Mikä oli Meurmanin merkitys juutalaiskysymyksen käsittelyssä valtiopäivillä ja toisaalta mielipidevaikuttajana lehdistössä?

Miten Meurmanin asenteet ja kannanotot vertautuvat aikakauden keskusteluun juutalaisista Suomessa ja muualla Euroopassa?

Tutkimusaineisto

Tutkimukseni pääasiallisina lähteinä ovat Agathon Meurmania käsittelevä kirjallisuus, Meurmanin oma kirjallinen tuotanto, aikakauden sanomalehtiaineisto sekä valtiopäivä- ja kirkolliskokousaineisto vuosilta 1872–1897. Agathon Meurman kirjoitti huomattavan kirjallisen tuotannon, joka sisältää muun muassa vuonna 1909 julkaistun omaelämäkerran *Muistelmia*. Meurmanin teoksissa juutalaiskysymys ei ole keskiössä, mutta niiden avulla on kuitenkin mahdollista perehtyä yleisellä tasolla hänen poliittisiin, uskonnollisiin ja aatteellisiin

näkemyksiinsä. Tutkimuskirjallisuudesta voi nostaa esiin Esko Jossaksen väitöskirjan *Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko 1863–1899* vuodelta 1990, joka käsittelee ensisijaisesti Meurmanin uskonnollisia käsityksiä ja hänen kirkollista toimintaansa.

Agathon Meurmanin toiminta ja elämänvaiheet on käsitelty kattavasti Paavo Virkkusen kirjoittamassa kolmiosaisessa elämäkerrassa *Agathon Meurman: Henkilö ja elämäntyö I-III*⁵. Virkkusen elämäkertaa on arvosteltu erityisesti siitä, että se antaa Agathon Meurmanista kuvan varsin erehtymättömänä ja moitteettomana ihmisenä. Marja Jalava toteaaakin, että Virkkusen lähestymistapaa ei voida pitää tieteellis-kriittisenä. Jalava arvelee, että Virkkusen tarkoituksena ei todellisuudessa edes ollut kuvata Meurmania heikkouksineen ja erehdyksineen.⁶

Virkkusella oli myös hyvin henkilökohtainen suhde Agathon Meurmaniin, sillä hän avioitui Agathon Meurmanin tyttären Katri Thulen kanssa vuonna 1904. Lisäksi Virkkusen isovelji oli avioitunut jo vuonna 1896 Meurmanin tyttären Helmin kanssa.⁷ Nämä sukulaisuussuhteet vaikuttivat varmasti siihen, että Virkkunen ei halunnut tuoda elämäkerrassa esiin mitään, mikä olisi voinut mustata Meurmanin jälkimainetta. Oman tutkimukseni kannalta merkittävää on, että Virkkunen ei teoksessaan käsittele Meurmanin juutalaisvastaista toimintaa juuri lainkaan.⁸ Tämänkin voi olettaa liittyneen Virkkusen haluun kuvata Meurman mahdollisimman positiivisessa valossa.

On myös syytä mainita Santeri Jacobssonin vuonna 1951 ilmestynyt teos *Taistelu ihmisoikeuksista – Yhteiskunnallishistoriallinen tutkimus Ruotsin ja Suomen juutalaiskysymyksen vaiheista*, vaikka en sitä omassa tutkimuksessani juuri käytäkään. Teoksen heikkouksiin kuuluu se, että siinä ei ole käytetty lainkaan lähdeviitteitä. Suomenjuutalainen Jacobsson oli myös itse poliittisesti aktiivinen juutalaiskysymyksessä, joten hänen näkökulmansa aiheeseen ei ole historiantutkijan näkökulma. Laura Ekholm onkin kiinnittänyt huomiota siihen, että monissa tutkimuksissa Jacobssonin

⁵ Kyseessä on loppuviitteinen lähes 1800-sivuinen teossarja. Elämäkerran ensimmäinen Agathon Meurmanin lapsuus- ja nuoruusvuosia 1826–1855 käsitellyt osa ilmestyi vuonna 1935. Toinen vuonna 1938 ilmestynyt osa kuvasi Meurmanin nousua fennomaanien keskeiseksi hahmoksi ja käsitteli vuosia 1855–1880. Kolmas vuosia 1881–1909 käsitellyt osa julkaistiin vasta vuonna 1957, vaikka se oli pääpiirteittäin valmis jo ennen toista maailmansotaa. Jalava 2013, 270.

⁶ Jalava 2013, 270–271, 296.

⁷ Jalava 2013, 277.

⁸ Paavo Virkkunen mainitsee vain muutamalla lauseella Meurmanin toiminnasta juutalaiskysymyksen käsittelyssä vuoden 1872 valtiopäivillä. Hän toteaa kuinka Meurman merkitsi kielteisen kannanottonsa porvarisäädystä tehtyyn juutalaismyönteiseen ehdotukseen. Virkkusen mukaan Meurman teki tämän ”enemmän kuitenkin käytännöllisistä kuin periaatteellisista syistä”. Virkkunen puolustelee Meurmanin kantaa sillä, että kaikilla pienemmillä kristityilläkään ryhmillä ei vielä ollut samoja oikeuksia kuin luterilaisilla ja kreikkalaiskatolisilla. Virkkunen 1938, 489–490.

näkemykset on hyväksytty historiallisina tosiasioina ja teosta on käytetty ilman riittävää lähdekriittistä pohdintaa.⁹

Meurmanin tutkimisessa on ongelmia, jotka myös Jossas mainitsee omassa liseniaattityössään. Ensinnäkin Meurmanin nuoruusajasta on vähän lähteitä ja siitä on saatavissa hyvin vähän luotettavaa tietoa. Toinen ongelma on se, että ulkomaisista lehdistä ja kirjallisuudesta saaduista vaikutteista Meurmanin ajatteluun ei ole juurikaan jäänyt tietoja.¹⁰ Tutkimuskysymysten ratkaisemiseksi Meurmanin aatteellinen tausta ja hänen omaksumansa suomenmielisyys vaikuttavat kuitenkin olevan olennaisempia kuin hänen henkilöhistoriansa.

Juutalaisia käsiteltiin ensimmäisen kerran erillisenä kysymyksenä vuoden 1872 valtiopäivillä. Keskustelu juutalaiskysymyksestä jatkui kaikissa neljässä säädyssä aina vuoteen 1897, jonka jälkeen asiaan ei säätyvaltiopäivillä enää palattu. Ratkaisu juutalaiskysymykseen saatiin kuitenkin vasta tammikuussa 1918, jolloin juutalaisille vihdoinkin myönnettiin kansalaisoikeudet. Valtiopäiväaineistoa käsitellessäni etenen pääosin kronologisesti, mutta joissakin tapauksissa olen käsitellyt yhden edustajan useampia puheenvuoroja samassa yhteydessä. Olen keskittynyt Agathon Meurmanin puheenvuorojen lisäksi lähinnä muiden juutalaisvastaisia näkemyksiä esittäneiden edustajien puheenvuoroihin. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että keskityn tarkastelemaan lähinnä talonpoikais- ja pappissäädyssä käytyä keskustelua.

Lehdistössä käytyyn keskusteluun ottivat osaa sekä suomenkieliset että ruotsinkieliset lehdet. Juutalaisia koskeva lehdistökeskustelu oli kuitenkin vähäistä, ellei suorastaan olematonta ennen vuoden 1872 valtiopäiviä. Laajaa lehdistökeskustelua juutalaiskysymyksestä ei syntynyt edes vuoden 1872 valtiopäivien jälkeen. Vuoden 1882 valtiopäivien yhteydessä toden teolla alkanut lehdistökeskustelu jatkui kiivaana aina juutalaisten kansalaistamiseen saakka.

Sanomalehtikirjoitukset ovat tärkeä osa tutkimuksessa käyttämäni aineistoa. Niiden käyttöön lähteinä liittyy erityistekijöitä, jotka täytyy osata ottaa huomioon tutkimusta tehtäessä. Sanomalehtilähteen erityispiirteenä on sen julkisuus. On syytä muistaa, että julkinen tiedonvälitys on vallankäyttöä. Tutkimalla sanomalehdistön edustamaa julkista kuvaa voidaan pyrkiä saamaan käsitys tietyn aikakauden henkisestä ilmapiiristä. Sanomalehteen lähteenä tulee kuitenkin suhtautua samalla kriittisyydellä kuin muihinkin lähteisiin. Aikakauden ”todellisuus” voidaan yrittää löytää

⁹ Ekholm 2014, 170–171.

¹⁰ Jossas 1983, 6.

tutustumalla lähteisiin perusteellisesti ja ymmärtämällä lähteen asema osana monimutkaista yksilöiden, yhteisöjen ja ideologioiden maailmaa.¹¹

Suomen juutalaisia on vähemmistön pieneen kokoon suhteutettuna tutkittu melko paljon ja myös monipuolisesti. Ainoa laajempi yleisesitys Suomen juutalaisista on kuitenkin edelleen Taimi Torvisen vuonna 1989 ilmestynyt *Kadimah – Suomen juutalaisten historia*. Suomen varhaiseen juutalaishistoriaan keskittyvistä tutkimuksista merkittävin lienee Anja Hansenin vuoteen 1889 saakka tarkastelunsa ulottava lisensiaattitutkimus vuodelta 1972. Eero Kuparisen teos *Antisemitismin musta kirja*¹² vuodelta 2008 on perusteellisin suomenkielinen yleisesitys antisemitismistä maailmanlaajuisena historiallisena ilmiönä. Teuvo Laitilan vuonna 2014 ilmestyneessä teoksessa *Uskonto, isänmaa ja antisemitismi* sen sijaan keskitytään tarkastelemaan juutalaisvastaisuuden historiaa nimenomaan Suomessa. Matti Myllykosken ja Svante Lundgrenin vuonna 2005 ilmestynyt teos *Murhatun Jumalan varjo – Antisemitismi kristinuskon historiassa* taas käsittelee erityisesti kristinuskon merkitystä eurooppalaisessa juutalaisvastaisuudessa.

Metodit

Poliittisen aatehistorian, puolueiden tai joukkoliikkeiden tutkimuksessa ei voida puhua mistään niille ominaisista, erityisistä metodeista. Kulloinkin sovellettavan tutkimusmenetelmän valintaan ja lopulliseen muotoutumiseen vaikuttavat ongelman luonne, lähdeaineisto ja tutkijan lähestymistapa. Poliittisessa aatehistoriassa, jossa lähdeaineistona ovat lähinnä kirjalliset dokumentit, on vallitseva menetelmäsuuntaus ollut historiallis-kvalitatiivinen lähdekritiikki. Suurin osa aatehistorian tutkijoista on perinteisesti noudattanut tällaista menettelytapaa. Siitä on käytetty nimitystä aate- ja tapahtumahistoriallinen tutkimussuuntaus. Tutkimuksen pääpaino on dokumenttien ja niiden avulla rekonstruoitavien tapahtumasarjojen huolellisessa puntaroimisessa.¹³

Pyrin tutkielmassani soveltamaan Markku Hyrkkäsen kirjassaan esittelemää vaikutemallia. Tarkoituksenani on selvittää, millaiset tekijät vaikuttivat Agathon Meurmanin käsityksiin juutalaisista. Toissijaisesti haluan selvittää laajemminkin Suomessa juutalaisvastaisia näkemyksiä esittäneiden henkilöiden vaikuttimia. Vaikutemalli (*influence model*) on paradigmaattisimmillaan henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa. Kun halutaan selittää, miksi joku henkilö on käsittänyt asiat

¹¹ Boberg 2004, 40–48.

¹² *Antisemitismin musta kirja* on laajennettu versio Kuparisen vuonna 1999 ilmestyneestä teoksesta *Aleksandriasta Auschwitziin: Antisemitismin pitkä historia*.

¹³ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993, 165–166.

tietyllä tavalla, on selvitetävä, mitä vaikutteita hän on omaksunut ja keneltä hän on käsityksensä saanut. Vaikute on siis jostakin tai joltakin omaksuttu käsitys. Vaikuteanalyttisen metodin mukaan tutkimusongelma on ratkaistu, kun kaikki relevantit vaikutteet on pystytty tunnistamaan. Tarkoituksena on saada selville, keneltä tai mistä aatteesta, ideologiasta ja opista vaikutteet ovat peräisin. Tämän jälkeen tieteellisen keskustelun teemaksi jää kiistely siitä, mitkä vaikutteet todella olivat relevantteja, ja mikä vaikute tai kuka vaikuttaja vaikuttavin.¹⁴

Uusia tutkimustuloksia ovat vaikutemallin nojalla aikaisemmalta tutkimukselta havaitsematta jääneet vaikutteet. Metodin hyvänä puolena on selkeys. Tutkija on koko ajan selvillä siitä, mitä hänen on tehtävä. Vulgaareimmassa muodossaan vaikuteanalyysi perustuu heijastusteorialle: inhimillinen ajattelu on satunnaisten vaikutteiden kokoelma, joka määräytyy lähinnä siitä, mitä vaikutteita ajassa sattuu liikkumaan. Vaikuteanalyttisen metodin käsitteellisiä edellytyksiä voidaan kuitenkin kritisoida monin tavoin. Metodi esimerkiksi perustuu oletukseen, että ajattelun muutos vaatii aina jonkin ulkoisen sysäyksen.¹⁵ Vaikutemallin heikkouksista huolimatta uskon sen soveltuvan oman tutkimukseni peruslähtökohdaksi poikkeuksellisen hyvin. Agathon Meurmanista on olemassa laaja lähdeaineisto, joka antaa mahdollisuuden vaikutteiden tunnistamiseen.

Tutkimuksen rakenne

Ensimmäisen luvun seuraavissa alaluvuissa selitän aiheen keskeiset käsitteet ja luon katsauksen Agathon Meurmanin elämään ja uraan poliitikkona keskittyen hänen aatteellisiin ja uskonnollisiin vaikutteisiinsa. Tutkimuksen toisessa luvussa pyrin luomaan viitekehyksen Suomessa käytyyn juutalaisia käsittelevään keskusteluun. Luon katsauksen juutalaisten historiaan sekä Suomessa että laajemmin Euroopassa. Lisäksi tarkastelen 1800-luvun lopun poliittista järjestelmää Suomessa sekä aikakauden keskeisiä poliittisia liikkeitä ja aatteita. Aikakauden vallitsevien poliittisten aatteiden kuten fennomanian ja nationalismin ymmärtäminen on hyvin keskeistä Agathon Meurmanin ja hänen aikalaistensa ajattelun ja toiminnan ymmärtämisessä. Kolmannessa luvussa käsittelen 1880-luvulla kiihkeäksi yltynyttä keskustelua juutalaiskysymyksestä, missä Agathon Meurmanilla oli keskeinen rooli. Neljännessä luvussa käyn läpi juutalaisista käydyn keskustelun vaiheita 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa. Lisäksi teen kokonaisanalyysin käydystä keskustelusta ja pyrin tarkastelemaan Meurmanin juutalaisajattelun vaikutteita. Viidennessä luvussa esittelen työni tutkimustulokset.

¹⁴ Hyrkkänen 2002, 137.

¹⁵ Hyrkkänen 2002, 137, 150–152.

1.2 Keskeiset käsitteet

Antisemitismi, *antijudaismi* ja *juutalaiskysymys* ovat keskeisiä käsitteitä eurooppalaista juutalaisvastaisuutta tutkittaessa. Kysymys juutalaisten asemasta oli 1840-luvulle tultaessa kehittynyt Saksassa sellaiseksi, että se sai jo oman käsitteensä *Judenfrage*, juutalaiskysymys. Sen varhaishistoria on kuitenkin hieman pitempi. Eräänlaisena lähtöpisteenä oli Preussin juutalaisten emansipaatio, joka herätti juutalaisvastaisia reaktioita. Käännöksinä käsite levisi nopeasti kaikkialle, missä kansalaisyhteisöjen myöntäminen juutalaisille nousi keskustelunaiheeksi. Ensimmäisenä käsitettä *Judenfrage* käytti ilmeisesti teologi ja historioitsija Bruno Bauer (1809–1882).¹⁶

Kristillinen, uskonnollisesti suuntautunut antijudaismi erotetaan yleensä poliittisiin, rodullisiin ja kulttuurisiin ennakkoluuloihin perustuvasta antisemitismistä. Antisemitismi-käsite on peräisin vuodelta 1879 ja se on laitettu saksalaisen lehtimiehen Wilhelm Marrin nimiin. Hän nojautui tuolloin nopeasti yleistyneeseen jaotteluun, jonka mukaan saksalaiset kuuluivat korkeaan arjalaiseen rotuun, kun taas juutalaiset edustivat alemmaa seemiläistä rotua. Ylipäätään ajatus seemiläisestä rodusta on peräisin 1800-luvun rotutieteestä, mutta käsitettä antisemitismi käytetään usein myös puhuttaessa ennen 1870-lukua vaikuttaneesta juutalaisvastaisuudesta. Antisemitismi on kuitenkin usein koettu huonoksi termiksi kuvaamaan kristinuskoon liittyntä juutalaisvastaisuutta. Kristinuskossa esiintyvä juutalaisvastaisuus ei perustu oppiin kansasta tai rodusta, vaan erilaisiin uskonnollisiin tekijöihin. Tästä syystä viime vuosikymmeninä on tullut yhä yleisemmäksi puhua kristillisestä antijudaismista. Termin valinta perustuu kreikan sanaan *ioudaismos*, joka tarkoittaa juutalaisuutta tapana uskoa ja elää. Se kattaa sekä juutalaisen uskonnon että siihen sidoksissa olevan kulttuurin. Kristinuskon merkitys Euroopan juutalaisvastaisuudessa on kiistämätön. Myllykoski ja Lundgren esittävätkin, että ”juutalaisten joukkotuhoon johtanut antisemitismi on leimallisesti eurooppalainen ilmiö, jonka taustalla on kristinuskon juutalaisvastainen historia”.¹⁷

Rotuun viittaavasta nimestään huolimatta antisemitismi-termin käyttö laajeni jo varhain tarkoittamaan juutalaisvihaa myös muissa kuin seemiläisen rodun turmiollisuutta korostaneissa yhteyksissä. Sillä viitattiin myös varhaisempaan vihamielisyyteen juutalaisia kohtaan. Eri toiminnoissa antisemitismi saattaa näkyä syrjintänä, juutalaisia vastaan suunnattuna poliittisena toimintana tai väkivaltana. Mikäli vihan kohteena on pikemminkin juutalaisten uskonto kuin juutalaiset itse, ilmiöstä on siis totuttu käyttämään termiä antijudaismi. Pyrkimykset antisemitismin

¹⁶ Kuparinen 1999, 136–137, 139–140.

¹⁷ Kuparinen 1999, 9; Myllykoski & Lundgren 2005, 15, 17–18.

määrittelyyn ovat holokaustin jälkeen lisääntyneet. Tutkijat ovat halunneet löytää antisemitismistä yleisiä merkittäviä piirteitä. Keskeiseksi on tullut myös kysymys antisemitismin jatkuvuudesta. Voidaan pohtia, onko kyseessä samankaltaisesta ilmiöstä läpi historian. Juutalaisten asema muiden kansojen keskuudessa on historian saatossa ollut varsin poikkeuksellinen. Eristäytyminen muusta yhteiskunnasta sekä poikkeuksellinen asema valtaväestön keskuudessa ovat luoneet perustan kahdelle varhaiselle antisemitismin selitysmallille, kontaktiteorialle ja ryhmäennakkoluuloteorialle. Kontaktiteoria selittää antisemitismin kontaktien puutteella. Ryhmäennakkoluuloteoria taas esittää, että antisemitismin syynä on pikemminkin valtaväestön epäluulo poikkeaviksi koettuja juutalaisia kohtaan. Taloudellisia tekijöitä antisemitismiä selitettäessä on vaikea sulkea pois. Osa tutkijoista on kuitenkin esittänyt, että taloudellisten tekijöiden merkitystä on ajoittain painotettu jopa liikaa.¹⁸

Tutkimukseni kannalta oleellinen käsite on myös *kansa*. Vetoaminen kansaan ja kansan tahtoon on alusta alkaen kuulunut olennaisena osana suomalaiseen poliittiseen retoriikkaan kaikissa puolueissa ja poliittisissa ryhmittymissä. Kansa-sanan ympärille onkin muodostunut laaja poliittisten käsitteiden perhe. *Kansakunta*, *kansalainen*, *kansalaisyhteiskunta* ja *kansanvalta* ovat vain joitakin tämän ryhmän käsitteitä. Kansan nimissä esiintyminen hahmottui ensimmäisen kerran poliittiseksi linjaksi 1800-luvun johtavien fennomaanien kirjoituksissa. Suomalainen kansaan vetoaminen ja kansa-sanan ottaminen osaksi poliittista käsitteistöä ei ole kuitenkaan yhdistettävissä ainoastaan etnistä yhdenmukaisuutta korostaviin liikkeisiin.¹⁹ Agathon Meurmanin ja muiden fennomaanien puheissa hyvin keskeistä oli kysymys siitä, ketkä kuuluivat suomalaiseen kansaan. Samalla kysymys oli siitä, kenellä oli oikeus asua Suomessa. Fennomaanien juutalaisvastaisuus voidaan monin tavoin nähdä loogisena seurauksena heidän kansa-käsityksistään. Fennomaanit myös usein esiintyivät Suomen kansan nimissä ja sen edustajina.

1.3 Agathon Meurmanin elämänvaiheet ja aatteellinen tausta

1800-luvun yhteiskunta oli monin tavoin maaseutuvaltainen. Suomen pääelinkeino oli maatalous ja suurin osa väestöstä asui maaseudulla. Talonpoikaisväestön edusmiehenä esiintyneen Agathon²⁰ Meurmanin elämä oli kuitenkin lapsuudesta saakka varsin epätyypillinen suomalaiselle talonpojalle. Taustaltaan, kasvatukseltaan ja opinnoiltaan hänen oli vaikea samaistua aikansa

¹⁸ Kuparinen 2008, 9–11.

¹⁹ Liikanen 2003, 257–258.

²⁰ Syy Agathon Meurmanin epätavalliselle etunimellä ei ole täysin selvä. Todennäköisesti nimen antaminen liittyi hänen enonsa Adolf Ivar Arwidssonin innostukseen samaan aikaan käytyä Kreikan vapaussotaa kohtaan. Meurman 1933 (alkuteos 1909), 41.

talonpoikaisväestöön ja heidän elämänpiiriinsä. Agathon Meurmanin syntymä- ja kotitalo oli suuri Liuksialan kartano Kangasalla. Tilaan kuului peltoja ja metsää satoja hehtaareja eli paljon enemmän kuin tavalliseen talonpoikaistaloon. Meurman siis kuului suurtalonpojistoon.²¹

Meurmanin lapsuudesta ei ole kovinkaan paljon tietoja. Agathon Meurmanin lapsuuden keskeisin kokemus oli hänen äitinsä Amalia Lovisan kuolema vuonna 1832 Agathonin ollessa vasta viisivuotias. Äidin kuolema varjostikin Agathon Meurmanin elämää pitkälle nuoruuteen.²² Isäänsä Karl Otto Meurmania hän kuvasi hyvin ankaraksi: ”Jos iloa joskus sattuikin lapsilaumaan, muuttui se heti vaitioloksi kun isä läheni.”²³ Erästä lapsuuden joulua, ilman joulupukkia ja lahjoja, muistellessaan Meurman taas totesi: ”Vähän minä tiedän mitä lapsuuden suloisilla päivillä tarkoitetaan.”²⁴ Hän myös kertoo kuinka ”auktoriteettiin alistumisen velvollisuus” oli hänen perhekasvatuksessaan ”rautaisena sääntönä”. Meurman kuitenkin katsoi olevansa ankarasta kotikasvatuksesta isälleen suuressa kiitollisuudenvelassa.²⁵

Muistelmissaan Meurman on kertonut, että hänen lapsuudenkotinsa arkeen kuuluivat kotihartaudet ja jumalanpalvelukseen osallistuminen sunnuntaisin.²⁶ Meurman piti kuitenkin pitkään tämänkaltaista uskonnollisuutta vähäisessä arvossa. Vasta myöhäisellä iällä hän alkoi antaa enemmän arvoa kotinsa hengellisyydelle. Joka tapauksessa voidaan sanoa, että Agathon Meurmanin lapsuudenkodissa pyrittiin säilyttämään sellaisia uskonnollisia perinteitä, jotka yleisesti yhteiskunnassa alkoivat jo menettää merkitystään. Meurmanin koti ei kuitenkaan ollut leimallisesti uskonnollinen. Meurman ei esimerkiksi joutunut opiskelemaan katekismusta ulkoa, vaikka sitä tuohon aikaan pidettiin varsin oleellisena osana suomalaista yhtenäiskulttuuria.²⁷

Meurmanin yliopisto-opinnot jäivät vain kolmen lukukauden mittaisiksi.²⁸ Jossas kuitenkin katsoo, että vuosia yliopistossa on pidettävä merkittävänä vaiheena Agathon Meurmanin elämässä, sillä tuona lyhyenä aikana suurelta osin muodostuivat hänen ajattelunsa ja elämäkatsomuksensa. Tuona ajanjaksona olennaisia eivät olleet niinkään opinnot vaan samaan aikaan Meurmanin omatoimisesti harrastama lukeminen sekä Snellmanilta saadut herätteet ja vaikutteet. Meurman tutustui nuoruusvuosinaan erityisesti romantiikkaa edustavaan kirjallisuuteen. Hän omaksui lukemastaan

²¹ Jossas 1990, 27–28.

²² Virkkunen 1935, 77–78.

²³ Meurmanin muistelmakäsikirjoitus I, 27–29, K. 11, Coll. 465, Agathon Meurmanin kokoelma, HYK.

²⁴ Virkkunen 1935, 95.

²⁵ Meurman 1933, 33.

²⁶ Meurman 1933, 31–32.

²⁷ Jossas 1990, 29.

²⁸ Virkkunen 1935, 182.

kirjallisuudesta myös kansallisia painotuksia.²⁹ Opiskeluaikoja muistelmateoksessa käsitellessään Meurman tekee huomion, kuinka suomalaisten keskuudessa kansan ja kansallisuuden käsite oli 1840-luvulla vielä täysin tuntematon. Hän myös kertoo, kuinka kirjallisuutta ei ostettu eikä luettu. Tämä taas johtui hänen mielestään siitä, että suomenkielistä kirjallisuutta ei ollut saatavilla.³⁰

Meurmanin isän kuoltua vuonna 1845 jäi Liuksialan kartanon isännöisyys hänen harteilleen. Tulo Liuksialan omistajaksi ja isännäksi ei merkinnyt kuitenkaan sitä, että Meurman olisi keskittynyt ainoastaan maanviljelyyn. 1850-luvulla hänen elämässään alkoi uusi vaihe, jolloin hän vähitellen tuli tunnetuksi sanomalehtikirjoittajana ja fennomaanisen liikkeen vaikuttajana. Meurman osallistui hyvin laaja-alaisesti aikansa julkiseen keskusteluun. Hänen 1850-luvun kirjoitustensa sanomaa Jossas kuvaa romanttis-idealiseksi. Nuorfennomaanisen liikkeen synty 1860-luvulla vaikutti merkittävästi Agathon Meurmanin ajatteluun. Hän sai vaikutteita erityisesti Yrjö-Koskiselta³¹, jota Jossas luonnehti aatteiltaan hegeliläis-snellmanilaiseksi. Heidän välinsä pysyivät läheisinä vuosikymmenten ajan. Meurmanin aatteellisesta taustasta johtui, että hänen oli helppoa omaksua Yrjö-Koskisen keskeisiä ajatuksia. Meurman myös asettui Yrjö-Koskisen kansallisen historiankirjoituksen kannattajaksi.³² Kaksikko osallistui valtiopäiville ensimmäinen kerran vuonna 1872, Meurman talonpoikaissäädyn edustajana ja Yrjö-Koskinen pappissäädyn jäsenenä. Fennomaanien ydinjoukon 1870-luvulla muodostivatkin Yrjö-Koskinen, hänen veljensä Jaakko Forsman³³ ja Agathon Meurman. Kaikki kolme olivat mukana myös fennomaanien kolmen keskeisen julkaisun *Kirjallisen Kuukauslehden*, *Uuden Suomettaren* ja *Morgonbladetin* toiminnassa.³⁴

Valtiomiehen esikuvaksi Agathon Meurman kohotti Johan Vilhelm Snellmanin. Meurman arvosti erityisesti sitä, että Snellman oli toiminut kansallisen liikkeen hyväksi maltillisesti, nostattamatta turhia rettelöitä. Suomalaisuuden nousua siivittivät Meurmanin mukaan suuret miehet ja kulttuurin saavutukset. Hän pyrki torjumaan fennomanian kytkemisen mielenosoituksiin, jotka saattoivat herättää viranomaisten huomion. Meurman pyrki osoittamaan, että Suomalaisen puolueen miehet

²⁹ Jossas 1990, 31–33.

³⁰ Meurman 1933, 82.

³¹ Georg Zacharias Forsman eli aateloituna vuodesta 1884 Georg Zacharias Yrjö-Koskinen (1830–1903) oli suomalaisuusliikkeen johtohahmo, joka toimi poliittisella urallaan sekä valtiopäiväedustajana että senaattorina. Hän käytti nimestään myös muotoa Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen sekä kirjailijanimenä muotoa Yrjö Koskinen. Sainio 2007, 798–799, 803.

³² Jossas 1990, 38, 41, 52–53.

³³ Jaakko Forsman (1839–1899) oli veljiensä tapaan fennomaani. Hän toimi pappissäädyn edustajana valtiopäivillä vuodesta 1882 alkaen. Forsman kuului myös Suomalaisen puolueen keskeisiin vaikuttajiin. Sainio 2004, 37–38.

³⁴ Tommila 1989, 89, 104.

olivat ainoa voima, joka kykeni pelastamaan yhteiskuntarauhan.³⁵ Snellman ei ollut Meurmanille vain nuoruuden ihanne ja auktoriteetti, vaan Snellmanilla oli suuri vaikutus Meurmanin ajatteluun koko hänen elämänsä ajan. Helsingissä oleskellessaan Meurman pääsi myös henkilökohtaiseen kosketukseen oppi-isänsä kanssa. Meurman kuvaa omaelämäkerrassaan tapaamistaan Snellmanin kanssa: ”Mutta suuri oli voittoni sittenkin, olin päässyt Snellmania näkemään, jopa jonkinmoiseen tuttavuuteen hänen kanssaan.”³⁶ Snellmanin vaikutteiden pysyvyyttä osoittaa se, että Meurman oli kiinteästi mukana ja eräin kohdin aloitteentekijänä miltei palvonnan muodot saaneessa Snellmanihailussa, jota suomalaisuusliikkeessä alettiin tuntea 1870-luvulta lähtien. Meurmanin mielestä vasta Snellmanin toiminta ja hänen julkaisunsa avasivat tien kansallishengen nousulle ja myöhemmille suomenmielisten voitoille.³⁷ Meurman nostaa Snellmanin roolin täysin keskeiseksi suomalaisuuden herättäjänä: ”Minun vakaumukseni on, että jollei Snellmanin kansallinen herätysshuuto olisi tullut silloin, kuin se tuli, olisi herrassääty ennen pitkää ollut venäläiskielinen, niin kuin se jo oli venäläismielinen.”³⁸

Snellman oli Meurmanille suomalaisuusliikkeen isähahmo, josta hän ei milloinkaan täysin irtautunut. Meurman koki Snellmanin aatteet seuraamisen arvoisiksi vielä vuosikymmeniä niiden esittämisen jälkeen.³⁹ Meurman ja eräät muut fennomaanit kuitenkin pyrkivät silottelemaan Snellmanin ajattelussa havaitsemiaan radikaalimpia epäuskonnollisia korostuksia. Snellmanin ajattelussa ei esimerkiksi ollut sijaa monille luterilaisen valtionkirkon opetuksille, kuten ruumiin ylösnousemuksella tai kuolemanjälkeiselle elämällä. Marja Jalava jättääkin avoimeksi, oliko kyse tahallisesta Snellmanin ajatusten ohittamisesta, Snellmanin ajatusten väärinymmärtämisestä vai yksinkertaisesti siitä, että Meurman ei ollut vaikean saatavuuden takia tutustunut kaikkiin Snellmanin ajatuksiin.⁴⁰

Meurmanin uskonnollisuuteen voidaan arvella vaikuttaneen erityisesti hänen perheensä herännäisyys. Kaksi Meurmanin sisarista oli kiinteästi mukana herännäispiireissä. Meurman puhuu sisaristaan kunnioittavaan sävyyn ja samoin hän tuntuu antavan suurta arvoa heidän omaksumalleen vakaumukselle.⁴¹ Meurman kirjoitti eräänlaisesta uskonnollisesta kääntymyksestään vuonna 1851,

³⁵ Liikanen 1995, 300–301.

³⁶ Meurman 1933, 177–179.

³⁷ Jossas 1990, 34.

³⁸ Meurman 1933, 84.

³⁹ Jossas 1990, 35.

⁴⁰ Jalava 2006, 78.

⁴¹ Meurman 1933, 39–40.

mutta hän ei kuvaa tätä kokemusta erityisen voimakkaaksi.⁴² Virkkunen kuitenkin kutsuu kaikesta huolimatta tätä kokemusta Meurmanin ”uskonnolliseksi ratkaisuksi”.⁴³ Meurmanin omasta toiminnasta herätysliikkeessä ei ole tietoja. Jossas arvelee, että herännäisyys tuskin on ollut kovinkaan ratkaiseva tekijä Meurmanin uskonnollisen vakaumuksen muotoutumisessa.⁴⁴ Hän kuitenkin puhui paljon herännäisyydestä ja selvästi arvosti sitä. Meurmanille kristillinen fennomania oli kansallisen fennomanian edeltäjä: ”Herännäisyysliike teki kansallisen ja valtiollisenkin herätyksen mahdolliseksi.”⁴⁵ Hänen näkemyksensä pysyi samanlaisena läpi hänen elämänsä. Vielä vuonna 1905 *Vartijassa* julkaistussa kirjoituksessaan ”Suomalainen puolue” hän toisti ajatuksensa siitä, että uskonnollinen herätys oli edeltänyt kansallista herätystä. Meurmanin mukaan herännäisyys eheytti kansan ja mursi säätyrajoja luoden näin olosuhteet kansallismielisyyden kasvulle.⁴⁶

Jossaksen mukaan Agathon Meurman alkoi puhua 1870-luvun mittaan yhä voimallisemmalla uskonnollisella paatoksella. Vaikka Meurman oli aiemminkin pohtinut paljon uskonnollisia kysymyksiä, hänen poliittisiin kannanottoihinsa uskonto ilmaantui voimallisemmin vuosien 1877–1878 valtiopäivien aikoihin. Jossaksen mukaan voidaan jopa puhua suoranaisestä kääntymyksestä. Jossaksen arvion mukaan Meurmanin perusteluissa uskonnollisilla tekijöillä olikin huomattavasti enemmän sijaa kuin Yrjö-Koskisen juutalaisvastaisessa ajattelussa.⁴⁷ Jossas tekee osuvan huomion siinä, että Meurmanin puheissa uskonnon merkitys lisääntyi hänen ikääntyessään. Erityisesti tästä kertovat häneen vanhuuden päiviensä lukuisat uskonnolliset kirjoitukset.

Meurman käsitteli uskonnollisia teemoja monissa kirjoituksissaan. Kirjoituksissa tulee hyvin esiin Meurmanin uskonnolle antama suuri arvo yhteiskunnalle ja Suomen kansalle.⁴⁸ Esimerkiksi vuonna 1879 kirjoittamassaan kirjoituksessa ”Aikakausien henkiset taudit” Meurman puhui aikakauden kristillisyyden näivettymisestä. Meurmanin sanoin: ”Uskonnotta ei ole ihmiskunta koskaan terve,

⁴² ”(...) Menin hänen luokseen kuin isän tykö, joka siellä oli pitkään kutsunut ja jonka kutsun olin pitkään kuullut, jonka hyvyyden olin kauan aikaa huomannut, ja jolle sen tähden lopullisella lujalla vakaumuksella sanoin: Tässä olen Jumala, nyt sinun omasi iankaikkisesti, jos vain tahtoisit minut pitää (...) Kuinka kauan sitten jätin täydellisen epäuskon tilan, sitä en muista. (...) Sinä näet, että minussa ei oikeastaan ole tapahtunut mitään rajua herätystä (...) En myöskään voi sanoa, että minä tänä hetkenä tuntisin sen ilon, josta puhuvat ne, jotka nopeasti ovat tulleet tuntemaan Jumalan. (...)” Meurmanin otsikoimaton kertomus uskonnollisesta kokemuksestaan 4.10.1851. Folio 7 (Uskonto, kasvatustieteet, psykologia), K. 6, Coll. 465, Agathon Meurmanin kokoelma, HYK.

⁴³ Virkkunen 1935, 436.

⁴⁴ Jossas 1990, 37.

⁴⁵ Meurman 1933, 24–25.

⁴⁶ *Vartija*, ”Suomalainen puolue”, 1905 (n:o 5), 129–130.

⁴⁷ Jossas 1990, 137–138.

⁴⁸ Erityisesti teoksissa *Elämäkysymyksiä I, II ja III* Meurman tuo esiin omaa uskonnollista ajatteluaan. Ks. Meurman 1904; Meurman 1907; Meurman 1909.

eikä eheä tai väkevä. Uskonnon sopusoinnusta maallisten pyrintöjen kanssa riippuu tykkänään niin kansojen kuin yksityistenkin terveys.” Hänen mukaansa aikakauden peruspuute olikin uskon ja toiminnan ristiriitaisuus, ”kuten kaikkien sairaiden aikakausien”. Meurmanin mukaan ”uskonnon muodot ovat piintyneet, kuivettuneet, vanhentuneet”. Hän myös valitteli, että itsekkyyks näytti nousseen kristittyjen ylimmäksi vaikuttimeksi.⁴⁹

1800-luvun loppupuolen valtiopäivillä talonpoikaissäädyn ja pappissäädyn yhteistoiminta oli tiivistä ja jatkui vuoden 1872 valtiopäivistä aina 1800-luvun loppuun. Suomen kansallisen liikkeen ja kirkon suhteet olivat tiiviit. Uusien aatteiden ja ulkomaisten vaikutteiden puristuksessa kansallismieliset ja kirkko löysivät toisensa. Kansallisuusliikkeen johtomiehet olivat myös vakaumuksellisia kristittyjä, mikä johti uskonnollisuuden korostumiseen Suomen kansallisessa liikkeessä. Meurman oli taustaltaan ja lähtökohdiltaan eräs tärkeimmistä tämän liiton henkilöitymistä. Hänet voidaan nostaa suomalais-kansallisen liikkeen johtohahmoksi Yrjö-Koskisen ja Snellmanin rinnalle. Meurmanilla oli tärkeä rooli myös siinä käytännön yhteistyössä, jota talonpoikaisto ja pappissäätö valtiopäivillä harjoittivat 1800-luvun loppupuolella. Tämä yhteistyö johti myös näiden kahden säädyn yleisten mielipiteiden samankaltaistumiseen. Suomalais-kansallisen liikkeen konservatiivisuus ja uudistusten vastustaminen henkilöityikin monella tapaa juuri Meurmaniin.⁵⁰ Vuosien 1877–1878 valtiopäivillä Agathon Meurman saavutti auktoriteettiaseman talonpoikaissäädyssä. Kun samoilla valtiopäivillä Yrjö-Koskinen kohosi pappissäädyn vaikutusvaltaisimmaksi edustajaksi, fennomaanit nousivat aiempaa merkittävämpään asemaan.⁵¹ Kerrotaankin, että vuosien 1877–1878 valtiopäivillä Meurman tokaisi valitusvaliokunnassa: ”Talonpoikaissäätö, se olen minä.”⁵²

Meurman kiisti ajatuksen liberaalista fennomaniasta todistelemalla, ettei vapaamielisyys ollut yhdistettävissä kansan maailmankatsomukseen. Siveyden ja uskonnon vaaliminen syrjäytti Meurmanin kirjoittelussa 1870-luvun lopulla perinteiset fennomaanisiet aiheet, koulupolitiikan ja kansanvalistuksen. Liikasen mukaan voidaan katsoa, että Meurman teki uskonnosta ja moraalista asean, jonka avulla hän saattoi määritellä ja rajata ”kansan tahtoa” sisällöllisesti. Meurmanin perusajatus näyttää olleen, että Suomen valtiollinen tulevaisuus oli ennen muuta kansalliselle traditiolle perustuvan suomenkielisen sivistyksen varassa. Hänen tavoitteenaan näyttää olleen luoda

⁴⁹ Meurman 1907, 87, 90, 98.

⁵⁰ Jossas 1983, 1–4.

⁵¹ Liikanen 1995, 301.

⁵² Hytönen 1926, 181.

suomenkielinen poliittinen eliitti ja kulttuurieliitti, joka olisi oikeutettu edustamaan ja johtamaan Suomen kansaa.⁵³

1880-luvun aatteellinen taistelu suomalaisuusliikkeessä johti sisäiseen jakautumiseen, kun liberaaleja aatteita omaksuneet nuorsuomalaiset muodostivat Jonas Castrénin ja Lauri Kivekkään johdolla oman ryhmänsä. Tämä tarkoitti myös Meurmanin johtoaseman loppua talonpoikaissäädystä sekä pappissäädyn ja talonpoikaissäädyn tiiviin yhteistyön loppumista monissa valtiopäiväkysymyksissä. Kirkon kansallisen merkityksen korostaminen oli pitkään kuulunut Meurmanin ajatteluun. Tämä näkemys nousi esille erityisesti 1880-luvun lopulla, kun konservatiivit ja vapaamieliset kiistelivät suomalaisen puolueen sisällä. Meurman arvosteli nuorsuomalaisia kansallisen liikkeen peruspylväiden hylkäämisestä.⁵⁴

1890-luvulla Meurman alkoi korostaa kansan yhtenäisyyden merkitystä Suomen valtiollisen tilanteen muututtua uhkaavaksi. Venäjän taholta tuleva uhka alkoi näkyä yhä enemmän hänen ajattelussaan. Kielellisen yhtenäisyyden lisäksi hän alkoi korostaa aatteellisen yhtenäisyyden merkitystä. Erityisesti luterilaisen kirkon aseman säilyttäminen vahvana oli Meurmanille tärkeää. Hän totesikin Vuonna 1893 *Uudessa Suomettaressa* uskonnon olevan ”viimeinen turvapaikkamme”.⁵⁵ 1890-luvulla Meurmanilta ilmestyi useita kirjasia, joissa käsiteltiin ajankohtaisia aiheita. 1893 ilmestyneessä kirjasessaan *Kuinka suomenkieli pääsi viralliseksi*, Meurman luo katsauksen kielikysymykseen käsittelyyn valtiopäivillä, senaatissa ja sanomalehdistössä. Teoksessa Meurman tuo jälleen esiin käsityksensä Snellmanin keskeisestä roolista suomenkielen aseman parantamisessa.⁵⁶

Jossas kuvaa Meurmanin viimeistä vuosikymmentä syrjästäkatsojan elämäksi, jolloin harvenevat julkiset kannanotot ja lehtikirjoitukset olivat lähinnä aiemmin esitettyjen näkemysten kertaamista.⁵⁷ Hän ehti vielä nähdä venäläistämismuutokset, suurlakon vuonna 1905 sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Agathon Meurman kuoli 83-vuotiaana vuonna 1909 ja samalla kuoli viimeinen ensimmäisen polven fennomaanisista johtajista.⁵⁸ Meurmanin merkityksestä talonpoikaissäädylle kertovat hyvin Viljo Hytösen vuonna 1926 hänestä tekemät toteamukset: ”tuskinpa toisissakaan

⁵³ Liikanen 1995, 157, 304–305.

⁵⁴ Tommila 1988, 335; Jossas 1990, 147, 163–164.

⁵⁵ *Uusi Suometar* 16.2.1893, ”Luterilainen kirkko”.

⁵⁶ Meurman 1893, 10.

⁵⁷ Jossas 1990, 14.

⁵⁸ Vares 2005, 684.

säädyissä lienee ollut miestä, jonka vaikutus säätyveljiinsä oli yhtä suuri” sekä ”ilman häntä olisi talonpoikaissäädyn osuus valtiopäivätyössä ollut melkoista vähäisempi kuin se oli”.⁵⁹

2. Juutalaiskysymyksen syntyminen Suomeen

2.1 Juutalaisten historia Euroopassa

Antiikin lopulla kristinuskosta tuli eteläisen Euroopan merkittävin uskonto. Noista ajoista lähtien se rajoitti juutalaisten oikeuksia omassa vaikutuspiirissään. Kristityssä Rooman valtakunnassa juutalaisilta kiellettiin monia taloudellisia oikeuksia ja yhteiskunnallisia vaikutusmahdollisuuksia, joita heillä aiemmin oli ollut. Ensimmäiset varsinaiset pogromiaallot Euroopassa nähtiin kuitenkin vasta vuonna 1096. Ristiretken⁶⁰ innoittamat väkijoukot syyllistyivät silmittömään väkivaltaan juutalaisia vastaan. Suurin osa ristiretkeläisten armeijasta murskattiin unkarilaisten toimesta, mutta perille Jerusalemiin päästessään he polttivat elävältä synagogiinsa paenneet juutalaiset. Keskiajan juutalaisvastaisuuteen kuuluivat myös syytökset rituaalimurhista. Onkin esitetty, että kristikunta siirtyi antijudaismista antisemitismiin keskiajalla, jolloin juutalaisten vainoamisesta tuli laajamittaista toimintaa. Toisaalta juutalaisvihaa esiintyi jo kirkkoisien teksteissä.⁶¹

Martti Lutherilla on oma merkityksensä Saksan juutalaisvastaisuuden historiassa. Varhaisissa teksteissään Luther suhtautui juutalaisiin melko myönteisesti. Hän uskoi voivansa käännättää heidät seuraamaan katolisen kirkon rappeutuneisuudesta puhdistettua kristinuskoa. Juutalaiset eivät kuitenkaan kääntyneet luterilaisuuteen, joten Luther alkoi suhtautua heihin vihamielisesti. Luther hyökkäsi voimakkaasti kirjoituksissaan juutalaisia vastaan erityisesti elämänsä viimeisinä vuosina. *Juutalaisista ja heidän valheistaan*⁶² on Lutherin vuonna 1543 ilmestynyt teos, jossa hän syyttää juutalaisia esimerkiksi valheiden levittämisestä, verenheimosta, kostonhalusta, ylimielisyydestä sekä uskosta erityisasemaansa valittuna kansana. Teoksessa hän jopa ehdottaa juutalaisten synagogien, koulujen ja asuintalojen hävittämistä sekä juutalaisten pyhien tekstien takavarikoimista. Jo 1800-luvulla johtavat saksalaiset antisemiitit nostivat Lutherin kirjoitukset esille. Myöhemmin

⁵⁹ Hytönen 1926, 184.

⁶⁰ Paavi Urbanus oli julistanut vuonna 1095 ristiretken pyhälle maalle ”juutalaisia, harhaoppisia ja saraseeneja vastaan”. Myllykoski & Lundgren 2005, 219.

⁶¹ Myllykoski & Lundgren 2005, 22–23, 219, 225–226.

⁶² Teoksessa Luther toteaa juutalaisista seuraavasti: ”He ovat turhamaisia varkaita ja ryöväreitä, jotka päivästä toiseen eivät syö yhtäkään suuntäyttä ruokaa eivätkä kannu yllään langan lankaa, jota he eivät olisi kirotulla koronkiskonnallaan meiltä varastaneet ja ryövänneet (...) he ovat meille raskaana taakkana, aivan kuin vitsaus, rutto ja suorastaan onnettomuus meidän maallemme.” Luther 2014 (alkuteos 1543), 14–15.

kansallissosialistien noustua valtaan Lutherin juutalaisvastaisuus tuotiin entistä näkyvämmiin esille.⁶³

Uudella ajalla juutalaisvastaisuuden painopiste siirtyi juutalaisten karkotusten myötä Itä-Eurooppaan. Maailman juutalaisten määrä oli 1600-luvun lopussa arviolta noin 1,5 miljoonaa, joista puolet asui eri puolilla Eurooppaa. Näistä valtaosa asui Itä-Euroopassa. Puolassa, jossa valtaosa Itä-Euroopan juutalaisista asui, ongelmia oli esiintynyt jo 1300-luvulta lähtien. Juutalaisia oli saanut luvan asettua Puolaan jo 1200-luvulla. Kuitenkin vasta Mustan surman mukanaan tuomat vainot ja karkotukset olivat alkaneet todella kartuttaa Puolan juutalaisyhteisöä ja samalla myös sen ja valtaväestön välisiä ongelmia. Puolan juutalaisvainot keskittyivät maan länsiosiin ja niissä esiintyi merkkejä läntisestä vaikutuksesta. Niihin kuuluivat esimerkiksi syytökset rituaalimurhista ja ehtoollisleipien häpäisystä. Uudella ajalla juutalaisten siirtyminen Puolaan lisääntyi entisestään. Maan hallitsijat suosivat läntisten kollegojensa tavoin juutalaisia halutessaan kehittää kaupankäyntiä. Juutalaisten vastustajat löytyivät myös Puolassa samoista ryhmistä kuin lännessä. Erityisesti porvaristo ja papisto vastustivat juutalaisten läsnäoloa Puolassa. Papiston vihaa ruokki sekä Puolan katolisen kirkon voimakas kansallismielisyys että Puolaan muuttaneiden jesuiittojen juutalaisvastaisuus. Kristityn porvariston tapauksessa kielteisen asennoitumisen selitti suurelta osin pelko juutalaisten taholta tulevaa kilpailua kohtaan.⁶⁴

Uuden ajan pahimmat juutalaisvainot tapahtuivat kasakkapäällikkö Bohdan Chmielnickin kansannousun yhteydessä. Tapahtumat liittyivät Ukrainan vapautumiseen puolalaisten hallinnosta vuonna 1648. Ukraina oli joutunut Puolan osaksi vuonna 1569 ja vallanvaihdon seurauksena puolalaiset tilanomistajat olivat ottaneet maat itselleen. Juutalaiset edustivat alueella usein puolalaisia suurtilallisia ja rahastivat paikallisväestöltä erilaisia veroja ja tulleja. Monesti juutalainen olikin ainoa lenkki maat omistavan ylimystön ja talonpojan välillä. Tästä johtuen juutalaisista tuli eräänlainen puskurikerros puolalaisten ja köyhien ukrainalaisten talonpoikien välille. Juutalaisvainot alkoivat kapinan loppuvaiheessa. Kun puolalaiset oli lyöty, talonpojat käynnistivät kasakoiden kanssa kostoallon puolalaisia tilanomistajia, katolista papistoa sekä juutalaisia vastaan. Aikalaislähteiden mukaan vainot vaativat noin 100 000 juutalaisen hengen, mutta nykytutkimus arvioi surmattujen määräksi 30 000–40 000. Yhteiskunnan ja juutalaisten välinen suhde kehittyi Puolassa eri suuntaan kuin lännessä. Lännessä juutalaiset sulautuivat vähitellen yhteiskuntaan, mutta vastaavaa ei tapahtunut idässä. Puolassa juutalaiset pysyivät

⁶³ Myllykoski & Lundgren 2005, 254–263, 267.

⁶⁴ Kuparinen 2008, 131–132.

ulkopuolisina muodostaen valtaväestöstä selvästi irrallaan olevan ryhmän. Tämä loi myös stereotypian ”itäjuutalaisista”, joka tuli leimaamaan kielteisessä mielessä eurooppalaista juutalaisuutta.⁶⁵

Juutalaisten asemassa tapahtui merkittäviä muutoksia 1800-luvun puoliväliin mennessä. Muutosprosessiin vaikutti samanaikaisesti monta tekijää. Yhteiskunnan valtaväestön keskuudessa syntyi pyrkimyksiä parantaa juutalaisten asemaa ja samaan tähtäsi myös juutalaisten keskuudessa syntynyt oma valistusaate. Kolmantena tekijänä mukana olivat poliittiset tapahtumat. Näistä poliittisista tapahtumista merkittävin oli vuonna 1789 tapahtunut Ranskan suuri vallankumous, jonka julistamiin ihmisoikeuksiin kuului myös uskonnonvapaus. Ranskan juutalaiset saivatkin ensimmäisinä Euroopassa täydet kansalaisoikeudet vuonna 1791. Kun ranskalaiset aatteet levisivät Ranskan sotajoukkojen mukana muualle Eurooppaan, saivat juutalaiset kansalaisoikeudet useissa muissakin maissa. Tasa-arvo tosin jäi monin paikoin vain teoriaksi. Kansainvälisiin neuvotteluihin juutalaiskysymys nousi ensi kerran Wienin kongressissa vuonna 1815. Kongressin tuloksena oli kehoitus, että juutalaisten asemaa pitäisi edistää vain osittain tai asteittain. Tämä merkitsi juutalaisten aseman huonontumista lähes kaikissa maissa.⁶⁶

Vuosina 1848–1849 Euroopan maissa oli runsaasti vallankumouksellista liikehdintää. Tässä vaiheessa juutalaiset olivat jo integroituneet osaksi yhteiskuntaa ja kokivat olevansa osa sitä. Vallankumoukselliset ajoivat yhtäläisiä oikeuksia kaikille uskonnosta ja kansallisuudesta riippumatta. Ei olekaan yllättävää, että moni juutalainen näki tässä aatteessa heille uuden mahdollisuuden. Kirkot taas kokivat uudet aatteet lähinnä uhkana. Ranskan tapahtumat lisäsivät samankaltaisia ajatuksia myös muissa maissa. Saksan yhdistyessä vuonna 1871 olivatkin kaikki maan kansalaiset lähtökohtaisesti tasavertaisia lain edessä. Itävallassa liberaalit olivat sen sijaan toteuttaneet juutalaisten täydellisen emansipaation jo vuonna 1867. Uusiin aatteisiin suhtauduttiin varsin vaihtelevasti sekä kirkoissa että yhteiskunnassa yleisesti. Yleensä kirkot eivät olleet ainakaan juutalaisemansipaation innokkaimpia kannattajia.⁶⁷

Valistuksen ja Napoleonin valloitusretkien myötä yleisten kansalaisoikeuksien myöntäminen juutalaisille toteutui suurimmassa osassa Eurooppaa. Juutalaisten oikeuksien lisäämiseen suhtauduttiin kuitenkin yleensä varsin kielteisesti. Ajatus kansalaisoikeuksien myöntämisestä

⁶⁵ Kuparinen 2008, 133–134, 136.

⁶⁶ Kuparinen 2008, 137; Torvinen 1989, 12–13.

⁶⁷ Myllykoski & Lundgren 2005, 300–303.

juutalaisille nähtiin lähinnä vieraana ranskalaisena mallina. Huolimatta juutalaisvastaisista reaktioista juutalaisten asema kansalaisina parani huomattavasti 1800-luvun alkupuoliskolla. Napoleonin ajan kokemukset ja romantiikan synty kuitenkin edesauttoivat Saksalaisen nationalismin syntyä, johon liittyi kaiken vieraan torjuminen. Juutalaiset taas hakeutuivat tukemaan sekä liberalismia että sosialismia. Euroopan juutalaisille 1800-luku oli kaiken kaikkiaan suurten muutosten vuosisata. Yhä vaikuttavat uskonnolliset suuntaukset, juutalainen sosialismi ja sionismi syntyivät tuolloin. Juutalaisia ei enää myöskään välttämättä nähty erillisenä kansana, vaan eri eurooppalaisten kansojen edustajina, joilla sattui olemaan juutalainen uskonto. Samalla myös kynnys kääntymiselle kristinuskoon madaltui. Yhteiskunnan maallistuessa myös juutalaisesta uskosta luopuminen tuli mahdolliseksi. On arvioitu, että Saksassa noin 200 000 juutalaista kääntyi kristinuskoon. Esimerkiksi ranskassa kristinuskoon kääntymisiä tapahtui huomattavasti vähemmän. Emansipaation myötä juutalaiset saivat myös suuren merkityksen liike-, kulttuuri- ja yliopistoelämässä. Juutalaisista tuli läntisessä Euroopassa myös muuta väestöä paremmin koulutettuja. Itä-Euroopassa juutalaiset kuuluivat edelleen lähinnä alempiin yhteiskuntaluokkiin. Tässä tilanteessa osa juutalaisista ajatteli, että myös juutalaista uskontoa piti uudistaa. Uudistuksiin myönteisesti suhtautuva juutalaisuus opittiin tuntemaan reformi- tai liberaalijuutalaisuutena. Ortodoksijuutalaisiksi alettiin kutsua niitä juutalaisia, jotka eivät nähneet tarvetta muutoksiin. Keskitietä noudattavaa juutalaisuutta taas alettiin kutsua konservatiivijuutalaisuudeksi. Kaikki nämä suuntaukset syntyivät 1800-luvulla Saksassa.⁶⁸

Keskeinen vanhaa ja uutta juutalaisvastaisuutta erottava tekijä oli juutalaisten emansipaatio. Vanhassa juutalaisvastaisuudessa viha kohdistui yhteiskunnan ulkopuolella olleisiin juutalaisiin. Moderni antisemitismi taas kohdisti vihansa ensisijaisesti assimiloituneisiin juutalaisiin. Uutta modernissa antisemitismissä aiempaan verrattuna oli myös poliittisuus. Eurooppaan syntyi runsaasti erilaisia juutalaisvastaisia puolueita, joiden näkemysten mukaan juutalaisten asema yhteiskunnassa oli aikakauden keskeisin kysymys. Moderni antisemitismi määritteli juutalaiset omaksi rodukseen, joten kääntyminen kristinuskoon ei enää poistanut henkilön juutalaisuutta. Moderni antisemitismi eroaa vanhasta, mutta niiden välistä eroa ei tule liioitella. Uskonnollisesti motivoitu juutalaisvastaisuus oli pohjana myöhemmälle antisemitismille. Toisaalta myös Euroopan kirkkojen sisällä uuden antisemitismin ajatukset saivat runsaasti kannatusta. Rotuantisemitismin synty ei siis merkinnyt, että muut juutalaisvastaisuuden muodot olisivat hävinneet. Uskonnollinen juutalaisvastaisuus eli vielä pitkään.⁶⁹

⁶⁸ Myllykoski & Lundgren 2005, 309–312.

⁶⁹ Kuparinen 1999, 146–148; Myllykoski & Lundgren 2005, 314–315.

Tutkijat ovat eritelleet kolme elementtiä, jotka erottavat modernin antisemitismin vanhasta juutalaisvastaisuudesta. Ensimmäinen elementti on poliittisuus. Eri puolueet tekivät juutalaisten vaikutusvallan minimoimisesta poliittisen tavoitteen. Toiseksi elementiksi tutkijat ovat nostaneet maailmankatsomuksellisuuden. Juutalaisten vallan kaventaminen nähtiin ratkaisevana tekijänä yhteiskunnan yleisten ongelmien ratkaisemisessa. Kolmantena elementtinä on rotutietoisuuden nousu. 1800-luvulla juutalaisia ryhdyttiin pitämään erillisenä rotuna, eikä ensisijaisesti uskontonsa edustajina. Huomattava joukko juutalaisten vastustajia alkoi ajatella, että juutalaisten kääntymistä kristinuskoon ei voitu pitää ratkaisuna juutalaiskysymykseen, sillä juutalainen kanto rotuominaisuuksiaan uskonnollisesta vakaumuksesta riippumatta. Moni juutalainen luopui uskonnostaan, mutta antisemiittien mielestä ongelma ei enää ollut ensisijaisesti juutalainen uskonto vaan juutalainen rotu. Vanhat juutalaisvastaiset käsitykset elivät vahvoina etenkin Itä-Euroopassa, jossa juutalaisia syytettiin vielä 1900-luvullakin rituaalimurhista.⁷⁰

1800-luvun lopulla Eurooppa kävi läpi sarjan taloudellisia kriisejä, mikä johti poliittiseen kuohuntaan. Nationalismin kasvu johti vihamieliseen suhtautumiseen kaikkea vieraaksi koettua kohtaan. Samalla liberalismi poliittisena aatteena ja taloudellisenä periaatteena joutui vastatuuleen. Antisemitistiset liikkeet voimistuivat ja alkoivat vaatia juutalaisten emansipaation peruuttamista. Juutalaiset nähtiin syyllisinä talouslamaan ja usein suoranaisinä valtion vihollisina. Viimeistään 1800-luvun kuluessa antisemitismiin vakiintui myös stereotypia koko yhteiskuntaa otteessaan pitävästä rikkaasta juutalaisesta pankkiirista. Tämä käsitys oli jatkoa jo keskiajalta periytyviin ajatuksiin juutalaisista koronkiskureista. Juutalaiset nähtiin verenimijöinä, jotka riistivät elinvoimansa valtaväestöstä. Negatiivisia mielikuvia levitettiin myös kirjallisuuden avulla. Leon Poliakov nostaa kaksi kirjoitusta saksalaisen antisemitistisen agitaation merkkiteoksiksi. Ensimmäinen on Canon August Rohlingin *Der Talmudjude*⁷¹ ja toinen on Wilhelm Marrin *Sieg des Judenthums über das Germanenthum*⁷². Rohlingin vuonna 1871 ilmestynyt teos oli selkeästi perinteisemmän antijudaismin edustaja. Antisemitismi-käsitteen kehittäjän Wilhelm Marrin teos taas edusti uudempaa antisemitististä juutalaisvastaisuutta, jossa rodulla oli keskeinen rooli.⁷³

Modernin antisemitismin syntymää oli Saksa. Antisemitismin syntyyn 1870-luvulla vaikuttivat toisaalta vuonna 1873 alkanut taloudellinen laskusuhdanne ja toisaalta liberaalien tappio Saksan

⁷⁰ Myllykoski & Lundgren 2005, 313–315.

⁷¹ Suom. *Talmudjuutalainen*.

⁷² Suom. *Juutalaisuuden voitto saksalaisuudesta*.

⁷³ Almog 1991, 49–50; Kuparinen 2004, 194–195; Poliakov 1985, 15–18.

vuosien 1878–1879 vaaleissa. Taloudellinen kriisi voimisti kritiikkiä hallitusvastuuta kantaneita liberaaleja kohtaan. Modernista nationalismista tulikin sisäpoliittinen ase konservatiiveille taistelussa liberaaleja vastaan. Myös vanhat juutalaisiin kohdistuneet ennakkoluulot olivat nopeasti elvytettävissä. Juutalaiset olivat oivallinen syntipukki siitä syystä, että he näyttivät olevan tiiviisti yhteyksissä Saksan taloudelliseen ja kulttuurilliseen kehitykseen. Juutalaisia syytettiin niin kapitalismin kuin liberalisminkin aiheuttamista muutoksista. Antisemitismi vahvistui 1870- ja 1880-luvulla myös Habsburgien hallitsemassa Itävalta-Unkarissa. Saksan tapaan myös Itävalta-Unkarissa juutalaiset kannattivat laajasti liberalistisia aatteita. Taloudellisen kriisin iskiessä vuonna 1873 vastuu tapahtuneesta laitettiin yleisesti juutalaisten syyksi.⁷⁴

Rotuantisemitismin ensimmäinen voimannäyte Saksassa oli vuonna 1881 Bismarckille jätetty juutalaisvastainen anomus, jossa oli noin neljännesmiljoona allekirjoitusta. Anomuksessa vaadittiin hallitusta ryhtymään toimiin Saksan kansan vapauttamiseksi juutalaisten herruudesta. Anomuksessa ehdotettiin, että juutalaiset oli poistettava valtion viroista, heistä oli ruvettava pitämään erillistä väestötilastoa ja heidän maahanmuuttonsa oli kiellettävä. Preussissa tapahtui samana vuonna useita juutalaisiin suunnattuja väkivaltaisia hyökkäyksiä, mutta vallanpitäjät eivät hyväksyneet väkivaltaisuuksia, vaan tukahduttivat ne. Myöskään juutalaisvastainen anomus ei johtanut konkreettisiin toimenpiteisiin. Juutalaisten oikeudellinen asema Saksassa jäi siis ennalleen. Juutalaisvastainen agitaatio jatkui kuitenkin edelleen kiivaana. Antisemitistiset puolueet eivät kuitenkaan menestyneet vielä 1880-luvulla. Vuosikymmen merkitsi kuitenkin antisemitismin voittokulkua Saksassa, sillä konservatiiviset piirit alkoivat hyväksyä maltillisen juutalaisvastaisuuden järkevänä ja myös moraalisesti hyväksyttävänä asennoitumistapana.⁷⁵

Poliakov asettaa Ranskan Saksan rinnalle antisemitismin laajuudessa, jos kriteerinä käytetään sitä miten paljon juutalaisvastaisia mielipiteitä esitettiin julkisessa keskustelussa. Ranskan antisemitismin historiassa erityisen merkittävä oli ns. Dreyfusin tapaus (ransk. *Affaire Dreyfus*), joka oli vuosina 1894–1906 maata kuohuttanut oikeustapaus. Ranskan armeijassa palvellutta juutalaista kapteenia Alfred Dreyfusia syytettiin sotasalaisuuksien vuotamisesta saksalaisille. Syyttömyydestään huolimatta Dreyfus tuomittiin vankeuteen vuonna 1894 ja vasta vuonna 1906 hänet julistettiin syyttömäksi. Tapauksen johdosta antisemitismi Ranskassa lisääntyi radikaalisti ja erityisesti juutalaisten isänmaallisuus asetettiin kyseenalaiseksi.⁷⁶

⁷⁴ Kuparinen 1999, 148; Almog 1990, 37–38.

⁷⁵ Hansen 1972, 61–62.

⁷⁶ Poliakov 1985, 31, 37–38; Kuparinen 2008, 181–183.

Unkarin juutalaiset saivat kansalaisyhteisyydet vuonna 1868. He käyttivät hyväkseen uudet mahdollisuudet ja nousivat merkittävään rooliin erityisesti liike-elämässä, lääketieteessä ja lakimiehinä. Juutalaiset olivat periaatteessa kansalaisina tasa-arvoisia, mutta uskontona juutalaisuus jäi edelleen heikompaan asemaan verrattuna kristinuskon suuntauksiin kuten luterilaisuuteen ja ortodoksisuuteen. Juutalaiset suhtautuivat kaikesta huolimatta myötämielisesti unkarilaiseen nationalismiin, joka näytti jättävän taakseen vanhan juutalaisten ja kristittyjen välisen konfliktin. Yhteiskunnallisesti menestyneet juutalaiset omaksuivatkin unkarilaisen kansallisen identiteetin innokkaasti. Unkarilainen yhteiskunta ei kuitenkaan hyväksynyt juutalaisia täysin unkarilaisiksi, koska juutalaisuus uskontona ei edelleenkään nauttinut samoja oikeuksia kuin kristityt kirkkokunnat. 1800-luvun lopulla myös Unkarissa alettiin puhua Unkarin juutalaisuudesta. 1890-luvulle tultaessa julkisuudessa alkoi myös esiintyä yhä enemmän mielipiteitä, joissa oltiin huolestuneita juutalaisten vallan kasvusta yhteiskunnassa. Vieraaksi koetun juutalaisuuden katsottiin edustavan uhkaa kristitylle Unkarille.⁷⁷ Itä-Euroopan maista Romania oli 1800-luvun lopulla erityisen vihamielinen valtio juutalaisille. Ulkomailta esitettiin vaatimuksia juutalaisten paremmasta kohtelusta, mutta Romania ei näistä vaatimuksista välittänyt. Venäjältä levinnyt antisemitistinen ajattelu sai paljon vastakaikua Romaniassa. Lisäksi ortodoksinen kirkko suhtautui kielteisesti juutalaisiin. Juutalaisten katsottiin muodostavan taloudellisen uhkan maan omalle porvaristolle. Juutalaisten syrjintä oli Romaniassa valtion virallista politiikkaa aivan kuten tsaarin hallitsemassa Venäjän valtakunnassakin.⁷⁸

1800-luvun lopulla maailman suurin juutalaisvähemmistö eli 45 % maailman juutalaisista asui Venäjän valtakunnassa. Juutalaiset asuivat eristettynä erityisellä juutalaisten asuinalueeksi rajatulla alueella valtakunnan läntisessä osassa. Heillä ei ollut oikeutta muuttaa tältä alueelta muualle Venäjän valtakunnan alueelle. Juutalaisten asema uskonnollisena yhteisönä oli myös hyvin vaikea, sillä useimmilla Venäjän hallitsijoilla oli tavoitteena juutalaisten kääntäminen ortodoksisen kristinuskoon. 1800-luvun alkupuolella suurimmalla osalla venäläisistä oli vain hyvin epämääräinen käsitys juutalaisista kansana ja juutalaisuudesta uskontona. 1870-luvulta lähtien juutalaisiin negatiivisesti suhtautuvat kirjoitukset alkoivat kuitenkin lisääntyä. Esimerkiksi Dostojevski esitti 1877 juutalaisvastaisia näkemyksiä kirjoituksessaan, joka oli Poliakovin arvion mukaan saanut

⁷⁷ Hanebrink 2006, 12–14, 30–32.

⁷⁸ Almog 1990, 42–43.

todennäköisesti vaikutteita ns. Siionin viisaiden pöytäkirjasta⁷⁹. Dostojevski esitti kirjoituksessaan, että juutalaiset halveksivat ja vihasivat venäläisiä. Hän myös väitti, että juutalaiset hallitsivat Euroopan pörssējä, politiikkaa ja jopa valtioiden moraalista elämää.⁸⁰

Juutalaisen sivistyneistön osallistuminen vallankumoukselliseen liikkeeseen ja poliittisiin murhayrityksiin lisäsi juutalaisia kohtaan tunnettua epäluuloa ja vihaa. Erityisesti Aleksanteri II:n murha maaliskuussa 1881 herätti Venäjällä vihaa tsaarin murhaajia kohtaan. Joillakin juutalaisilla oli ollut osuutta tsaarin murhaan, joten hallinnon oli helppoa suunnata maan sisäinen kiehunta maan juutalaisvähemmistöön. Kansassa kytevä levottomuus purkautui 1881 juutalaispogromeina Etelä-Venäjällä. Myös juutalaisten karkotuksista tuli yleinen ilmiö 1880-luvun Venäjällä. Seurauksena näistä juutalaisvastaisista toimista oli paniikki juutalaisten keskuudessa ja siirtolaistulva pois Venäjältä. Pääosa muuttoliikkeestä suuntautui Yhdysvaltoihin. Kuparisen mukaan emansipaation vuosisata, 1800-luku, synnytti modernin antisemitismin, mutta myös Venäjän pogromit. Hän pohtii myös, olisiko moderni antisemitismi kasvanut koskaan samoihin mittasuhteisiin, jos Venäjän pogromien seurauksena tapahtunut itäjuutalaisten muutto länteen ei olisi ruokkinut sen kehitystä.⁸¹

2.2 Juutalaisten historia Suomessa 1870-luvun lopulle

Juutalaisten historia Ruotsissa alkoi 1600-luvulla, jolloin joitakin juutalaisia oli saapunut Tukholmaan ja perustanut sinne pienen seurakunnan. 1685 juutalaiset kuitenkin määrättiin poistumaan maasta, koska katsottiin, että Ruotsissa tuli vallita uskonnollinen yhdenmukaisuus. Ruotsin vuoden 1686 kirkkolaki totesi I luvun 1. pykälässä, että kaikkien pitää tunnustaa kristillistä oppia, joka perustuu Raamattuun. Saman luvun viidennessä pykälässä todetaan kuitenkin, että ”Ne, jotka edustavat toista uskontoa (...) pysykööt uskossaan, niin kauan kuin he elävät hiljaa ja pahennusta herättämättä”. Tämä vapaus koski kuitenkin ainoastaan ei-luterilaisia kristittyjä. Kirkkolain II luvun 10. pykälä määräsi nimittäin, että ”juutalaisten, turkkilaisten, murjaanien ja pakanoitten” tuli kääntyä kristinuskoon, mikäli aikoivat asettua Ruotsin valtakuntaan. Tämä kirkkolain säännös oli Ruotsin lainsäädännön ensimmäinen juutalaisia koskeva lakimääräys.⁸²

⁷⁹ Siionin viisaiden pöytäkirjojen mukaan juutalaiset olivat tehneet salassa päätöksen maailmanherruuden hankkimiseksi ja länsimaisen kristillisen kulttuurin tuhoamiseksi. Ensimmäisen kerran pöytäkirjat julkaistiin lyhennytyssä muodossa venäläisessä *Znamia*-nimisessä antisemitistisessä sanomalehdessä. Kirjan muodossa pöytäkirjat ilmestyivät Venäjällä vuosina 1905–1918 useampanakin eri versiona ja painoksena. Asiakirjat olivat väärennöksiä ja niiden sisältöön on vaikuttanut useampikin 1800-luvulla ilmestynyt teos. Pöytäkirjojen laatimisajankohta on hieman epävarma, mutta todennäköisesti ne on kirjoitettu Pariisissa vuonna 1897 tai 1898. Kuparinen 2008, 205–210.

⁸⁰ Poliakov 1985, 68–78; Almog 1990, 40.

⁸¹ Hansen 1972, 63–65; Kuparinen 2008, 204.

⁸² Torvinen 1989, 13–14; Hanski 2006, 33; Jacobsson 1951, 19.

Tilanne alkoi juutalaisten kannalta vihdoinkin edetä myönteiseen suuntaan 1770-luvulla. Ruotsin kuningas Kustaa III katsoi, että valtakunnalle olisi etua juutalaisista, jotka hänen näkemyksenä mukaan olivat uutteraa kansaa. Vuonna 1774 saapui Ruotsiin ensimmäinen uskonnoltaan juutalainen, sillä hän sai oikeuden asua maassa kääntymättä kristinuskoon. Tukholmaan syntyikin jo vuonna 1775 juutalainen seurakunta, joka on Pohjolan vanhin. Yleisimmän käsityksen mukaan nykyisen Suomen alueen ensimmäinen uskonnoltaan juutalainen asukas oli Haminaan 1790-luvulla saapunut Jacob Weikaim.⁸³ Tapani Harviainen puolestaan esittää, että Suomen ensimmäisenä juutalaisena asukkaana voidaan pitää Marokossa syntynyttä Pietari Suuren hovinarrina toiminutta sefardijuutalaista Jan da Costaa.⁸⁴

Ruotsissa oli 24.2.1781 julkaistu valistusajan henkeen sopiva uskonnonvapausasetus. Uusi asetus syrjäytti vuoden 1772 hallitusmuodossa julistetun uskonnollisen yksimielisyyden periaatteen, jonka mukaan kaikkien kansalaisten tuli kuulua luterilaiseen kirkkoon. Asetus koski kuitenkin vain kristillisiä uskontokuntia ja juutalaisten oikeuksista säädettiin erikseen. Juutalaisohjesääntö annettiin Ruotsin valtakunnassa toukokuussa 1782. Tarkoituksena oli edistää rikkaiden juutalaisten maahanmuuttoa. Jos juutalainen näytti toteen, että hän toi maahan ainakin 2000 riikintaalera hopeana, hän sai maistraatin suojakirjeen, josta tosin perittiin vuosimaksu. Nämä juutalaiset saivat oikeuden harjoittaa tukku- tai vähittäiskauppaa avomyymälöissä. Tukkukauppiaita suosittiin erioikeuksin ja he saivat myös esimerkiksi perustaa tehtaita ja harjoittaa arvopaperikauppaa. Annettujen vapauksien lisäksi annettiin myös lukuisia rajoituksia. Juutalaiset eivät voineet tulla valtiopäivä- tai virkamiehiksi ja he saivat mennä naimisiin ainoastaan muiden juutalaisten kanssa, koska laki ei tuntenut seka-avioliittoja. Kolme juutalaiselle sallittua kaupunkia olivat Tukholma, Göteborg ja Norrköping. Hiukan myöhemmin lisättiin neljänneksi kaupungiksi Karlskrona. Palvelukseensa juutalainen ei saanut ottaa Ruotsin alamaisia, mutta muita ulkomaalaisia kylläkin. Annettu ohjesääntö antoi juutalaisille melko laajat elinkeino-oikeudet, mutta asetti samalla monia tiukkoja rajoituksia.⁸⁵

Ruotsiin kuuluneen Suomen alueella ei Ruotsin vallan aikana asunut vakituisesti yhtään juutalaista. Sen esti tehokkaasti edellä mainittu Ruotsin juutalaissäännös vuodelta 1782, joka osoitti

⁸³ Torvinen 1989, 14–16; Hanski 2006, 34.

⁸⁴ Jan da Costa oli muodollisesti katolinen marrano, mutta hänet tunnettiin ”Pietari Suuren juutalaisena”. Useimmat marranot olivat Pyreneitten niemimaan kristityksi pakkokäännytettyjä juutalaisia, joista monet palasivat heti tilaisuuden tullen juutalaisuuteen. Tästä syystä Jan da Costan todellinen uskonnollinen identiteetti on varsin epäselvä. Harviainen 1998a, 222.

⁸⁵ Torvinen 1989, 16; Harviainen 1998b, 291.

uskunnoltaan juutalaisten asuinpaikaksi aluksi kolme ja myöhemmin neljä varsinaisen Ruotsin alueella olevaa kaupunkia. Kristinuskoon kääntyneiden juutalaisten oleskelusta maassa sen sijaan on tietoja jo 1600-luvulta lähtien. Kristinuskoon kääntyneitä juutalaisia ei voi kuitenkaan pitää Suomen juutalaisasutuksen alkuna, koska he eivät saapuneet Suomeen juutalaisina, vaan kristittyinä ja sulautuivat sellaisina maan muuhun väestöön. Suomen erotessa Ruotsista vuonna 1809 perustuslakeina jäivät voimaan vuoden 1772 hallitusmuoto sekä vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja. Molemmissa säädettiin, että kaikkien kansalaisten tuli olla luterilaisia. Tähän vedoten Suomen viranomaiset omaksuivat autonomian alussa kannan, että juutalaisia ei saanut asua maassa. Senaatti noudatti siis juutalaiskysymyksessä ”laillisuuslinjaa”. Eräs syy ”laillisuusperiaatteessa” pysymiselle oli selitettävissä sillä, että Ruotsilta perityistä laeista kiinnipitämisen katsottiin turvaavan Suomen erillisaseman Venäjän valtakunnassa. Venäläiset olivatkin aluksi valmiit noudattamaan Suomessa voimassa ollutta lakia, joka kielsi juutalaisten oleskelun maassa. Lakiin vedoten kenraalikuvernööri Arseni Zakrenski karkotti maassa olleet juutalaiset vuonna 1831.⁸⁶

Suomi oli vuodesta 1809 osa Venäjän valtakuntaa, jonka juutalaispolitiikalla oli seurauksia Suomenkin alueella. Venäjä oli tunnettu vielä 1600-luvulla äärimmäisen juutalaisvastaisena valtiona, joka pääsääntöisesti surmasi maassa tavatut juutalaiset. Puolan jaot 1700-luvun lopulla ja laajojen entisen Puolan alueiden liittäminen Venäjään pakotti Venäjän kuitenkin suvaitsemaan juutalaisten oleskelua näillä alueilla, joilla he olivat paikoitellen jopa enemmistönä kaupunkilaisväestöstä. Aleksanteri I:n hallituskaudella 1801–1825 juutalaiset yritettiin sulauttaa muuhun venäläisväestöön ja Venäjällä yritettiin myös laittaa alulle suuri käännytysprosessi juutalaisten keskuudessa. Aleksanteri I:n aikana säädettiin myös laki, jonka mukaan juutalaiset saivat asettua vain valtakunnan länsiosiin ja itäinen Venäjä oli juutalaisilta suljettu. Nikolai I:n aikana 1825–1855 yhdenmukaistamisvaatimukset ulottuivat jopa ulkoiseen olemukseen⁸⁷ ja muutenkin hän vastusti johdonmukaisesti kaikkia juutalaisten aseman parantamiseen tähdänneitä yrityksiä. Aleksanteri II:n aikana 1855–1881 juutalaisten asema sen sijaan helpottui ja heidän oikeutensa lisääntyivät.⁸⁸

Juutalaisten Suomeen asettumista koskevaa kieltoa ei kuitenkaan aina noudatettu. Suomalaiset rajaviranomaiset kun eivät venäjää taitamattomina saaneet selvää passeista. Suomeen saapui oma-aloitteisesti jonkin verran juutalaisia, mutta merkittävämpää oli Venäjän armeijan juutalaisotilaiden

⁸⁶ Torvinen 1989, 18, 65–66; Leitzinger 2008, 268; Hanski 2006, 34; Kuparinen 1999, 187, 189, 191–192.

⁸⁷ 1850 kaikkia Venäjällä asuvia juutalaisia kiellettiin pitämästä heille ominaisia vaatteita ja myös miesten ohimokiharat kiellettiin. Torvinen 1989, 23.

⁸⁸ Torvinen 1989, 18, 21; Leitzinger 2008, 268; Klinge 1997, 419.

asettuminen Suomeen. Näistä juutalaissotilaista polveutuu pääosa Suomen juutalaisista. Joillakin oli mukana perhe Venäjältä ja osalle järjestettiin puoliset Puolasta. Suomeen sijoitetussa venäläisessä sotaväessä oli jo 1800-luvun alkupuolella palvellut juutalaisia sotilaita, mutta palveluksesta vapauduttuaan heidän oli muiden sotilaiden tapaan pitänyt palata kotiseuduilleen. 1800-luvun alussa Suomeen asettuneet juutalaiset olivatkin yksinomaan siviilijuutalaisia eivätkä sotaväen mukana tulleita. Vuonna 1856 annettiin asetus, jolla annettiin palveluksesta vapautuneille sotilaille ja aliupseereille perheineen oikeus asettua asumaan minne tahansa Venäjän valtakunnan alueella. Sotilaiden katsottiin jopa 25-vuotisen palveluksensa aikana vieraantuneensa kotipaikkakunnaltaan siinä määrin, että ei ollut kohtuullista velvoittaa heitä palaamaan kotiseuduilleen. Suomessa julkaistiin 29.3.1858 asetus, jolla entisille venäläisille sotilaille annettu oikeus valita asuinpaikkansa ulotettiin koskemaan myös Suomea. Asetuksessa annettiin lupa sotilaille perheineen harjoittaa laillista elinkeinoa elatukseksi. Suomen viranomaiset eivät kuitenkaan katsoneet vuonna 1858 sotilaille annetun oikeuden asettua Suomeen ja harjoittaa elinkeinoa koskevan juutalaisia. Suomen viranomaiset suhtautuivat siis nihkeästi juutalaisiin, mutta Venäjän armeija ja viranomaiset puolustivat täysinpalvelleita juutalaissotilaitaan.⁸⁹ Muiden juutalaisten oleskelun Suomessa taas mahdollisti vuoden 1862 passiasetus, jossa todettiin, että asianmukaisin passein Suomeen saapuneet juutalaiset voivat matkustella vapaasti ja oleskella Suomessa määräajan.⁹⁰

Suomalaiset viranomaiset eivät kuitenkaan ryhtyneet karkottamaan Suomessa palvelleita juutalaissotilaita peläten kenraalikuvernöörin asettuvan vastahankaan asiassa. Viranomaiset yrittivät kuitenkin hankaloittaa juutalaisten asemaa hylkäämällä heidän elinkeinoanomuksensa. Vuonna 1861 Helsingin maistraatti hylkäsi erään reserviin siirretyn sotilaan vaimon rihkamakauppanomuksen. Perusteena oli, että juutalaiset eivät juutalaisohjesäännön mukaan saaneet harjoittaa kauppaa Suomessa. Juutalaiset valittivat päätöksestä, mutta ilman tulosta. Jatkossa myös muut juutalaisten kauppa-anomukset hylättiin juutalaisohjesäännön nojalla. Toimenpiteet eivät kuitenkaan estäneet entisten juutalaissotilaiden jäämistä Suomeen. Elatuksensa juutalaiset saivat harjoittamalla panttilainausliikettä ja luvattomalla vanhojen vaatteiden kaupalla.⁹¹

Venäjän keisari Aleksanteri II murhattiin 13.3.1881 ja tästä alettiin laajalti syyttää juutalaisia. Seurauksena oli antisemitismin voimistuminen ja pogromien eli juutalaisvainojen kiihtyminen. Murhan suorittaneessa terroristiryhmässä oli mukana myös yksi juutalaisnainen, mikä riitti

⁸⁹ Hanski 2006, 35–36; Hansen 1972, 19–20; Torvinen 1989, 24–26.

⁹⁰ Kuparinen 2008, 192.

⁹¹ Hansen 1972, 21–22.

leimaamaan juutalaiset murhaajiksi. Tässä tilanteessa niin johtavien piirien kuin tavallisen kansan parissakin juutalaisvastaisuus purkautui. Vainojen taustalla oli myös taloudellisia ja yhteiskunnallisia syitä; venäläiset kokivat juutalaisten tunkeutuneen kristilliseen yhteiskuntaan ja lisäksi juutalaiset koettiin taloudellisina kilpailijoina. Myös venäläiset sanomalehdet osallistuivat innokkaasti juutalaisvastaiseen kiihotukseen. Pogromit alkoivat 1881 ja levisivät lukuisiin kaupunkeihin ilman, että poliisi olisi käytännössä puuttunut niihin. Kiovassa tuhottiin synagoga, Baltassa⁹² juutalaisia jopa surmattiin ja juutalaisnaisia raiskattiin. Pogromien jatkuessa Venäjän johto ei asettunut juutalaisten tueksi, vaan päinvastoin hankaloitti heidän elämäänsä entisestään. Keisari Aleksanteri III:n johtama hallitus rajoitti juutalaisten asumisoikeuksia, ammatinharjoitusta ja koulutusmahdollisuuksia. Kun Venäjän hallitus viimein puuttui kansanjoukkojen vainoihin, syynä olivat todennäköisesti Englannin ja Yhdysvaltojen esittämät vastalauseet. Suomenkin lehdistössä vainoista kirjoitettiin ja esimerkiksi *Uusi Suometar* uutisoi englantilaisten vetoomuksista juutalaisvainojen lopettamiseksi Venäjällä. Lehti kuitenkin paheksui englantilaisten puuttumista toisen valtion asioihin ja esitti, että Venäjä osaa itse hoitaa omat asiansa.⁹³

Suomen romanit muodostavat mielenkiintoisen vertailukohdan juutalaisille 1800-luvun lopun Suomessa. Vaikka juutalaiset ja romanit olivat hyvin erilaisia vähemmistöjä, suomalaiskansallisen aatteen nousu vaikutti molempien vähemmistöjen asemaan Suomessa. Agathon Meurman ei juuri ottanut osaa mustalaiskysymyksestä käytyyn keskusteluun. Tätä voi pitää yllättävänä monestakin syystä. Ensinnäkin ”mustalaiskysymys” oli esillä valtiopäivillä koko 1800-luvun lopun. Toiseksi kysymys oli juutalaisten tapaan vähemmistöstä, joka eli suurelta osin erillään muusta kansasta. Lisäksi asia oli erityisen läheinen talonpoikaissäädylle, johon myös Meurman kuului.

Mustalaiskysymyksestä käytyihin keskusteluihin kanavoitui monenlaisia huolia. Ongelmallisina romanit nähtiin erityisesti irtolaisen elämänsä takia. Kysymyksen nostivat valtiopäivillä esiin papisto ja talonpojat. Papisto näki asian uskonnollis-siveellisenä kysymyksenä, talonpoikaisto taas toi keskusteluissa esiin lähinnä kiertelevien romanien aiheuttamia taloudellisia haittoja. Suomalaiskansallisen liikkeen laajentuessa juuri talonpoikaisto otti mustalaiskysymyksen vahvimmin omakseen. Säätyrajat olivat mustalaiskysymyksessä hyvin samankaltaiset kuin kielikysymyksessä ja juutalaiskysymyksessäkin. Ehdotukset romaneihin kohdistetuista erillislaeista

⁹² Balta on pieni ukrainalainen kaupunki Odessan lähistöllä.

⁹³ Torvinen 1989, 42–44.

kaatuivatkin usein nimenomaan liberaalimpaa linjaa edustaneiden porvariston ja aateliston vastustukseen.⁹⁴

Juutalaisvastaisuus ei rajoittunut ainoastaan politiikan toimijoihin, vaan myös suomalaisissa kulttuuripiireissä oli juutalaisvastaisuutta. Esimerkiksi Zacharias⁹⁵ Topelius oli sitä mieltä, että juutalaisten heikkouksiin kuuluivat antinationalismi, kosmopoliittisuus, materialismi ja Kristuksen kieltäminen. Topeliuksen mielestä juutalaiset tulisi saada käännytyiksi kristinuskoon, jolloin nämä ohjaisivat muutkin kansat pelastukseen. Tutkija Nils-Erik Forsgårdin tulkinnan mukaan Topeliuksen käsitykseen juutalaisista vaikutti hänen uskonnollisuutensa syveneminen 1860-luvulta lähtien. Mielenkiintoista onkin, että Topelius oli itse suoraan alenevassa polvessa juutalaisen Izak Zebulon -nimisen kauppiaan jälkeläinen. Zebulon oli ensimmäisiä Suomeen muuttaneita juutalaisia, joka oli saanut 1672 luvan asettua asumaan Ouluun sillä ehdolla, että hän kääntyy ensin kristinuskoon.⁹⁶

Erilaiset stereotypiat heijastelivat aikakauden suomalaisen keski- ja yläluokan kansakäsityksiä. Suomen eri heimoihin liitetyt stereotypiat saivat vähitellen yhä myönteisempiä sisältöjä. Näistä stereotypioista myös muodostui se runko, jonka pohjalta kansallisuusaatetta pitkään kehitettiin. Samalla juutalaisiin ja romaneihin kohdistuneet negatiiviset stereotypiat vahvistuivat koko 1800-luvun ajan.⁹⁷ Topelius kuvasi *Maamme kirjassaan* juutalaiset ”merkilliseksi kansaksi, joka muinoin oli Jumalan kansana, kunnes Jumalan rangaistus kohtasi heitä”. Hän myös rinnasti juutalaiset ja romanit todeten, että näitä molempia ryhmiä tuli sääliä, koska ”on suuri onnettomuus olla isänmaata vailla”. Hän kuvasi molemmat ryhmiksi, jotka on tuomittu elämään ja kuolemaan ”vieraana maan päällä”.⁹⁸

Juha Siltalan mukaan juuri Topelius toi kaikkein johdonmukaisimmin esiin kristillisen antisemitismin eurooppalaisia teemoja. Siltalan tulkinnan mukaan Topeliukselle juutalaiset merkitsivät tietä maailmanhistoriasta pelastushistoriaan, sillä heidän kristillistymisensä lopettaisi maailman kärsimykset ja aloittaisi jumalallisen ajan.⁹⁹ Nils Forsgårdin mukaan Topeliuksen juutalaisvastaisuudessa oli paitsi uskonnollinen myös isänmaallinen ulottuvuus. Juutalaisuus oli Topeliuksen mukaan uskontona vaaraksi kristityille, joten parasta olisi käännyttää heidät

⁹⁴ Tervonen 2012, 85–86.

⁹⁵ Hänen syntymänimensä on Zacharias Topelius, mutta hän käytti usein myös etunimeä Zachris.

⁹⁶ Hanski 2006, 50; Forsgård 1998, 235–236; Klinge 1997, 419.

⁹⁷ Häkkinen & Tervonen 2005, 8–10.

⁹⁸ Topelius 1878, 194–195.

⁹⁹ Siltala 1999, 272.

kristinuskoon. Toisaalta juutalaisuuden yhdistäminen sosialismin ja darwinismin kaltaisiin aatteisiin teki juutalaisista epäilyttäviä kansallismielisyyden näkökulmasta.¹⁰⁰

2.3 Keskeiset poliittiset aatteet Suomessa 1800-luvun lopulla

Venäjän valtakuntaan vuonna 1809 liitetty Suomi oli poliittiselta kulttuuriltaan monin tavoin ruotsalainen. Siihen kuului olennaisesti myös vuosisatojen taakse ulottuva valtiopäivien ja kansanedustuksen traditio. Kansallisen identiteetin vahvistumisen, erillishallinnon ja venäläisen vaikutuksen seurauksena side ruotsalaiseen perintöön alkoi kuitenkin vähitellen heikentyä. Suomi ei kuitenkaan venäläistynyt. Enemminkin Suomi alkoi länsieurooppalaistua. Suomeen alkoi myös syntyä omaleimaista kansallista kulttuuria. Länneestä saapuivat Suomeen myös vuosisadan suuret poliittiset aatteet. Ensin Suomeen saapuivat perustuslaillisuus, liberalismi ja nationalismi, hieman myöhemmin demokratia ja sosialismi.¹⁰¹

1800-luvun puoliväliin asti Suomelle oli ominaista, että eri kansanryhmät elivät toisistaan erillään omissa todellisuuksissaan. Säätyläistön ylimpiä kerroksia ja rahvasta ei yhdistänyt juuri mikään. Maan eri osia erottivat murteet ja poikkeavat tapakulttuurit. Eri väestöryhmille yhteisiä kansallisia asioita olivatkin lähinnä Suomen ja Venäjän välisiä suhteita koskevat asiat sekä Suomen hallinnon rakentamiseen liittyvät kysymykset. Kielipuolueineen ja kansallisuuskiistoineen Suomi ei noudattanut länsieurooppalaisen poliittisen modernisoitumisen yleiskaavaa. Suomalainen yhteiskunta tilattoman väestön ongelmineen ja suurine luokkaeroineen oli vielä 1900-luvun alussakin lähempänä agraarista Itä-Eurooppaa kuin läntisen Euroopan teollisuusmaita.¹⁰²

Suomen kehittyvää kansallista poliittista elämää hallitsi 1800-luvulla säätyläistön eri ryhmien välinen kamppailu valta-asemista. Kun Venäjä oli liittänyt Suomen vuonna 1809 osaksi keisarikuntaansa, sen keskeisenä tavoitteena oli luoda Suomeen nopeasti tehokas ja Venäjän tsaarille lojaali hallinto. Suomen säätyeliitti osoittautui nopeasti hyvin uskolliseksi Venäjälle. Suomen johtavat virkamiehet ja senaatin jäsenet nimitettiin aatelin edustajista. Heillä oli tehtäviin parhaat edellytykset, koska he olivat toimineet korkeissa virkatehtävissä jo Ruotsin vallan aikana. Senaatin ja virkamiehistön rooli korostui erityisesti vuosien 1809 ja 1863 välisenä aikana, kun valtiopäivät eivät kokoontuneet. Aatelin virkaeliitti käytti tuona aikana valtaa Venäjän keisarin

¹⁰⁰ Forsgård 1998, 9-11, 184.

¹⁰¹ Mylly 2006, 14.

¹⁰² Mylly 2006, 48; Nieminen 2006, 65.

edustajana. Virkamieshallinnolle oli ominaista, että korkeimmat virkamiehet määrittivät maan edun eli Suomen kansalliset intressit. Käytännössä valtaa käytti pieni ruotsinkielinen aatelisto, jonka asema perustui Venäjän keisarin kyseenalaistamattomaan arvovaltaan.¹⁰³

Valtiopäivillä kansaa edusti lähinnä parhaiten toimeentuleva osa. Suomalaisten oikeus osallistua valtiopäivämiehen valintaan määräytyi vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksen pohjalta syntyperän, ammattiaseman, varallisuuden tai maanomistuksen mukaan. Kullakin säädyllä oli edustus-oikeutensa perusteista ja vaalimenettelystä omat säädöksensä. Aatelin edustus perustui etuoikeutettuun syntyperään ja papiston taas virka-asemaan. Porvarissäädystä kriteereinä olivat veronmaksukyky ja ammattiasema. Talonpojilla kriteerinä oli maanomistus.¹⁰⁴

Edustuksellisen poliittisen järjestelmän katsottiin yleisesti kuuluvan moderniin kansallisvaltioon 1800-luvulla. Suomen edustuslaitos ei kuitenkaan 1860-luvulle tultaessa ollut kokoontunut sitten Porvoon valtiopäivien vuonna 1809. Tällaisessa tilanteessa tuli tärkeäksi korostaa poliittisen tradition olemassaoloa ja toisaalta hakea mallia kehittyneemmiksi katsotuista poliittisista järjestelmistä. Tämä poliittisen historian tulkitseminen ja ulkomaisten järjestelmien tarkastelu merkitsi 1860-luvun Suomessa suuressa määrin poliittisten käsitteiden muodostumista.¹⁰⁵

Autonomisen Suomen keskeisenä ongelmana oli yrittää sovittaa ruotsalais-länsimainen poliittinen traditio ja instituutiorakenne itsevaltaisen Venäjän yhteyteen. Aikakautta leimasi poliittinen varovaisuus, lojaalius ja pelko ruotsalaisen perinnön menettämisestä. Aina 1860-luvulle saakka suomen virkamiesjohto pyrki pitämään olot pääpiirteissään ennallaan ja eteni yhteiskunnallisissa uudistuksissa lyhyin askelin. Suomi joutui kuitenkin myötäilemään Venäjän politiikan muutoksia ja vanhoillista yleisilmettä. Samalla Suomen omaleimaisuus kuitenkin vahvistui. Tämä ilmeni erillishallinnon vakiintumisena sekä kansallisen tietoisuuden ja sivistyselämän heräämisena. 1840-luvulta alkaen liberalismi ja kansallisuusaate alkoivat kuitenkin synnyttää muutospaineita myös Suomessa. Liberaalit ja fennomaanit ryhtyivät vaatimaan elinkeinoelämän liberalisointia, kansalaisvapauksien laajentamista ja valtiopäiviä. Molemmat ryhmät siis halusivat yhteiskunnallisia ja poliittisia uudistuksia. Myöskään käytännön politiikassa liberaalien ja fennomaanien linjauksissa

¹⁰³ Nieminen 2006, 58–59.

¹⁰⁴ Mylly 2006, 36.

¹⁰⁵ Hänninen & Palonen 2004, 193.

ei ollut suuria eroja. Tärkeimmässä kysymyksessä, suhtautumisessa Venäjään, ne molemmat kannattivat lojaalisuutta.¹⁰⁶

Nuorfennomaanit tukeutuivat suomenkieliseen talonpoikaistoon, jonka nimissä ja jonka puolesta he uskoivat tai uskottelivat puhuvansa. Heille suomalaisuusate oli vahvasti kielipoliittista, ja se tähtäsi ruotsinkielisen yläluokkaa edustavan väestöosan syrjäyttämiseen hallinnosta ja suomenkielisen valtioatteen toteuttamista. Samoihin aikoihin 1840-luvulla oli alkanut muodostua myös liberaali ryhmittymä, jonka perustana oli vähälukuinen joukko ylioppilaita ja kaupunkilaisporvaristoa. Liberalismi sai kannatusta siihen aikaan lähinnä suurista kaupungeista.¹⁰⁷

Jakautuminen suomen- ja ruotsinmielisiin edustajiin oli aluksi melko väljä, mutta kiinteytyi aikaa myöten. Valtiopäivillä 1877–1878 säädyt ryhmittivät ensimmäisen kerran selkeästi puoluekannan mukaan. Fennomaanit pitivät hallussaan pappis- ja talonpoikaissäätyä ja liberaalis-ruotsinmieliset aatelis- ja porvarissäätyjä. Nämä voimasuhteet vakiintuivat vuosikymmeniksi. Kauan jatkunut muuttumaton asetelma vähensi kiinteän puolueuudostuksen tarvetta. Puolueilla riittikin enemmän kiinnostusta omaa aatesuuntaansa ajavien lehtien perustamiseen ja taisteluun senaattorin viroista. Suomalaista politiikkaa hallitsi valtaneliö, jonka muodostivat senaatti, valtiopäivät, yliopisto sekä poliittiset ryhmittymät tai puolueet. 1860-luvulla niiden rinnalla alkoi kasvaa uusi poliittinen mahti, sanomalehdistö, joka aluksi toimi lähinnä puolueryhmittymien yhteydessä. Lehden ja puolueryhmittymän johto oli usein sama. Poliittisen modernisoitumisen kannalta oli olennaista, että Suomeen kotiutui julkinen poliittinen lehdistö ja julkinen keskustelu. Lehdet heijastelivat kansalaismielipiteitä, ottivat osaa poliittiseen keskusteluun ja arvioivat valtaapitävien toimia.¹⁰⁸

Puolueryhmitys oli Suomessa 1880-luvun puolivälistä lähtien muuttumassa. Siihen saakka kenttää oli hallinnut ruotsin- ja suomenmielisten välinen kielitaistelu, mutta suomen kielen oikeuksien lisääntyessä se alkoi väistyä. Kielipuolueet saivat rinnalleen vapaamielisiä ajatuksia ja yhteiskunnallisia uudistuksia ajavia poliittisia ryhmittymiä. Suomalaiseen puolueeseen hahmottui jo 1880-luvulla nuorsuomalainen ryhmä, joka julkaisi vuoden 1894 valtiopäivien alla oman ohjelmajulistuksensa eroamatta kuitenkaan emäpuolueesta. Nuorsuomalaiset kannattivat

¹⁰⁶ Mylly 2006, 18–19; Nieminen 2006, 63–64.

¹⁰⁷ Nieminen 2006, 63–64.

¹⁰⁸ Mylly 2006, 48–49.

periaatteessa suomenmielisyyttä, mutta he katsoivat kielitaistelun jo menettäneen ajankohtaisuutensa ja yhteiskunnallisten ongelmien kohonneen sen tilalle.¹⁰⁹

Liberalismi

Liberalismi juontaa juurensa keskiajan ja uuden ajan vaihteen suurista mullistuksista. Yleisenä yhteiskunnallisena ilmiönä liberalismi yhdistetään kaiken konservatismiin, yksinvallan, feodalismin ja sääty-yhteiskunnan vastustamiseen. Aatteen perusajatuksia ovat tasa-arvo ja yksilön vapaus. Poliittisena filosofiana liberalismiin juuret ovat valistusaatteissa. Poliitikassa liberalismiin periaatteisiin kuuluu sananvapauden, painovapauden, uskonnonvapauden ja muiden perusvapauksien korostaminen. Talouden alalla liberalismi ajaa elinkeinovapautta ja vapaakauppaa. Suomessa liberalismi sai aluksi nationalistisen luonteen, vaikka liberalismi luonnostaan onkin nationalismiin vastaista. Liberaalien tavoitteet olivatkin aluksi lähellä fennomaniaa eli kiihkeää suomenmielisyyttä. Liberaalit ja fennomaanit eivät paljon 1850-luvulla eronneetkaan toisistaan. Myöhemmin liberaalit ottivat omakseen yhä enemmän yleiseurooppalaiset liberalismiin tavoitteet ja kansallisuuskysymykset jäivät taka-alalle. 1860-luvulla liberalismista tuli Suomessa johtava yhteiskunnallis-poliittinen liike. Liberaaleista radikaaleimmat perustivat pää-äänenkannattajakseen *Helsingfors Dagbladin*.¹¹⁰

Helsingfors Dagblad oli liberaalin linjansa vuoksi fennomaanien negatiivisen huomion kohteena. Lehden liberaalia linjaa kutsuttiin vastustajien parissa J. V. Snellmanin käyttöön ottaman sanan mukaisesti ”verettömäksi”. Lojaalisti hallitsijaan suhtautunut ja vuonna 1863 senaatin jäseneksi tullut Snellman oli *Helsingfors Dagbladin* tärkeä poliittinen vastustaja. Poliittisen kulttuurin ja kielen kannalta kiivain taistelu käytiin kuitenkin *Helsingfors Dagbladin* ja radikaalifennomaanien johtajan Yrjö-Koskisen välillä. Kiistelyssä liberaaleja ajatuksia edistänyt *Helsingfors Dagblad* viittasi usein muiden länsimaiden esimerkkeihin ja vetosi ”ajan vaatimuksiin”. Yrjö-Koskinen taas syytti *Helsingfors Dagbladia* ulkomaalaisten aatteiden takaperoisesta sovittamisesta Suomeen.¹¹¹

Liberaalien ryhmittymällä oli 1860-luvulle tultaessa etulyöntiasema, koska sen kannattajilla oli läheiset suhteet maan päättäviin piireihin. Heillä oli myös vankka asema maan nousevassa talouselämässä, teollisuudessa ja kaupassa. Liberaaleilla oli enemmistö 1860-luvun valtiopäivillä ja heidän asemansa oli hallitseva sekä aatelis- että porvarissäädössä. Liberaaliryhmittymä hallitsikin

¹⁰⁹ Leino-Kaukiainen 1984, 258.

¹¹⁰ Tommila 1988, 289–290.

¹¹¹ Hänninen & Palonen 2004, 194–195.

voimakkaasti valtiopäiväjulkisuutta 1860-luvulla. Tästä huolimatta he toimivat ilman puolueorganisaatiota. Olikin kyseenalaista, voitiinko liberaaleista puhua omana puolueenaan. Leo Mechelin katsoi kuitenkin vuonna 1879 puoluekäsitteen olevan oikea, koska liberaalit pitivät tärkeissä kysymyksissä yhtä valtiopäivillä. Vuoden 1876 vaaleissa liberaalit ja fennomaanit olivatkin jo laatineet ensi kerran julkisia ehdokaslistoja. Varsinaisesta puolueyhmittymien välisestä vaalitaistelusta ei vielä kuitenkaan ollut kyse, vaikka kummatkin ryhmät halusivat ehdokkaidensa tunnustavan puolueväriä. Liberaaleilla oli lisäksi tukena oma mielipidelehdistö, joka oli poliittisen puolue toiminnan edellytys.¹¹²

Marraskuussa 1880 Leo Mechelinin johtamat ruotsinkieliset liberaalit ilmoittivat perustaneensa liberaalisen puolueen. He julkaisivat vuonna 1880 oman puolueohjelmansa, joka oli ensimmäinen laatuaan Suomen puoluehistoriassa. Ohjelma perustui liberalistiseen elitismiin ja ruotsalaisen oikeusvaltion periaatteisiin. Puolueohjelma kannatti valtiopäivien aseman ja autonomian vahvistamista, mutta tärkeiksi teemoiksi siinä nostettiin myös uskonnonvapaus, painovapaus, yksilön oikeudet, liberalistinen talous ja kaksikielisyys. Puolueorganisaatiota ei tuolloinkaan luotu, vaan tapahtui ainoastaan ryhmittymisen puolueohjelman taakse. Puolue tarjosi yhteistyötä myös suomenkielisille liberaaleille, mutta he eivät yhteistyöstä kiinnostuneet. Laajempi yhteistoiminta ja poliittinen toiminta eivät näin ollen onnistuneet ja puolue hajosikin jo vuoden 1885 valtiopäivillä.¹¹³ Päiviö Tommila erottaa liberaalien liikkeen sisältä kolme ryhmittymää. Ensimmäisen ryhmittymän muodostivat ”mannermaalaisliberaalit”, jotka muodostivat liikkeen päälinjan. Tähän suurimpaan ryhmään kuuluivat esimerkiksi Leo Mechelin, Robert Castren, Robert Lagerborg ja August Schauman. Toinen ryhmä oli ”svekomaaniset liberaalit”, johon kuului esimerkiksi Carl Gustaf Estlander. Kolmannen ryhmän muodostivat ”fennomaanisets liberaalit”. Tätä ryhmää edusti esimerkiksi Anders Herman Chydenius^{114 115}.

Fennomania

Fennomanian teoreettiset perusteet ja käytännölliset tavoitteet oli pukenut sanoiksi ensimmäisenä Johan Vilhelm Snellman. Hänen teoreettisen ja poliittisen ajattelunsa keskiössä oli valtio. Snellman katsoi valtion edellyttävän yhteiskuntasopimusta, valtion jäsenten sitoutumista noudattamaan ”yleistä tahtoa”. Yleinen tahto ei merkinnyt Snellmanille kuitenkaan enemmistön tahtoa, sillä

¹¹² Nieminen 2006, 114–115; Tommila 1988, 292.

¹¹³ Tommila 1988, 292; Mylly 2006, 50–51.

¹¹⁴ Anders Chydenius toimi *Helsingfors Dagbladin* päätoimittajana. Hän kuului myös uskonnonvapaus- ja suvaitsevaisuusyhdistyksen innokkaiisiin kannattajiin. Tala 2008, 117.

¹¹⁵ Tommila 1988, 292.

enemmistövalta vei hänen mukaansa ”rahvaan tyranniaan”. Snellmanin mukaan valtion olemassaolon kannalta keskeistä ei ollutkaan hallitsemisen muoto vaan sisältö eli kansallishenki.¹¹⁶

Fennomanian ominaisuutta on usein hahmotettu saksalaisen valtioajattelun ja anglosaksisen liberaalin perinteen välisen vastakkainasettelun kautta. Molemmat puolueyhmittymät, sekä liberaalit että fennomaanit, saivat kannattajansa hyvin pienestä sosiaalisesta ryhmästä eli akateemisesta oppisivistyneistöstä ja ylioppilaista. Fennomanian ja liberalismien välinen vastakkainasettelu ei ollut kuitenkaan aina niin selkeä, kuin helposti kuvitellaan. Varhaiset fennomaanit korostivat näkyvästi nationalistisia tunnuksia ja liberaalit vastaavasti korostivat taloudellisen ja yhteiskunnallisen toiminnan merkitystä. Liberaalit eivät kuitenkaan vastustaneet kansallisia tavoitteita tai edes suomenkielen aseman parantamista. Toisaalta fennomaanitkaan eivät suhtautuneet torjuvasti vapaaseen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan.¹¹⁷

Fennomaanien puoluetta ei voi pitää pelkästään kielipuolueena. Se oli ensivaiheessa myös maatalousväestön puolue ja myöhemmin siitä kehittyi lojaalipuolue, joka pysyi uskollisena Venäjälle. Uusi poliittinen fennomania muotoutui vuosien 1863–1864 valtiopäivillä ja sen ensimmäiseksi johtajaksi tuli Georg Zacharias Forsman, joka myöhemmin otti sukunimekseen Yrjö-Koskinen. Puolueen muita johtomiehiä olivat edellä mainitun veli Jaakko Forsman ja Agathon Meurman. Ryhmästä alettiin pian käyttää nimitystä nuorfennomaanit. 1870-luvulla alettiin myös yhä yleisemmin puhua Suomalaisesta puolueesta. Yrjö-Koskinen käsitettiin alusta lähtien puolueen ja sittemmin sen vanhasuomalaisen suunnan kiistattomaksi johtajaksi. Hän toimi myös fennomaanisten lehtien toimittajana ja avustajana.¹¹⁸

Fennomaanien pää-äänenkannattaja oli 1847 perustettu *Suometar*, jonka päätoimittajana toimi Paavo Tikkanen. *Suometar* joutui kriisiin, kun Tikkanen ja Yrjö-Koskinen välit katkesivat 1861. Yrjö-Koskinen piti lehden linjauksia liikaa ruotsinmielisiä myötäilevinä. Hän palasikin toimitukseen vasta, kun Tikkanen luopui toimittajan tehtävistä. Vuoden 1865 syksyllä Yrjö-Koskinen erosi kuitenkin taas lehdestä erimielisyyksien jälkeen. Lehti ei ollut nuorfennomaanien mielestä tarpeeksi radikaali kielikysymyksessä ja se myötäili heidän mielestään liikaa liberaalien näkemyksiä.¹¹⁹ Fennomaanilehdistön ilme muuttui 1860- ja 1870-luvulla. Maltillisemmat suomenkieliset lehdet joutuivat 1870-luvulla väistymään aatteellisesti radikaalimpien

¹¹⁶ Liikanen 1995, 124.

¹¹⁷ Liikanen 1995, 119–121.

¹¹⁸ Tommila 1988, 309, 311; Liikanen 1995, 134.

¹¹⁹ Tommila 1988, 312.

nuorfennomaanisten lehtien tieltä. Ennen kuin *Uusi Suometar* 1869 perustettiin, oli nuorfennomaaneilla ollut vain yksi äänenkannattaja eli vuodesta 1863 ilmestynyt *Helsingin Uutiset*. 1870-luvulla nuorfennomaanit kuitenkin valtasivat suomenkieliset lehdet. Tyypillinen fennomaaninen sanomalehti pyrki joko kansansivistykseen tai poliittiseen mielipiteenmuodostukseen. 1880-luvulla kansansivistyksellinen näkökulma alkoi kuitenkin jäädä poliittisen fennomanian jalkoihin.¹²⁰

1860-luvulla fennomaanit ja liberaalit ryhtyivät kilpaileviksi ryhmittymiksi. Puolueyhmittymien synty enteili uudenlaisen politiikka- ja valtiokäsityksen läpimurtoa. Tässä suhteessa molemmat osapuolet edustivat uutta ajattelu- ja toimintatapaa. Vielä 1860-luvulla suomalaiset puolueyhmittyvät muistuttivat organisoitumismuodoltaan suuresti toisiaan. Molemmat toimivat väljinä, lehdistön yhdistäminä mielipideryhminä. Molempien vaikutuspiirinä olivat ensisijassa yliopisto, julkisuus ja valtiopäivät. Kumpikaan ryhmä ei pyrkinyt muodollisen puolueorganisaation luomiseen tai alempien kansankerrosten poliittiseen mobilisoimiseen. Kaksilla 1860-luvun ensimmäisillä valtiopäivillä fennomaaninen sivistyneistö oli saavuttanut tiettyä auktoriteettiasemaa talonpoikaissäädyn edustajien keskuudessa, mutta kiinteämpää sivistyneistön ja kansan yhdistävää puolueyhmittymistä ei ollut syntynyt. Vasta 1870-luvulla puolueyhmittymien sidokset eri yhteiskuntaryhmiin tulivat selkeämmin näkyviin ja alkoi vakiintua jako fennomaaniseen pappis- ja talonpoikaissäätöön ja liberaalis-ruotsinmieliseen aatelis- ja porvarissäätöön. Puolueyhmittyvät erottuivat toisistaan filosofisilta näkemyksiltään, joilla ne perustelivat tavoitteitaan. Fennomaanien teoreettiset käsitykset valtiosta ja kansalaisyhteiskunnasta olivat lähtöisin saksalaisesta perinteestä. Liberaalien lähtökohta taas oli anglosaksisessa utilitarismissa. 1870-luvulla politiikan kenttä alkoikin muuttua, kun kansallisuusajattelu ja liberaalit yhteiskuntakäsitykset alkoivat syrjäyttää perinteisiä näkemyksiä säädystä ja syntyperästä valta-
asemien oikeuttajina.¹²¹

Suomalaisen puolueen sisälle syntyi 1870-luvun lopulla ”nuorten” ryhmä. Heidän lähtökohtanaan oli opiskelijaliikkeen radikaali kielipoliittinen nationalismi. Nuorten johtomiehiksi tulivat talonpoikaissäädystä toiminut Jonas Castrén ja porvarissäädystä toiminut Lauri Kivekäs. Ryhmä alkoi korostaa yhteiskunnallisten uudistusten tarvetta, missä he erosivat konservatiivisemmista ”vanhoista”. Castrén joutui talonpoikaissäädystä kamppailemaan vanhoillista linjaa edustaneen

¹²⁰ Tommila 1988, 319, 342.

¹²¹ Liikanen 1995, 20, 121–123.

talonpoikaissäädyn mahtimiehen Agathon Meurmanin kanssa. On kuitenkin huomattava, että kaikki valtiopäivämiehet eivät selvästi kuuluneet kumpaankaan ryhmään.¹²²

1870-luvulla syntyi myös niin sanottu Valvojan ryhmä, joka oli ottanut nimensä *Valvoja*-lehdestä¹²³. He asettuivat poliittisilta asenteiltaan nuorten radikaalien ja vanhoillisen puoluejohdon väliin. Suomalaisen puolueen sisäisen tilan polarisoituessa valvojalaisuus menetti elintilansa 1890-luvulla. Nuoret muodostivat käytännössä oman puolueensa 1894 ja 1890-luvun jälkipuoliskolla nuorsuomalaiset nousivat jo kilpailemaan suomalaisuusliikkeen johtajuudesta vanhasuomalaisten kanssa. Vuoden 1894 valtiopäivillä suomenmieliset pyrkivät nuorsuomalaisten johdolla laajentamaan edustusohjaa porvaris- ja talonpoikaissäädyn vaaleissa. Hankkeet kuitenkin kaatuivat ruotsinmielisten vastustukseen, joten vaalireformi ei edistynyt valtiopäivillä lainkaan. 1890-luvulla äänioikeuskysymys kärjistikin entisestään asenteita suomenmielisten ja ruotsinmielisten välillä.¹²⁴

Svekomania

Kielitieteilijä Axel Olof Freudenthal on suomenruotsalaisen kansallisuusaatteen keskeinen taustahahmo. Fennomaanien vaadittua Yrjö-Koskisen johdolla ruotsinkielisen sivistyneistön suomalaistamista ruotsinmieliset ryhtyivät vastatoimiin. Fennomanian vastavoimaksi kehittyneen svekomanian teoria ja ohjelma valmistuivat julkisuudessa esitettäväksi 1870-luvun alussa. Freudenthal lähti siitä, että Suomen ruotsinkielisellä väestöllä oli oikeus omaan kansalliseen elämään, koska he poikkesivat suomalaisista sekä äidinkieleltään että kansanluonteeltaan. Hänen mukaansa suomenruotsalaiset ja ruotsalaiset kuuluivat samaan kansakuntaan, koska kansallisuuden kannalta kieli oli ratkaiseva tekijä. Valtiopäivillä svekomaanit liittoutuivat usein liberaalien kanssa. Tämän liiton voi katsoa syntyneen lähinnä radikaalifennomanian seurauksena.¹²⁵

Ruotsinmielisten keskeinen lehti oli *Vikingen*, jonka tavoitteena oli olla ruotsinkielistä sivistyneistöä puhutteleva aatteellinen lehti ja fennomaanien vastavoimana. 1870 perustetusta *Vikingenistä* tulikin svekomaanisen liikkeen äänitorvi Helsingissä; sen palstoilla svekomaanisen liikkeen ohjelmaa kehiteltiin edelleen. *Vikingen* halusi nousta puolustamaan ruotsin kieltä ja

¹²² Mylly 2006, 66.

¹²³ *Valvoja* aloitti ilmestymisensä vuonna 1881. Lehti edusti kantaa, jonka mukaan ensisijaista oli kansan yhteiskunnallinen valistaminen. *Valvoja* halusi myös edustaa vapaamielisyyttä ja vallitsevia eurooppalaisia aatevirtauksia, kuten kehitysoppia. Kielikysymyksessä lehti oli maltillinen. Agathon Meurman yritti löytää lehden edustamiin valvojalaisiin välittävän linjan. Liikanen 1989, 135; Tommilla 1988, 311.

¹²⁴ Mylly 2006, 67–70.

¹²⁵ Tommila 1988, 343, 357; Klinge 1997, 285.

ruotsalaista kulttuuria, joiden katsottiin olevan uhattuna Suomessa. Lehti määrittikin itsensä ideologialtaan ruotsalaiskansalliseksi.¹²⁶

2.4 Juutalaiskysymystä käsitellään ensimmäisen kerran valtiopäivillä

Juutalaiset olivat 1870-luvulle tultaessa saaneet täydet kansalaisoikeudet kaikissa muissa Euroopan maissa paitsi Venäjällä, Romaniassa ja Suomessa. Suomessa juutalaisten asema oli varsin sekava, joten juutalaisten asemaan oli saatava jonkinlaisia päätöksiä, koska viranomaiset eivät aina tieneet, miten menetellä juutalaisten suhteen. Juutalaisten tilanteen sekavuus ja toisaalta Suomeen saapuneet liberaalit ajatukset johtivat siihen, että juutalaisten asema Suomessa nousi poliittiseen keskusteluun. Sekavuus liittyi ristiriitaan, joka syntyi Ruotsin aikaisen juutalaisohjesäännön ja Venäjällä vuonna 1856 annetun asetuksen välillä. Juutalaisohjesääntö kielsi juutalaisia asettumasta Suomen alueelle, mutta toisaalta Venäjällä vuonna 1856 annetussa asetuksessa annettiin palveluksesta vapautuneille sotilaille uskontoon katsomatta oikeus asettua asumaan minne tahansa Venäjän valtakunnan alueella.¹²⁷

Juutalaisten elämää ohjasivat monet asetukset ja rajoitukset. Juutalaisten oikeus asua Suomessa asetettiin kyseenalaiseksi senaatin ja virkavallan toimesta läpi 1800-luvun. Vuoden 1862 passiasetus oli eräänlainen vastaveto vuoden 1858 asetukselle, joka oli antanut oikeudellisen perustan juutalaisten asettumiselle maahan. Passiasetus määrittä juutalaisten oikeuden matkustaa ja oleskella Suomessa asianomaisten virastojen antamilla passilla maaherrojen myöntämän määräajan. Asetuksessa mainittiin lisäksi erikseen, että juutalaisten pysyvää Suomeen asettumista koskeva kielto jäisi voimaan. Suomalaisten viranomaisten mukaan vuoden 1858 keisarillinen asetus ei voinut koskea juutalaisia sotilaita, koska se edellytti, että kotiutetut venäläiset sotilaat ja heidän perheensä saattoivat saada maan kansalaisoikeudet. Juutalaiset eivät näitä oikeuksia uskontonsa takia voineet kuitenkaan saada.¹²⁸

Vuoden 1862 passiasetus ei myöntänyt juutalaisille pysyvää asumisoikeutta Suomessa. Täten juutalaisten oikeudellinen asema oli edelleen epäselvä. Koska juutalaisten asemaa ei ollut selkeästi määrätty laissa, viranomaiset pystyivät toimimaan varsin mielivaltaisesti juutalaisten oleskelua koskevissa asioissa. Maassa asuvien juutalaisten oli uusittava oleskelulupansa neljännesvuosittain ja

¹²⁶ Tommila 1988, 347.

¹²⁷ Hansen 1972, 25; Kriikku 1979, 9.

¹²⁸ Torvinen 1989, 27.

ilmoittauduttava poliisille kerran viikossa. Kotitarkastukset olivat yleisiä ja maastakarkotus saattoi olla seurauksena pienistäkin rikkeistä. Senaatti pyrki noudattamaan säädöksiä tarkasti, mikä aiheutti juutalaisille hankaluuksia oleskelulupien saamisessa.¹²⁹

Kun valtiopäivätoiminta pääsi Suomessa kunnolla käyntiin 1860-luvulla, vilkastui poliittinen ja yhteiskunnallinen keskustelu. Samalla kiihtyi myös keskustelu juutalaisten oikeudellisesta asemasta. Valtiopäivistä 1872 lähtien juutalaiskysymys oli toistuvasti esillä lehdistössä, valtiopäivillä ja senaatissa aina vuoteen 1918 saakka. Ennen vuotta 1872 juutalaiskysymystä ei ollut käytännössä lainkaan käsitelty lehdistössä, mutta se oli ollut hallinnollisena kysymyksenä esillä lähes Venäjän vallan alusta lähtien. Laajempi keskustelu Suomessa alkoi vuoden 1882 valtiopäivien aikoihin, kun Venäjällä ja Saksassa pinnalle noussut juutalaisvastaisuus herätti keskustelua myös Suomessa. Käydyssä keskustelussa kuvastuivat myös 1870- ja 1880-luvun suomalaisen yhteiskunnan sisäiset ristiriidat.¹³⁰

Vapaamielisyyden nousun myötä juutalaisten oikeuksia haluttiin lisätä ja heidän maahan saapumistaan helpottaa. Kysymys juutalaisten aseman parantamiseksi tuli ajankohtaiseksi vuoden 1872 valtiopäivillä, kun Leo Mechelin¹³¹ päätti tehdä ehdotuksen juutalaisten tilanteen parantamiseksi. Mechelin teki porvarissäädystä esityksen juutalaisohjesäännön ja muiden juutalaisia koskevien poikkeussäädösten kumoamisesta. Suomessa oli tuolloin edelleen voimassa juutalaisohjesääntö, joka kielsi juutalaisia asettumasta maahan. Sitä ei kuitenkaan voitu soveltaa venäläisiin sotilaisiin, koska asetuksen mukaan venäläiset sotilaat saivat asettua Suomeen uskonnosta riippumatta.¹³² Porvarissääty hyväksyi Mechelinin aloitteen ja se lähetettiin valiokuntaan. Valiokunnassa aloite hyväksyttiin, koska katsottiin, että juutalaisohjesääntöä ei enää tosiasiallisesti noudatettu. Valiokunta ehdotti, että tulisi laatia uusi ja ajanmukainen asetus ehdoista, joiden perusteella juutalaiset saisivat oleskella Suomessa.¹³³ Mechelinin aloitteen ansio oli vähintäänkin siinä, että se kiinnitti ihmisten huomion juutalaiskysymykseen. Asia tuli näin valtiopäiväkeskustelun myötä tunnetuksi laajemmin.¹³⁴

¹²⁹ Torvinen 1989, 27–28.

¹³⁰ Torvinen 1989, 32; Hansen 1972, 1–2.

¹³¹ Valtio-oikeuden professori Leo Mechelin (1839–1914) oli Suomen keskeisimpiä poliitikkoja suuriruhtinaskunnan ajan loppupuolella. Hän toimi poliittisella urallaan senaatin talousosaston varapuheenjohtajana eli pääministerinä ja valtiopäiväedustajana. Mechelin oli porvarissäädyn edustajana vuoden 1872 valtiopäivillä, mutta vuodesta 1877 lähtien hän edusti aatelissäätystä. Mechelin nousi liberaalien poliittiseksi johtajaksi 1870-luvulla. Hänen edustamansa liberaalien poliittinen ryhmittymä pyrki edistämään yhteiskunnan henkistä, poliittista ja taloudellista vapautta. Helen 2005, 614–615; Rommi & Pohls 1989, 106–107.

¹³² Jossas 1990, 135; Jacobsson 1951, 116–117.

¹³³ Hansen 1972, 26.

¹³⁴ Kriikku 1979, 25.

Porvarissäädysssä valiokunnan mietintö aiheutti vain vähän keskustelua. Ensimmäisenä puhunut Leo Mechelin ei kannattanut juutalaisten tekemistä täysin yhdenvertaisiksi muiden kansalaisten kanssa. Hänen mielestään juutalaisille olisi annettava vain yleiset kansalaisoikeudet eli porvarisoikeudet, mutta ei vaalioikeutta tai oikeutta päästä hallinnollisiin tai muihin virkoihin. Mechelinin näkemyksen mukaan oli parempi edetä asiassa hitaasti ja lakeja säädettäessä tuli välttää siirtymistä äärimmäisyydestä toiseen. Mechelin otti siis varsin varovaisen kannan juutalaisten oikeuksien parantamiseksi. Poliittiselta vakaumukseltaan liberaalit Frans Molander ja Gabriel Tengström sen sijaan kannattivat täysien kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Ristiriitaisesti Tengström esitti puheenvuorossaan varsin kielteisiä käsityksiä juutalaisista. Hänen mukaansa juutalaiset olivat koronkiskureita, varastetun tavaran kätkeyttäjiä ja bordellinpitäjiä. Hansenin mukaan Tengström mitä ilmeisimmin siirsi omat ennakkoluulonsa taustalle ja halusi noudattaa päätöksessään edustamansa liberalismiin periaatteita. Keskustelun jälkeen porvarissääty hyväksyi valiokunnan mietinnön 25 äänellä 8 vastaan.¹³⁵

Aatelissäädysssä vain yksi puheenvuoro kymmenestä puolsi valiokunnan mietintöä. Ainoastaan professori Rein puolusti puheessaan mietintöä. Hän totesi, että juutalaisia ei voitu sulkea maasta, mutta toisaalta Venäjältä uhkaavan juutalaistulvan takia heille ei voitu antaa kansalaisoikeuksia. Rein katsoi, että Suomen kehittymättömän talouselämän ja kansan alhaisen sivistystason takia olisi ollut vaarana, että juutalaiset saisivat haltuunsa kaupan ja teollisuuden.¹³⁶

Anomusesityksen täydellistä hylkäämistä vaativat konservatiivista virkaälymystöä edustaneet Ehrnrooth, Kraemer ja Born. Erityisesti Ehrnrooth kertoi, kuinka virkamatkoillaan hän oli kiinnittänyt huomiota kristittyjen huonoihin oloihin juutalaisten asuma-alueilla eri puolella Eurooppaa. Lisäksi hän kertoi, että juutalaiset eivät missään harjoittaneet maanviljelystä tai muuta ruumiillista työtä, vaan rahanlainausta ja kaupankäyntiä. Ehrnrooth jätti kuitenkin mainitsematta, että kaupankäynti ja rahanlainaus olivat useissa osissa Eurooppaa ainoat juutalaisille sallitut elinkeinot. Entisten juutalaissotilaiden läsnäololle hän sen sijaan ei nähnyt mitään estettä. Myöskään J. V. Snellmanilta anomusesitys ei saanut varauksetonta kannatusta. Hän katsoi, että tärkeintä oli toimia asiassa maan ja kansan parhaaksi. Vuoden 1872 valtiopäivillä aatelissäätö asettuikin melko

¹³⁵ Borgarenståndets protokoll 1872 I, 368–374; Hansen 1972, 28.

¹³⁶ Protokoll fördrat hos högl. ridderskapet och adeln 1872 I, 294–296.

selkeästi liberaaleja ajatuksia vastaan ja hylkäsi valiokunnan mietinnön äänestyksessä 38 äänellä 29 ääntä vastaan.¹³⁷

Kiihkeintä keskustelu oli pappissäädystä, jossa 18 edustajaa käytti puheenvuoron. Yhdeksän puhujaa katsoi juutalaisten aseman vaativan korjausta ja yhdeksän vaati anomuksen hylkäämistä. Kiihkeimmin juutalaisia vastaan puhui tuomiorovasti ja fennomaani Torsten Thure Renvall¹³⁸. Renvall koki, että hän ei voinut kannattaa juutalaisten päästämistä maahan saati kansalaisoikeuksien antamista heille. Hän pelkäsi, että juutalaisia tulvisi Suomeen suuret määrät Venäjältä ja he ottaisivat Suomessa suuren taloudellisen vallan. Juutalaisia Renvall kuvaili häikäilemättömiksi rahan saalistajiksi ja kansalaisvelvollisuuksia kohtaan välinpitämättömiksi. Hän myös katsoi, että venäläisiä sotilaita koskevat asetukset eivät koskeneet juutalaisia. Renvall totesi puheessaan, että saa kuluä 40 vuotta ennen kuin on tarpeen päättää asiasta. Myös useat muut ehdotuksen vastustajat vetosivat siihen, että juutalaisten aseman uudistaminen ei ollut vielä ajankohtaista.¹³⁹ Kriikun mukaan Renvallin avauspuheesta vuoden 1872 valtiopäivillä tulikin selkeä innoittaja muiden juutalaisten kansalaisoikeuksia vastustavien puheisiin.¹⁴⁰

Teologian professori Axel Fredrik Granfelt yhtyi Renvallin käsityksiin, vaikka oli aiemmin kuulunut liberaaleihin. Granfelt kuvaili juutalaisia hyvin positiivisin sanakääntein, kuvaten juutalaisia lahjakkaiksi ja taitaviksi. Tämän juutalaisten erinomaisuuden takia hän kuitenkin piti heitä uhkana Suomelle. Hänen mukaansa suomalaiset eivät olleet erityisen yritteliästä kansaa ja tämä teki suomalaisista hyvin alttiita juutalaisten vaikutukselle. Granfelt kuitenkin katsoi, että poikkeustapauksissa juutalaiselle voitaisiin antaa oikeus asettua Suomeen. Granfelt ei ollut siis kannassaan yhtä kielteinen kuin Renvall, vaan oli valmis hyväksymään ”sivistyneet juutalaiset”.¹⁴¹

Piispa Frans Ludvig Schauman edusti vastakkaista näkemystä Renvallin kanssa. Hän oli kuitenkin Renvallin kanssa yhtä mieltä vuoden 1869 asetuksen sisällöstä, sillä Schaumaninkaan mielestä juutalaisilla ei asetuksen mukaan ollut oikeutta asettua Suomeen. Tämä asiantila oli Schaumanin mielestä kuitenkin epäinhimillinen ja sen vuoksi juutalaisten oikeusasema oli järjestettävä mahdollisimman nopeasti. Schauman viittasi myös siihen, että entisessä emämaassa Ruotsissa

¹³⁷ Protokoll för d t hos högl. ridderskapet och adeln 1872 I, 285–287, 290–291, 297. Juutalaisille sallituista elinkeinoista ks. Kuparinen 1999, 77–78.

¹³⁸ Renvall oli aiemmin toiminut historianopettajana, mutta oli uskonnollisen herätyksen koettuaan siirtynyt kirkon palvelukseen. Renvallin ajattelua leimasivat kristillissiveelliset arvot, kirkolliset edut ja suomalaiskansalliset korostukset. Renvall oli myös Alfred Kihlmanin hyvä ystävä. Hansen 1972, 32–33; Paunu 1952, 94.

¹³⁹ Presteståndets protokoll 1872 I, 441–449, 467–471.

¹⁴⁰ Kriikku 1979, 15.

¹⁴¹ Presteståndets protokoll 1872 I, 446–447.

juutalaisvastaiset lait oli kumottu ja juutalaisille oli myös myönnetty vuonna 1866 oikeus osallistua valtiopäivämiesten vaaliin. Schauman kuitenkin katsoi, että kaikkien valtion virkamiesten piti tunnustaa kristillistä uskoa. Hän ei myöskään kannattanut täysien kansalaisoikeuksien myöntämistä, vaan ainoastaan yleisten kansalaisoikeuksien antamista. Tuomiorovasti Johan Matias Hackzell oli samoilla linjoilla Schaumanin kanssa ja tähdensi, että juutalaisia ei ollut muuttanut joukoittain niihin maihin, joissa juutalaisia koskeneet rajoitukset oli kumottu. Hackzellin näkemyksen mukaan juutalaiset olivat sulautuneet pääväestöön maissa, joissa heille oli myönnetty ihmisoikeudet.¹⁴²

Teologian professori Carl Gustaf von Essen esitti, että juutalaisille annettaisiin vain yleiset kansalaisoikeudet. Hän asettui siis samalla kannalle kuin pappissäädyn Schauman ja Hackzell sekä porvarissäädyn Mechelin. Essenin mielestä juutalaisille ei vielä voitu myöntää täysiä kansalaisoikeuksia, koska myös kristittyjen eriuskolaisten asema oli vielä järjestämättä. Essenin näkemykset juutalaisista olivat kuitenkin hyvin myönteisiä. Hänen mukaansa juutalaisiin liittyvät ongelmat johtuivat yksinomaan heihin kohdistetusta sorrosta ja syrjivistä laeista. Tätä osoitti hänen mielestään jo sekin, että Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa juutalaiset olivat saaneet kansalaisoikeudet ja menestyneet erinomaisesti.¹⁴³

Viimeisen puheenvuoron käytti Alfred Kihlman¹⁴⁴, joka jäi säädysään vähemmistöön tukiessaan juutalaisten aseman parantamista. Kihlman totesi, että jos muut maat noudattaisivat Suomen esimerkkiä ja sulkisivat juutalaiset pois maasta, ei juutalaisilla olisi mitään asuinpaikkaa maan päällä. Loppupäätelmä olisi Kihlmanin mukaan silloin, että ”ihmiskunnalla oli oikeus sulkea heidät maan päältä”. Tätä Kihlman ei voinut hyväksyä. Toisaalta on huomattava, että hän oli enemmistön kanssa samaa mieltä siitä, että Suomi ei sinänsä kaipaa juutalaisia.¹⁴⁵

Vuoden 1872 valtiopäivillä mielipiteet juutalaiskysymyksessä eivät suomenmielisten ja ruotsinmielisten välillä eronneet jyrkästi pappissäädyn osalta. Pappissäädyn ruotsinmieliseen vähemmistöön¹⁴⁶ kuulunut kirkkoherra Frans Arvid Snellman katsoi suomenmielisen Torsten Thure Renvallin tavoin, että juutalaisille annettu oikeus asettua maahan olisi suurta epäinhimillisyyttä

¹⁴² Presteståndets protokoll 1872 I, 449–454.

¹⁴³ Presteståndets protokoll 1872 I, 459–462.

¹⁴⁴ Alfred Kihlman (1825–1904) teki uransa uskonnon yliopettajana ja rehtorina Helsingin ruotsalaisessa normaalikoulussa. Lisäksi hän toimi merkittävänä talouselämän vaikuttajana. Kihlman oli pappissäädyn merkittävimpiä edustajia erityisesti talous- ja koulukysymyksissä. Poliittisesti Kihlman oli fennomaani. Murtorinne & Rasila 2005, 135.

¹⁴⁵ Presteståndets protokoll 1872 I, 473–474.

¹⁴⁶ Pappissäädystä suomenmielisillä oli suuri enemmistö. Ruotsinmieliseksi Österbladh mainitsee Snellmanin lisäksi neljä edustajaa eli Lindelöfin, Hjeltin, Sohlbergin ja Öllerin. Österbladhin mukaan liberaaleilla ei ollut pappissäädystä enää juurikaan kannatusta. Yhteensä pappissäädystä oli 36 jäsentä. Österbladh 1933, 291–292.

suomalaisia kohtaan. Snellman perusteli anomusesityksen hylkäämistä Helsingin juutalaisista saatujen huonojen kokemusten takia. Hänen mukaansa juutalaisilla oli tapana käydä varastetun tavaran kauppaa, myydä alkoholia ja lainata rahaa työläisille korkealla korolla.¹⁴⁷

Yrjö-Koskinen esitti anomusesityksen hylkäämistä. Hänen mukaansa lainsäädäntöä ei tarvittu, koska Suomessa ei edes ollut varsinaista juutalaisväestöä. Hän jopa vertasi puheessaan juutalaisia pikkulinnun pesässä olevaan käkeen. Myös monet muut suomenmieliset puhuivat juutalaisia vastaan ja ehdottivat anomuksen hylkäämistä. Myönteisesti juutalaisista puhuivat sen sijaan edustajat Borenus, Hornborg ja Öller. Heistäkin ainoastaan Borenus kannatti valiokunnan mietintöä, Öllerin ja Hornborgin kannattaessa ainoastaan yleisten kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Keskustelun jälkeen pappissäätö hylkäsi valiokunnan mietinnön 20 äänellä 12 ääntä vastaan.¹⁴⁸

Vuoden 1872 valtiopäivillä käytetyissä puheenvuoroissa käytettiin selkeästi perusteluita, joiden ideologinen lähtökohta oli kansallisessa ajattelussa. Mikko Juva katsoo, että pappissäädyn enemmistö oli vuoden 1872 valtiopäiviltä lähtien suomenmielinen ja omaksunut suurelta osin snellmanilaisen kansallisuusfilosofian. Jossaksen mukaan juutalaiskysymyksen käsittely pappissäädössä vuonna 1872 voidaan nähdä osoituksena siitä, että papisto jo tähän aikaan kannatti suomalais-kansallista liikettä.¹⁴⁹ Toisaalta voidaan nähdä, että juutalaisten maahanmuuton vastustaminen ei perustunut yksiselitteisesti juutalaisvastaisuudelle, vaan taustalla oli myös yleisempi huoli Suomen kansallisesta yhtenäisyydestä. Vastustuksen kohteena oli maahanmuutto yleensä, vaikka toki juutalaiset uskonnollisen poikkeavuutensa takia nähtiin muita vaarallisempina ryhmänä. Vuoden 1872 valtiopäivillä selkeäksi teemaksi nousi juutalaisten taloudellinen vaikutus Suomelle. Monissa puheenvuoroissa katsottiin, että Suomen valtion nuoruus ja toisaalta suomalaisten haluttomuus yritystoimintaan teki Suomesta erityisen alttiin juutalaisten vaikutukselle.

Talonpoikaissäädössä aihe ei aiheuttanut laajaa keskustelua.¹⁵⁰ Ensimmäisenä puhui Karl Johan Hahl, jonka mielestä juutalaisten asema oli järjestettävä laeilla, koska ”maassa oli jo yli 460 juutalaista”. Hän pelkäsi juutalaisten saavan haltuunsa Suomen talouselämän, koska suomalaisten

¹⁴⁷ Presteständets protokoll 1872 I, 455–456.

¹⁴⁸ Presteständets protokoll 1872 I, 455, 462–469, 471–472, 474–475. Juutalaisista kielteisesti puhuivat ja anomuksen hylkäämistä vaativat M. E. Alopaeus, Johan Lampen, Josef Grönberg, A. G. Borg ja A. F. Rosendahl.

¹⁴⁹ Juva 1956, 129; Jossas 1990, 136.

¹⁵⁰ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1872 I, 267–268, 282–284. Talonpoikaissäädyn keskusteluja ei pikakirjoitettu vielä vuoden 1872 valtiopäivillä, vaan puheenvuoroista merkittiin muistiin vain lyhyt yhteenveto. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat eivät siis ole sanatarkkoja tai yhtä luotettavia kuin muiden säätöjen. Hansen 1972, 38.

sivistystaso oli hänen mielestään vielä kovin alhainen. Hahl esitti, että joissakin maissa juutalaiset olivat vallanneet kauppaja- ja pankkialan saattaen kyseisen maan asukkaat ”orjuuden alaisiksi”. Agathon Meurman puolestaan vastusti aloitteen hyväksymistä. Meurman perusteli kantaansa vuoden 1872 valtiopäivillä sillä, että eriuskolaiskysymys kokonaisuudessaan oli vielä avoin. Meurman ajatteli, että juutalaisille ei tulisi antaa oikeuksia ennen eriuskoisia kristittyjä, jotka eivät kuuluneet luterilaiseen tai kreikkalais-katoliseen kirkkoon. Axel Kyander yhtyi puheenvuorossaan Meurmanin näkemyksiin. Edustaja Kumpulainen taas pelkäsi, että jos Suomessa avattaisiin ”juutalaisille portit selälleen”, heitä tulvisi maahan niin paljon, että suomalaiset joutuisivat sorretun kansan asemaan. Edustajat Heikkilä ja Merenoja vuorostaan esittivät juutalaisista negatiivisia käsityksiä, koska juutalaiset eivät harjoittaneet maanviljelystä tai muita fyysisesti raskaita töitä. Edustaja Keränen puolestaan arveli, että suomalaisille oli tarpeeksi vaivaa jo maassa asuvista mustalaisista, joten juutalaisia ei Suomeen enää tarvittu. Erittäin myönteiseen sävyyn juutalaisista sen sijaan puhui Antti Puhakka, jonka mukaan yritteliäänä kansana juutalaisista voisi olla Suomen kansalle jopa etua. Hän kannatti varauksetta valiokunnan mietintöä. Puhakka myös korosti kristittyjen ja juutalaisten yhteistä uskonnollista perustaa Vanhan testamentin kautta. Puhakan puheista huolimatta talonpoikaissäätö hylkäsi valiokunnan mietinnön suurella enemmistöllä.¹⁵¹

Talonpoikaissäädössä esitetyt puheenvuorot osoittivat, että monilla suomalaisilla oli hyvin epämääräinen käsitys juutalaisista, heidän tavoistaan ja heidän tyypillisesti harjoittamistaan ammateista. Edusmies Merenojan mukaan juutalaisista ei ollut maanviljelykseen, ei tiedemiehiksi, eikä varsinkaan papeiksi ja lukkareiksi. Juutalaisiin myötämielisesti suhtautunut edusmies Puhakka kertoi, kuinka Amsterdamin 30 000 juutalaisesta peräti 10 000 harjoittaa ”hohtokivien hiomista”, jota he Puhakan mukaan myös Suomessa voisivat harjoittaa. Edusmies Keränen taas totesi, että Suomesta löytyy jo kyllin ”sukkelaakaan kansaa” mustalaisissa, joten juutalaisia ei enää maahan tarvita.¹⁵²

Mechelinin tekemän aloitteen hylkääminen tarkoitti sitä, että Suomessa siedettiin ainoastaan vuoden 1858 asetuksen nojalla oleskeluluvan saaneita juutalaisia. Muiden juutalaisten maahantulo voitiin estää vuoden 1782 säädöksen nojalla ja maahan jo tulleet voitiin haluttaessa karkottaa.¹⁵³ Vuoden 1872 valtiopäivillä käytetyissä puheenvuoroissa toistuivat monet ulkomailta omaksutut aikalaisstereotyyppit juutalaisista. Juutalaisten katsottiin muodostavan uhan paitsi Suomen taloudelle

¹⁵¹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1872 I, 267–268, 282–284.

¹⁵² Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1872, 283.

¹⁵³ Torvinen 1989, 42.

myös suomalaiselle kansalle laajemminkin. Joissakin puheenvuoroissa juutalaiset kuvattiin uskontonsa vuoksi kristinuskon vihollisiksi, mutta uskontoon liittyvät perustelut olivat kuitenkin vähemmistössä.

2.5 Juutalaiskysymys nousee julkiseen keskusteluun

Suomalainen sanomalehdistö alkoi muodostua vasta 1810- ja 1820-lukujen vaihteessa. Vaikka sitä ennenkin julkaistiin sanoma- ja aikakauslehtiä, jäivät ne yksittäisiksi yrityksiksi.¹⁵⁴ 1840-luvulta alkaen lehdet olivat jo mukana poliittisessa kehityksessä erilaisten aatteiden ja poliittisten ryhmien identiteettitehtijänä ja puolueiden ”aseina”.¹⁵⁵ Sanomalehtien puoluepoliittista kantaa vuosisadan vaihteessa on monesti hieman vaikeaa määritellä, sillä poliittiset puolueet eivät olleet vielä kiinteästi organisoituneita. Sanomalehtien suhde puolueisiin oli löyhä lukuun ottamatta Helsingissä ilmestyneitä päälehtiä, joiden toimitukset olivat yleensä aikakauden johtavien poliitikkojen käsissä. *Uudessa Suomettaressa* vaikuttivat voimakkaina taustahahmoina puolueen johtaja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, J.R. Danielsson ja Agathon Meurman.¹⁵⁶

Ennen 1870-lukua juutalaisia koskevat kannanotot olivat Suomessa harvinaisia. Käytännössä muut kuin Helsingin, Turun ja Viipurin lehdistö eivät ennen 1870-lukua ottaneet itsenäisesti kantaa poliittisiin ja aatteellisiin kysymyksiin. Lisäksi autonomian ajan loppuun voimassa ollut ennakkosensuuri tuki lähinnä viihteellisten tekstien ja kristillisen opetuksen julkaisemista. Ruotsinkielisissä lehdissä juutalaiset esiintyivät satunnaisesti esimerkiksi matkakertomuksissa ja ulkomaan uutisissa. Suomenkielisissä lehdissä juutalaiset esiintyivät lähinnä anekdooteissa. Suuren yleisön käsitykset juutalaisista perustuivatkin kuulopuheiden lisäksi paljolti uskonnonopetukseen, joka iskosti mieliin käsityksen juutalaisista Jeesuksen aikalaisina ja varhaisempina henkilöinä. Suomalaiset muodostivat siis käsityksensä juutalaisista ensisijaisesti historiallisesti ja uskonnollisesti painottuvien mielikuvien, eivät elävistä juutalaisista saatujen kokemusten perusteella.¹⁵⁷

Lehdistö kertoi juutalaisten asemaan liittyneestä valtiopäiväkeskustelusta, mutta laajaa lehtien välistä keskustelua ei vuoden 1872 valtiopäivien seurauksena syntynyt. Osa lehdistä otti kantaa myös itse juutalaiskysymykseen, mutta suurin osa kirjoituksista oli sävyiltään varsin puolueettomia.

¹⁵⁴ Nieminen 2006, 101–110.

¹⁵⁵ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993, 143–145.

¹⁵⁶ Leino-Kaukiainen 1984, 259.

¹⁵⁷ Laitila 2014, 43–44.

Suomenmielisten asemaa ruotsinkielellä ajanut *Morgonbladet*¹⁵⁸ otti pääkirjoituksessaan kantaa vuoden 1872 valtiopäivillä käytyyn keskusteluun juutalaisista. Lehti pahoitteli, että Mechelinin aloite ei saanut kannatusta valtiopäivillä. Toisaalta lehti painotti, että juutalaiskysymystä ei tullut ratkaista humaniteettiperustein. *Morgonbladet* katsoi, että juutalaisten asema olisi mahdollista järjestää uudelleen ilman, että suomalaisten kansalliset edut vaarantuivat.¹⁵⁹ Toinen tärkeä fennomaanien lehti *Uusi Suometar*¹⁶⁰ sen sijaan ainoastaan selosti valtiopäiväkeskustelua ottamatta itse kantaa valtiopäiväkeskusteluun.¹⁶¹

Liberaalien valtalehti *Helsingfors Dagblad*¹⁶² laati juutalaiskysymyksestä pitkän pääkirjoituksen. Kirjoituksessa esitettiin, että juutalaisten oikeudellinen asema tulisi nousemaan esiin yhä uudestaan, kunnes se olisi ratkaistu. Lehden mukaan juutalaisten asema olisi ratkaistava ennen pitkää, ja omana kantanaan lehti esittikin, että juutalaisille tulisi myöntää kansalaisyhteisyydet. Lehden käsityksen mukaan juutalaisten oikeuksien vastustus oli perustunut uskonnon lisäksi rotuun ja kansallisuuteen. *Helsingfors Dagblad* esitti, että uskontoa oli käytetty ainoastaan verukkeena ja merkittävämpänä syynä juutalaisten oikeuksien vastustamiseen oli heidän kuvitellut kansalliset tai rodulliset ominaisuutensa. Lehti teki vertauksen, jossa juutalaisten asemaa verrattiin mustien asemaan Pohjois-Amerikassa.¹⁶³ Juutalaisten rodusta ei muissa kirjoituksissa puhuttu, joten kirjoitus poikkesi tässä suhteessa selkeästi muista.

Svekomaanien *Vikingen*-lehti¹⁶⁴ kirjoitti vuoden 1872 valtiopäivistä pääkirjoituksen. Lehti tuomitsi Mechelinin aloitteen hylkäämisen, mitä kuvaa hyvin kirjoituksen otsikko ”Ett mörkt blad om historien om 1872 års landtdag”. *Vikingenin* mukaan ihmisiä olisi pitänyt kohdella samantarvoisesti

¹⁵⁸ Suomalaisen puolueen *Morgonbladet* alkoi ilmestyä vuonna 1872. Se oli suomalaisen puolueen ainoa kuusipäiväinen lehti 1870-luvulla. Mukana toimituksessa oli myös J. V. Snellman. *Morgonbladetista* tulikin Snellmanin viimeinen julkinen foorumi. Hän esimerkiksi tei lehdessä liberaalien puolueohjelman vuonna 1880. *Morgonbladet* jouduttiin lopettamaan taloudellisista syistä vuonna 1884. Tommila 1988, 323–324.

¹⁵⁹ *Morgonbladet* 28.3.1872, ”Landtdagsbref”; Kauppinen 1955, 8.

¹⁶⁰ *Uusi Suometar* perustettiin vuonna 1869. Helsinki oli jäänyt ilman suomenkielistä sanomalehteä vuonna 1866 *Suometaren* lopettamisen myötä. *Kirjallisen kuukauslehden* rinnalle päätettiin Yrjö-Koskisen johdolla perustaa kaksi uutta suomenkielistä sanomalehteä. Tarkoituksena oli perustaa sekä suomenkielinen että ruotsinkielinen lehti. *Uuden Suometaren* ensimmäiseksi päätoimittajaksi tuli vain 22-vuotias August AlMBERG (myöh. Antti Jalava). AlMBERGIN kahden vuoden mittaisen päätoimittajuuden jälkeen päätoimittajuus siirtyi Viktor Löfgrenille, joka toimi päätoimittajan paikalla peräti 35 vuotta. Ruotsinkielisen lehden perustaminen jäi vuoteen 1872, jolloin alettiin julkaista *Morgonbladetia*. Tommila 1988, 319, 320–322.

¹⁶¹ *Uusi Suometar* 22.3.1872 & 25.3.1872, ”Helsingistä”.

¹⁶² *Helsingfors Dagblad* ilmestyi ensimmäisen kerran vuoden 1861 marraskuussa. Lehti toimi liberalismien äänitorvena. Sen suuruudenaika oli 1870-luvun jälkipuoliskolla, jolloin se oli levikiltään Suomen suurin lehti. *Helsingfors Dagblad* poistui lehtimarkkinoilta vuonna 1889. Tommila 1988, 294, 297, 299–300.

¹⁶³ *Helsingfors Dagblad* 8.4.1872, ”Landtdagsöfversigt”.

¹⁶⁴ Vuonna 1870 perustetusta *Vikingenistä* tuli svekomaanisen liikkeen äänitorvi. Lehden lähtökohtana oleva svekomaaninen ohjelma löi leimansa sen kannantoihin. *Vikingen* lopetettiin kannattamattomana vuonna 1874. Axel Lille toimi lehden toimittajana vuosina 1870–1872 ja päätoimittajana vuonna 1874. Tommila 1988, 347.

riippumatta heidän kansallisuudestaan tai uskonnostaan. Lehti otti näin selkeästi sen kannan, että juutalaisia oli kohdeltu valtiopäivillä epäoikeudenmukaisesti ja humanien arvojen vastaisesti.¹⁶⁵ *Hufvudstadsbladet*¹⁶⁶ sen sijaan mainitsi juutalaisia koskevasta valtiopäiväkeskustelusta vain lyhyesti, eikä ottanut asiaan omaa kantaa.¹⁶⁷

2.6 Eriuskolaiskysymys ja sen heijastuminen juutalaiskysymykseen

Vuoden 1872 valtiopäivillä käytiin kiivas keskustelu juutalaisten oikeuksista. Myöhemmin samalla vuosikymmenellä juutalaisten asema tuli esille myös eriuskolaislaista käydyissä keskusteluissa vuoden 1876 kirkolliskokouksessa ja vuosien 1877–1878 valtiopäivillä.¹⁶⁸ Agathon Meurman liittyi uskonnonvapauskeskusteluun syksyllä 1871 ja otti kantaa kysymykseen eriuskolaislaista. Mukaan tuloaan keskusteluun hän perusteli sillä, että *Helsingfors Dagblad* oli esittänyt kestäättömiä näkemyksiä aiheesta. Laajan kirjoituksensa aluksi hän totesi, että hengellisen elämän alueella ei voi olla minkäänlaista pakkoa. Valtio ei saanut määrätä mihin ihminen uskoi. Meurmanille uskonto ei kuitenkaan ollut vain sisäinen asia. Se oli hänelle myös käytännön asia. Hänelle uskonto merkitsi myös jumalanpalveluksia ja elämänohjeita. Näin uskonto joutui tekemisiin myös maallisen lain kanssa.¹⁶⁹ Jossaksen mukaan tämä Meurmanin ensimmäinen uskonnonvapauskannanotto hahmotteli hänen linjaansa tuleville vuosille ja samalla paljasti hänen ajattelunsa rakenteelliset taustatekijät.¹⁷⁰

Seuraavan kerran uskonnonvapauskysymykseen Meurman puuttui kirkolliskokouksen lähestyessä vuoden 1876 alussa. Meurman katsoi, että valtion oli kaikin puolin suojeltava kansalaisia heidän uskonnonharjoituksessaan sen muotoihin katsomatta. Sen tärkeän rajoituksen Meurman kuitenkin asetti, että valtio ei voinut sallia sellaista uskontoa, joka soti valtion ja yhteiskunnan perustuksena ollutta siveellisyyttä vastaan. Meurmanin mukaan oli alettu ymmärtää, että valtion ja kirkon tuli olla erillään ja ettei valtion menestys ollut sidoksissa tiettyyn kirkolliseen uskontunnustukseen.¹⁷¹

Kreikkalaiskatoliset muodostivat autonomian aikana Suomen huomattavimman eriuskolaisten ryhmän. Heidän uskonnolliset oikeutensa olivat autonomian ajan alussa hyvin rajalliset, sillä Suomelle oli vahvistettu luterilaista enemmistöä suosivat ja sen aseman turvaavat perustuslait.

¹⁶⁵ *Vikingen* 25.3.1872, ”Ett mörkt blad om historien om 1872 års landtdag”.

¹⁶⁶ Vuonna 1864 toimintansa aloittanut *Hufvudstadsbladet* oli August Schaumanin perustama lehti. Schauman oli itse katsomuksiltaan liberaali, mutta hän pyrki lehteä toimittaessaan tiukkaan puolueettomuuteen. Tommila 1988, 300–301.

¹⁶⁷ *Hufvudstadsbladet* 20.3.1872 & 22.3.1872 ”Landtdagen”.

¹⁶⁸ Jossas 1990, 136.

¹⁶⁹ *Uusi Suometar* 13.9.1871, ”Uskonnon vapaudesta”.

¹⁷⁰ Jossas 1990, 78.

¹⁷¹ *Uusi Suometar* 14.1.1876, ”Uskonnon vapaudesta”.

Suomen laki esimerkiksi kielsi vierasuskoisten pääsyn valtion virkoihin. Kuitenkin jo vuonna 1827 annettiin asetus, jolla kreikkalaiskatolisille myönnettiin oikeus toimia virka- ja palvelustehtävissä Suomessa. Vuonna 1870 voimaan astunut uusi luterilainen kirkkolaki heikensi myös luterilaisen kirkon asemaa maan kreikkalaiskatolisiin nähden. Ennen uutta kirkkolakia luterilaisesta kirkosta eroaminen oli kielletty, mutta nyt luterilainen sai siirtyä toiseen kristilliseen yhteisöön.¹⁷²

Vuoden 1872 valtiopäivillä kaikki neljä säätyä hyväksyivät piispa Frans Ludvig Schaumanin aloitteesta anomuksen, että hallitsija valmistuttaisi seuraaville valtiopäiville esitykset eriuskolaislaiksi, laiksi ei-kristittyjen oikeudesta perustaa yhdyskuntia ja laiksi luvattoman käännytystoiminnan kieltämisestä. Mikäli täyden vastavuoroisuuden myöntäminen kirkkokunnasta toiseen siirryttäessä osoittautuisi mahdottomaksi, säädöt samalla anoivat, ettei se estäisi esityksen antamista. Siinä tapauksessa kreikkalaiskatoliset jätettäisiin lain ulkopuolelle entisten säädösten varaan. Asiaa valmisteleva komitea laatikin ehdotuksen, joka senaatin tarkastamana ja hallitsijan nimissä jätettiin uuden kirkkolain säädösten mukaisesti kesäkuussa vuonna 1876 kokoontuneen ensimmäisen kirkolliskokouksen käsiteltäväksi.¹⁷³

Kirkolliskokous kokoontui 1876 Turussa. Se asetti eriuskolaislakivaliokunnan käsittelemään annettua lakiehdotusta. Valiokunnan mietinnöstä suuri osa kului kreikkalaiskatolisen kirkon erityisaseman selvittelyyn. Jos täyttä vastavuoroisuutta tunnustuksesta toiseen siirtymisestä ei saataisi aikaan, oli valiokunnan mielestä parasta säilyttää vallinnut molemminpuolinen käänntymiskielto. Valiokunta myös ehdotti eriuskolaislakiin useita rajoituksia. Ehdotuksessa vieraitten uskontokuntien oikeutta omistaa kiinteä omaisuus oli supistettu, jesuiittajärjestö kiellettiin kokonaan ja alin kirkosta eroamisikä nostettiin 18 vuodesta 21 vuoteen. Kirkosta eroavan oli myös osoitettava tuntevansa sekä luterilainen oppi että sen uskontokunnan oppi, johon aikoi siirtyä. Eriuskolaisten oikeus valtion virkoihin ehdotettiin poistettavaksi eriuskolaislaista ja hoidettavaksi erillisen lainsäädännön avulla. Asetukseen, joka koski ei-kristittyjen uskonnonvapautta, valiokunta ehdotti samansuuntaisia rajoituksia. Asetuksen, joka koski luvatonta käännytystoimintaa, valiokunta hyväksyi sellaisenaan.¹⁷⁴

Senaatin asettama komitea laati lakiehdotuksen, joka koski mooseksenuskolaisten uskonnonvapautta. Lakiehdotuksessa edellytettiin näillä olevan Suomen kansalaisoikeudet, mikä oli

¹⁷² Koukkunen 1977, 14–17, 25–26.

¹⁷³ Juva 1956, 55.

¹⁷⁴ Ensimmäisen seurakunta-kokouksen protokollat 1876, 36, 606–609.

ehtona seurakunnan perustamisoikeudelle. Ehdotus annettiin edelleen vuonna 1876 kokoontuneen kirkolliskokouksen tarkasteltavaksi. Kysymys juutalaisten asemasta aiheutti vilkkaan keskustelun vuoden 1876 kirkolliskokouksessa. Ensimmäisen puheenvuoron käytti Agathon Meurman, joka vaati lakiehdotuksen hylkäämistä sillä perusteella, että edellisillä valtiopäivillä annettu pyyntöesitys juutalaisten kansalaisoikeudesta maassa oli hylätty. Meurman viittasi kirkolliskokouksessa pitämässään puheessa vuoden 1872 valtiopäivillä tehtyyn esitykseen juutalaisten aseman järjestämiseksi, joka ei ollut johtanut tulokseen. Myös rovasti Rosengren halusi Meurmanin tapaan hylätä ehdotuksen. Vapaaherra Wrede sen sijaan korosti puheenvuorossaan juutalaisten roolia valittuna kansana. Meurman totesi, että juutalaisten asema valittuna kansana ei saanut vaikuttaa päätökseen siitä, tulisiko juutalaisille myöntää uusia oikeuksia vai ei. Meurman uskoi lakiehdotuksen tähtäävän juutalaisten päästämiseen maahan ikään kuin takaportista. Hän pelkäsi, että uskonnollisten oikeuksien myöntäminen juutalaisille tarkoittaisi samalla väistämättä myös kansalaisoikeuksien myöntämistä. Meurmanin mukaan senaatti voisi tällöin antaa juutalaisille kansalaisoikeudet kysymättä siitä säätyjen mielipidettä. Meurman myös huomautti, että erityisesti Venäjällä ja Puolassa juutalaisten asema oli erittäin huono. Tästä syystä hän uskoi, että kansalaisoikeuksien myöntäminen aiheuttaisi suoranaisen juutalaistulvan Suomeen.¹⁷⁵

Edustaja Wrede muistutti, että kokouksessa käsiteltiin juutalaisten uskonnonvapautta eikä heidän kansalaisoikeuksiaan. Samoin senaattori Lars Teodor von Hellensin mielestä kysymys koski juutalaisten uskonnollisia oloja, ei heidän kansalaisoikeuksiaan. Meurmanin mielestä taas juutalaisten kansalaisoikeudet liittyivät käsiteltävään asiaan. Jos kirkolliskokous myöntäisi juutalaisille uskonnonvapauden, se siten ainakin periaatteessa hyväksyisi sen, että senaatti antaisi juutalaisille kansalaisoikeudet Suomessa. Keskustelun päätyttyä kokous päätti äänin 37–23 hylätä asetuksen, joka olisi sallinut ei-kristittyjen uskontokuntien perustaa uskonnollisia yhdyskuntia.¹⁷⁶ Kirkolliskokouksen lausunnon saatuaan senaatti esitteli eriuskolaislain keisarille, joka hyväksyi sen. Laki tuli näin yhtenä tärkeänä asiana vuosien 1877–1878 valtiopäiville.¹⁷⁷

Vuoden 1877–1878 valtiopäivillä ei varsinaisesti käsitelty juutalaiskysymystä, joskin valtiopäivillä oli käsiteltävänä esitys uskonnonvapauden myöntämisestä eriuskoisille. Vuosien 1877–1878 valtiopäiville annettiin kirkolliskokouksen epävästä kannasta huolimatta esitys ei-kristittyjen uskonnonvapaudesta. Lakivaliokunta piti lain aikaansaamista tarpeellisena, mutta korosti, että

¹⁷⁵ Ensimmäisen seurakunta-kokouksen protokollat 1876, 741–746.

¹⁷⁶ Ensimmäisen seurakunta-kokouksen protokollat 1876, 744–746.

¹⁷⁷ Jossas 1990, 82.

uskonnonvapauden myöntäminen ei edellyttänyt kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Lakivaliokunta muuttikin lakiesityksen sellaiseen muotoon, että siinä ei edellytetty juutalaisten omaavan kansalaisoikeuksia.¹⁷⁸

Säädyissä lakia ei kuitenkaan kannatettu yksimielisesti. Pappissäädyssä moni piti lakia tarpeettomana muiden kuin kreikkalaiskatolisten osalta. Valiokunnan mietintö hyväksyttiin pappissäädyssä vain pienellä enemmistöllä ja lukuisin muutoksin.¹⁷⁹ Eriuskolaislakia käsiteltiin talonpoikaissäädyssä joulukuussa 1877. Myös talonpoikaissäädyssä monet puhujat vastustivat esitystä. Moni puhuja katsoi, että eriuskolaisten vähäisen määrän takia mitään uusia säädöksiä ei tarvittu. Sääty päätti vain yhden äänen enemmistöllä ryhtyä käsittelemään lakia pykälittäin, sen sijaan, että sääty olisi hylännyt koko esityksen.¹⁸⁰

Keskusteltaessa esityksen ensimmäisestä pykälästä edustaja Jaakko Pahkamaa piti liian suurena vapautena sitä, että yksityisiä uskonnonharjoituksia rajoittaisivat vain laki ja siveys. Hän pelkäsi, että sellainen vapaus saisi monet kristityt hylkäämään uskontonsa. Pahkamaa pelkäsi, että luterilainen kirkko syrjäytettäisiin ja tilalle tulisivat ”muhamettilaiset ja mormonit”. Pykälästä käyttämässään puheenvuorossa Meurman huomautti, että se toisti kuninkaallisen julistuksen vuodelta 1781. Sen mukaan maassamme sai asua muitakin kuin luterilaisia. Meurman puolusti lain hyväksymistä. Hän puolusti puheessaan suvaitsevaisuutta ja toivoi, että myös kreikkalaiskatolisen kirkon jäsenet pian saisivat uskonnonvapauden. Jos pykälä hylättäisiin, täytyisi Meurmanin mukaan maasta karkottaa asukkaita. Meurmanin mielestä ensimmäinen ehto saada kreikkalaiskatolisille uskonnonvapaus oli myöntää se eriuskolaisille luterilaisessa kirkossa. Ei-kristillisten uskontojen asema oli hänen mukaansa kuitenkin käsiteltävä täysin erikseen. Näillä perustein Meurman kannatti pykälän hyväksymistä. Ensimmäisestä pykälästä äänestettäessä se hylättiin äänin 32–25. Asia oli siten käytännössä ratkaistu. Loput pykälät ja lakiehdotukset hylättiin keskusteluita tai parin puheenvuoron jälkeen.¹⁸¹

Aatelissäädyssä mielipiteet jakaantuivat varsin selkeästi liberaalien, ruotsinmielisten ja fennomaanien kesken. R. A. Wrede puhui lakiehdotuksen puolesta, koska katsoi uskonnonvapauden kuuluvan ihmisen luonnollisiin oikeuksiin. Hän toivoi, että samaan aikaan olisi tuotu lakiehdotus, joka olisi mahdollistanut kansalaisoikeudet juutalaisille. Viktor Magnus von Born puolestaan sanoi

¹⁷⁸ 1877–1878 valtiopäivät. Asiakirjat III, Keisarillinen esitys n:o 44.

¹⁷⁹ Presteståndets protokoll 1877–1878 V, 2433–2434, 2439, 2593.

¹⁸⁰ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1877–1878 III, 1627–1628, 1631–1632, 1637, 1731–1732.

¹⁸¹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1877–1878 III, 1729–1732, 1736–1737.

kannattavansa ehdotonta uskonnonvapautta, mutta sen sijaan kansalaisoikeuksia hän ei ollut valmis juutalaisilla antamaan. Thiodolf Rein sen sijaan oli täysin päinvastaista mieltä Wreden kanssa. Rein katsoi, että juutalaisia varten ei tarvittu minkäänlaista erillistä uskonnonvapauslakia. Hänen mukaansa uskonnonvapauden antaminen edellyttäisi ensin lakia juutalaisten kansalaisoikeuksista. Tätä Rein ei kuitenkaan kannattanut vaan koki, että yleinen mielipide oli sitä vastaan aivan kuten vuoden 1872 valtiopäivillä.¹⁸²

Eriuskolaislaki, joka mahdollistaisi kirkosta eroamisen ja toteuttaisi kirkkolain jo periaatteessa hyväksymän uskonnonvapauden, oli vuoden 1882 valtiopäivillä ajautunut umpikujaan. Sen puute tajuttiin laajoissa piireissä epäkohdaksi. Tiedettiin kuitenkin, että senaatti valmisteli uutta eriuskolaislakia esitettäväksi vuoden 1886 kirkolliskokoukselle lausunnon antamista varten. Siksi asiasta ei vuoden 1885 valtiopäivillä tehty miltään taholta anomusta.¹⁸³ Myös Meurman esitteli näkemyksiään eriuskolaislaista *Finland*-lehdessä¹⁸⁴ helmikuussa 1885. Hänen mielestään ei tullut sallia siirtymistä sellaisiin kirkkokuntiin, jotka eivät tarjonneet vastavuoroisuutta siirtymisessä. Meurmanin mielestä eriuskolaislaki oli valtiollinen laki. Hänen mielestään kirkko saattoi omalta osaltaan sallia eriuskolaislain, koska sille ei ollut mitään hyötyä jäsenistä, jotka eivät tunnustaneet sen oppia.¹⁸⁵

Senaatti oli saanut valmiiksi eriuskolaislakiesityksen, joka koski vain kristittyjä uskontokuntia. Kirkolliskokous kokoontui syyskuussa 1886 ja antoi siitä lausuntonsa. Kokouksessa Meurman kiinnitti huomiota eriuskolaislain tarpeellisuuteen. Hänen mukaansa eriuskolaisten ja ei-uskovien hyökkäykset kirkkoa vastaan edellyttivät eriuskolaislakia. Meurmanin mielestä luterilaisella kirkolla piti olla oikeus sulkea yhteydestään vieraantuneet jäsenet. Hänen mielestään olisi kirkolle pelkästään eduksi, että eriuskolaiset eroaisivat kirkosta. Meurman ei kuitenkaan uskonut näin tapahtuvan. Hän otti puheessaan kantaa myös väitteeseen, jonka mukaan oli ristiriita roomalaiskatolisuuden kääntymisen kieltävän pykälän ja uskonnonvapauden sisältävän kirkkolain välillä. Meurmanin mukaan valtio ei voi antaa oikeuksia sellaiselle kirkkokunnalle, jonka oppi tai

¹⁸² Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel 1877 V, 1107–1108, 1113–1114.

¹⁸³ Juva 1960, 97–98.

¹⁸⁴ *Finland* perustettiin vuonna 1885. Lehden innokkaimmat puuhamiehet olivat Agathon Meurman ja Zacharias Topelius. Vuosina 1886–1888 lehden päätoimittajana toimiessaan Agathon Meurman pyrki ajamaan lehdessä sovintopolitiikkaa kielikysymyksessä. Nuorsuomalaiset syytivätkin lehteä suomalaisuuden asian pettämisestä. Lehti lopetettiin vuonna 1892. Tommila 1988, 324.

¹⁸⁵ *Finland* 3.2.1885, ”Statskyrklighet”.

järjestys loukkasi lakia ja siveyttä. Meurmanin näkemyksen mukaan katolisen kirkon kuuliaisuus paavia kohtaan ja papiston naimattomuus tekivät niin.¹⁸⁶

Yleiskeskustelun päätyttyä otettiin käsiteltäväksi lakiehdotuksen ensimmäinen pykälä. Senaatti oli ehdottanut, että laki koskisi ainoastaan kristittyjä uskontokuntia. Valiokunta taas oli esittänyt, että lain tulisi koskea vain protestanttisia uskontokuntia. Lopulta kokous päätti hyväksyä pykälän äänin 70-8 valiokunnan esittämässä muodossa, joten laki tuli koskemaan vain protestanttisia eriuskolaisia. Kirkolliskokous hyväksyi lakiehdotuksen useimmissa kohdin valiokunnan esittämässä muodossa. Ainut kokouksen vapaamieliseen suuntaan tekemä lievennys koski roomalaiskatolisia. Valiokunta oli esittänyt kieltoa kääntymiselle luterilaisesta roomalaiskatoliseen uskoon. Kirkolliskokous päätti kuitenkin jättää kyseisen pykälän pois koko lakiesityksestä.¹⁸⁷

Senaatti valmisti valtiopäiville ehdotuksen eriuskolaislaiksi myötäillen kirkolliskokouksen lausuntoja. Laki oli rajoitettu koskemaan ainoastaan protestanttisia uskontokuntia, joiden opillisena perustana oli Raamattu ja apostolinen uskontunnustus. Roomalaiskatoliset jäisivät siten sen ulkopuolelle vastoin senaatin alkuperäisiä suunnitelmia. Senaatin ehdotus tuli säätyjen käsittelyyn alkuvuodesta 1888.¹⁸⁸ Myös Meurman käytti puheenvuoron aiheesta talonpoikaissäädystä. Hän kiinnitti erityistä huomiota luterilaisen kirkon merkitykseen Suomen kansalle. Meurman korosti kuinka kirkko oli opettanut kansan lukemaan ja piti myös kansakunnan yhtenäisenä. Lisäksi kirkko oli pitänyt yllä järjestystä ja kuria. Eriuskolaislakia edellyttivät Meurmanin mielestä olosuhteet, kirkkolain sallima uskonnonvapaus ja epäjärjestyksen poistaminen.¹⁸⁹ Lopulta hallitsija vahvisti eriuskolaislain marraskuun 11. päivänä 1889. Samalla astui voimaan säädös, jolla kristityille eriuskolaisille, jotka olivat Suomen kansalaisia, myönnettiin eräin poikkeuksin oikeus julkisiin virkoihin ja toimiin.¹⁹⁰

Jossaksen tulkinnan mukaan Meurman päätyi tässä vaiheessa kannattamaan kaikkien uskonnonvapaus- ja eriuskolaishankkeiden rajaamista sellaisiksi, että valtiolla säilyi oikeus kontrolloida kansalaistensa uskonnollista ajattelua ja estää vahingolliseksi koettujen aatteiden vaikutus. Meurmanin näkemyksen mukaan vapaamielisten pyrkimyksenä oli yksilöllisten vapauksien laajentaminen niin, että suomalaisen kansan osalle jäi vain vaikeneminen ja verojen

¹⁸⁶ Toisen kirkollis-kokouksen protokollat 1886, 37–38, 329–331.

¹⁸⁷ Toisen kirkollis-kokouksen protokollat 1886, 335–336, 427.

¹⁸⁸ Valtiopäivät 1888. Asiakirjat I, Armollinen esitys n:o 10; Tala 2008, 123–124.

¹⁸⁹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1888 I, 933–935.

¹⁹⁰ Juva 1960, 174–175.

maksaminen. Hänen käsityksensä mukaan liberaalit ja eriuskoiset olivat eri puolella kuin Suomen kansa. Agathon Meurman lähti mukaan myös hankkeeseen, jonka tarkoituksena oli perustaa Israelin lähetys – niminen seura Suomeen. Vuonna 1886 hän jätti muutaman muun kanssa anomuksen senaattiin, jossa pyydettiin seuran sääntöjen hyväksymistä. Seuran tarkoituksena oli sellaisten esteiden poistaminen, jotka hankaloittivat juutalaisten kääntymistä kristilliseen uskoon. Seuran perustamispuuhut herättivät huomiota varsinkin ruotsinkielisessä lehdistössä. Jossaksen mukaan Meurman ei kuitenkaan ilmeisesti ollut kovin innostunut seuran perustamisesta, koska hän ei kirjoittanut yhtäkään kirjoitusta tästä aihepiiristä. Hanke myös kaatui, kun senaatti ei suostunut vahvistamaan seuran sääntöjä.¹⁹¹

Aloite juutalauskäännöykseen tehtiin ajankohtana, jolloin Suomessa keskusteltiin eriuskolaiskysymyksestä. Pelkistään kyse oli siitä, tulisiko muille kristillisille yhteisöille myöntää sama oikeus uskonnon harjoittamiseen kuin luterilaisella kirkolla oli. Vuonna 1889 annettu eriuskolaki antoi siis muille protestanttisille kirkkoille uskonnonvapauden. Tämä sai liberaalit kysymään, eikö myös ei-kristillisillä uskontokunnilla tulisi olla samat oikeudet. Samalla myös valtiopäivien halukkuus myöntää kansalaisyhteisöille juutalaisille kasvoi. Laitilan mukaan onkin mahdollista, että tässä tilanteessa Meurman alkoi nähdä käännöytämisen vaihtoehtona juutalaisten karkottamiselle.¹⁹²

3. Meurmanista tulee juutalauskysymyksen keskushahmo

Senaatti ryhtyi 1880-luvulta lähtien kiristämään juutalaisten asemaa uudelleen. Helmikuussa 1881 se karkotti toistakymmentä passilla Suomessa oleskellutta juutalaisperhettä. Karkotuksia olisi ilmeisesti jatkettu, ellei toiminta olisi herättänyt ulkomailla ja etenkin Ruotsissa ankaraa kritiikkiä. 1886 senaatti tarttui myös kotiutettujen sotilaiden asumisoikeuteen ja kumosi siitä vuonna 1858 annetun asetuksen. Jatkossa läänin kuvernööri saattoi antaa oleskeluluvan enintään kuudeksi kuukaudeksi. Vuonna 1888 senaatti ryhtyi uudestaan karkottamaan juutalaisia. Karkotusten ja oma-aloitteisen muuton seurauksena juutalaisten määrä Suomessa laski nopeasti. Vuonna 1889 senaatti myönsi nimeltä mainituille juutalaisille oikeuden toistaiseksi jäädä maahan ja asua tietyillä paikkakunnilla. Ne juutalaiset, joiden nimiä listasta ei löytynyt, kuvernöörin tuli karkottaa.¹⁹³

¹⁹¹ Jossas 1990, 87, 123, 143–144.

¹⁹² Brotherus 1923, 191–192, 209–210; Laitila 2014, 86.

¹⁹³ Kuparinen 2008, 192–193.

1880-luvulla juutalaiskysymystä käsiteltiin sekä vuoden 1882 että vuoden 1885 valtiopäivillä. Molemmilla valtiopäivillä Agathon Meurman oli keskeisimpiä aloitteentekijöitä ja näkyvimpiä keskustelijoita. Meurman ei kuitenkaan ollut ainoa juutalaisvastaisia näkemyksiä esittänyt valtiopäivämies. Valtiopäivien lisäksi myös lehdistössä juutalaiskysymys herätti yhä enemmän kiinnostusta. Monissa lehdissä esiintyi voimakkaan juutalaisvastaisia kirjoituksia etenkin vuoden 1882 valtiopäivien jälkeen. Myös Agathon Meurman otti osaa tähän keskusteluun useilla lehtikirjoituksillaan.

3.1 Juutalaisvastaiset kannanotot lisääntyvät vuoden 1882 valtiopäivillä

Vuoden 1882 valtiopäivillä 2.2.1882 Agathon Meurman teki esityksen, jossa hän esitti juutalaisten karkottamista Suomesta. Meurmanin tavoitteena oli hänen omien sanojensa mukaan estää juutalaiskysymyksen syntyminen Suomessa. Hän katsoi, että oli edelleen noudatettava vuoden 1782 juutalaisohjesääntöä, oli kumottava venäläisten sotilaiden oikeus jäädä Suomeen palveluksesta vapautumisen jälkeen ja maassa sillä hetkellä asuvat juutalaiset olisi karkotettava. Meurmanin mukaan juutalaiset eivät uskontonsa takia tulisi sulautumaan kantaväestöön, vaikka heille kansalaisyhteisyydet myönnettäisiinkin. Meurmanin mukaan juutalaisten perimmäisenä tavoitteena oli maailmanherrsus, kuten käy ilmi hänen esittämistään näkemyksistä:

Ainoastaan sokea voi kieltää, että Juutalaiskysymys on kysymys maailman vallasta. Rautaisella johdonmukaisuudella käyvät juutalaiset tätä päämääräänsä kohti. Kaikkialla missä ovat perehtyneet imevät ne aineelliset voimat ympäristöstänsä. Maailman raharikkaus ja tuottavimmat toimet ovat heidän käsissään.¹⁹⁴

Erityiseksi huolenaiheeksi Meurman koki juutalaisten vaikutusvallan lehdistössä. Hänen mukaansa juutalaiset saarnasivat joko välittömästi tai välillisesti heidän palveluksessaan olevassa sanomalehdistössä, mitä ”löyhintä kosmopolitismia ja törkeintä uskonnon ylenkatsetta”. Meurman katsoikin kaikkien juutalaisten työskentelevän yhteiskuntaluokasta riippumatta kristittyjä vastaan:

Juutalaisen ylimyskunnan näin riistäessä kristityiltä ainoat aseet millä voisivat itseänsä puolustaa: uskonnon ja kansallisuuden, työskentelee Juutalainen alhaiso kiihkeästi krouvien, ravinteliien, pelihuoneiden j.n.e. isäntinä, saattaakseen häviöön tuomitut pakanat himojen orjiksi, poistaen niin viimeiset siveelliset voimat vastustajiltansa.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 I, 71.

¹⁹⁵ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 I, 71.

Juutalaisten pieni määrä Suomessa ei saanut Meurmania näkemään heitä harmittomana vähemmistönä. Hänen näkemystensä mukaan juutalaisten valta oli paljon suurempi kuin yleisesti osattiin oivaltaakaan. Meurman ajatteli, että juutalaisten tavoitteena oli tuhota kristityiltä heidän uskontonsa ja kansallisuutensa. Lopullisena tavoitteena heillä oli hänen mukaansa peräti kristittyjen suoranainen orjuuttaminen ja maailmanvalta. Agathon Meurmanin valtiopäiväpuheessa muodostuu käsitys juutalaisten täydellisestä yhtenäisyydestä. Hän näkee kaikkien juutalaisten toimivan yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta.

Puheessa maalailtaan suuria uhkakuvia, vaikka Suomen juutalaisvähemmistö vuonna 1882 oli ainoastaan noin 800 hengen suuruinen.¹⁹⁶ Meurman jopa katsoo, että ”Sanomalehdistössä niin kuin mielipiteissäkin on Juutalaisuus jo täälläkin valtana.”¹⁹⁷ On kiistämätöntä, että Meurmanin esitys sisältää useita näkemyksiä, joita voidaan kutsua antisemitistisiksi. Hän esitti puheessaan varsin yleisiä juutalaisvastaisia näkemyksiä, joista monet perustuvat vuosisatoja vanhoihin eurooppalaisiin käsityksiin.¹⁹⁸ *Helsingfors Dagblad* väittikin Meurmanin tehneen juutalaisvastaisen aloitteensa paitsi Saksan antisemitistisen liikkeen, myös Venäjän juutalaisvainojen inspiroimana.¹⁹⁹

Meurmanin vuoden 1882 valtiopäiväpuheenvuorossa yhdistyi uskonnollinen ja maallinen juutalaisvastaisuus. Juutalaiset olivat Meurmanille paitsi kristinuskon vihollisia, myös suomalaisten kansallisten arvojen turmelijoita. Näillä näkemyksillään Meurman yhtyi aikansa venäläisiin ja saksalaisiin juutalaisvastaisiin konservatiiveihin. Kun ajatus juutalaisten turmiollisesta vaikutuksesta kansallishengelle alkoi yleistyä, merkitsi se väistämättä myös juutalaisvastaisuuden lisääntymistä fennomaanien joukossa.

Meurmanin ehdotus ei aiheuttanut kiihvasta keskustelua talonpoikaissäädystä. Viisi edustajaa yhtyi Meurmanin ehdotukseen ja kolme vastusti sitä.²⁰⁰ Edustaja Pekka Leppänen totesi Meurmania myötäillen, että juutalaiset olivat kaikkialla päässeet ylivaltaan sekä talous- että kulttuurielämässä, mikä oli vahingollista maan omille kansalaisille. Leppäsen mukaan ei ollutkaan ihme, että juutalaisyksitys oli noussut keskeiseksi niin monissa maissa. Edustaja Pöysti myönsi, että juutalaisten tilanne oli surkea, mutta arveli että suomalaisille koituisi ongelmia, jos juutalaisten

¹⁹⁶ Torvinen 1989, 46.

¹⁹⁷ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 I, 72.

¹⁹⁸ Vanhoista eurooppalaisista juutalaiskäsityksistä ks. Kuparinen 2004, 115–124, 140–145.

¹⁹⁹ *Helsingfors Dagblad* 14.2.1882, ”Helsingfors den 14 februari”.

²⁰⁰ Meurmanin ehdotuksen puolesta puhuneet edustajat olivat Juho Brusila, Pekka Leppänen, Erik Pöysti ja Lauri Laitinen. Meurmanin ehdotusta vastustivat edustajat Anders Svedberg, Torsten Costiander ja Antti Puhakka. Talonpoikaissäädyn pöytäkirja 1882 I, 70–74.

asemaa ryhdyttäisiin parantamaan. Erilaista näkemystä edusti ruotsinmielinen edustaja Torsten Costiander, joka kuvaili Suomessa asuvia juutalaisia ahkeraksi ja kunnolliseksi väeksi. Myös jo aiemmin juutalaismyönteisenä tunnetuksi tullut Antti Puhakka katsoi kristilliseen rakkauteen vedoten, että juutalaisille piti antaa oikeus asua Suomessa. Keskustelun jälkeen talonpoikaissäätö hyväksyi ehdotuksen ja se lähetettiin valiokuntaan. Valiokunta ei kuitenkaan ehtinyt käsittelemään anomusehdotusta ja Meurmanin ehdotus ei tullut lainkaan esille muissa säädyissä.²⁰¹

Vuoden 1882 valtiopäivillä keskustelua juutalaiskysymyksestä käytiin talonpoikaissäädyn lisäksi vain pappissäädystä. Meurmanin juutalaisvastainen ehdotus sai pappissäädyn liberaalit tekemään täysin päinvastaisen ehdotuksen. 7.2.1882 jättivät liberaalit Johan Wilhelm Runeberg²⁰² ja Carl Gustaf Estlander²⁰³ pappissäädylle lakiehdotuksensa, joka toimi vastaiskuna Meurmanin anomukselle. Liberaalit lähtivät näin ajamaan vuonna 1880 perustetun puolueensa asiaa. Runeberg ja Estlander ehdottivat, että Suomessa syntyneille ja kasvaneille juutalaisille piti antaa kansalaisoikeudet. He katsoivat, että yhteiskunnan etu ja inhimillisyys puhuivat juutalaisten kansalaistamisen puolesta. Ehdotuksen mukaan Saksan ja Venäjän juutalaisongelmat johtuivat ainoastaan näissä maissa vallitsevista kansallisista ja uskonnollisista ennakkoluuloista. Esimerkkinä juutalaisten hyvästä sopeutumisesta he mainitsivat Ranskan, Englannin ja Skandinavian maat.²⁰⁴

Esitystä käsiteltiin kolmeen eri otteeseen ja keskustelua oli varsin vilkasta. Puheenvuoroja käytti 15 valtiopäiväedustajaa, joista kuusi kannatti ja yhdeksän vastusti ehdotusta. Ainoastaan yksi suomenmielinen edustaja eli Salomon Hirvinen kannatti aloitetta. Tällä kertaa pappissäädystä mielipiteet jakaantuivat hyvin tarkkaan puoluekantojen mukaan siten, että fennomaanit vastustivat ehdotusta ja ruotsinmieliset sekä liberaalit kannattivat ehdotusta.²⁰⁵

Thure Renvall avasi keskustelun pitkällä puheella, jossa hän esitti useita rajuja syytöksiä juutalaisia vastaan. Renvall myös korosti, että juutalaiset olivat asettuneet maahan ainoastaan siitä syystä, että lakeja ei ollut noudatettu. Hän katsoi, että kansalaisoikeudet tuli myöntää vain tunnustuksena

²⁰¹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 I, 70–75.

²⁰² Johan Wilhelm Runeberg (1843–1918) oli runoilija Johan Ludvig Runebergin poika. Hän oli koulutukseltaan lääketieteen professori, mutta oli aktiivinen myös yhteiskunnallisesti. Runeberg toimi pitkään edustajana valtiopäivillä ja Helsingin kaupunginvaltuutettuna. Hän oli aatteiltaan liberaali ja kuului myös liberaalisen puolueen ohjelman allekirjoittajiin. Runeberg oli aktiivinen juutalaiskysymyksen lisäksi myös eriuskolaiskysymyksessä. Leikola 2006, 412–413; Johsson 1932, 560–561.

²⁰³ Kirjallisuuden historian professori Carl Gustaf Estlander (1834–1910) vaikutti valtiopäiväedustajana ja toimittajana. Hän oli ruotsinmielinen liberaali, joka kannatti kaksikielisyyttä ja maltillista kulttuuriruotsalaisuutta. Estlanderin perustamiin lehtiin kuuluivat *Helsingfors Dagblad* ja *Finsk Tidskrift*. Wrede 2003, 680–681; Castrén 1927, 596–599.

²⁰⁴ Presteståndets protokoll 1882 I, 143–145.

²⁰⁵ Presteståndets protokoll 1882 I, 208–209; Österbladh 1933, 442.

suurista ansioista ja silloin, jos oli odotettavissa suuria yhteiskunnallisia hyötyjä. Renvallin mukaan juutalaisten viha kristittyjä vastaan oli ”periaatteellinen ja sammumaton”. Hänen mukaansa Saksassa juutalaiset olivat rahan ja älyn voimalla hyökänneet kaikkea kristillistä kohtaan. Renvallin mukaan juutalaisille kansalaisyhteisöjä vaativat tahot eivät ymmärtäneet vieraan ja vaarallisen kansanaineksen aiheuttamaa vaaraa. Myöhemmässä puheenvuorossaan Renvall epäili, että juutalainen myös pysyi aina juutalaisena, vaikka näennäisesti omaksuisikin kristinuskon.²⁰⁶

Erik Viktor Petterson puolestaan arveli juutalaisten maahanmuuton johtavan siihen, että koulut muutettaisiin tunnustuksettomiksi. Hän oli huolissaan koulujen uskonnonopetuksen tulevaisuudesta. Tämänkaltaisia pelkoja ei ollut valtiopäivillä aiemmin esitetty. Gustaf Böök puolestaan epäili, että juutalaiset vihaisivat suomalaisia, vaikka heille kansalaisyhteisöt annettaisiinkin.²⁰⁷

Renvallin näkemyksiin yhtyi kirkkoherra Nestor Järvinen. Hän arveli, että Runebergin ja Estlanderin käsitys juutalaisten suuresta sopeutumiskyvystä oli virheellinen. Järvinen arveli juutalaisten vaarantavan Suomen kansallisen tradition ja kansallisen olemuksen. Hän väitti kristinuskon ja juutalaisuuden olevan suorastaan vastakkaiset, kuin ”tuli ja vesi, yö ja päivä”. Hänen mukaansa juutalaiset kuvittelivat olevansa ”Deus ex machina”, jonka tehtävä oli koko maailman orjuuttaminen. Järvisen huolena oli Suomen heikkous valtiona ja suomalaisten heikkous kansana, koska vahvemmatkaan kansat eivät olleet pystyneet vastustamaan tätä ”juutalaista hapatusta”. Hänen mukaansa suomalaiset eivät tästä syystä pystyisi vastustamaan juutalaisten haitallista vaikutusta. Puheenvuoronsa lopuksi Järvinen esitti näkemyksen, jonka mukaan juutalaiset saattavat olla ”Jumalan ruoska”, joka tulee Suomen kohtaloksi. Hän ei kuitenkaan halunnut jouduttaa tätä vitsausta, vaan halusi antaa sen tulla ”Jumalan neuvosta koska tulee”.²⁰⁸

Edustaja Rosengren totesi lyhyessä puheenvuorossaan, että anomuksen tekijöillä oli varmasti hyvät tarkoitukset, mutta anomusehdotusta noudattamalla valmistettaisiin Suomen kansalle ”himmeä tulevaisuus”. Hän siis yhti mieltä aiemmin puhuneisiin Thure Renvalliin ja Nestor Järvisen ja halusi hylätä pyyntöesityksen.²⁰⁹

²⁰⁶ Presteståndets protokoll 1882 I, 208–209, 229–230.

²⁰⁷ Presteståndets protokoll 1882 I, 209–210, 233–234.

²⁰⁸ Presteståndets protokoll 1882 I, 210–211.

²⁰⁹ Presteståndets protokoll 1882 I, 211.

Alfred Kihlman oli vuoden 1872 valtiopäivillä puhunut juutalaisten puolesta ja kannattanut juutalaisten oikeudellisen aseman järjestämistä.²¹⁰ Vuoden 1882 valtiopäiviin mennessä hän oli kuitenkin muuttanut mielipiteensä täysin ja totesi muuttaneensa mielipiteensä pitkän pohdinnan tuloksena. Kihlman katsoi, että juutalaisista ei ollut suurta hyötyä yhteiskunnalle. Hän myös katsoi, että juutalaiset itse olivat epähumaaneja ja suvaitsemattomia muita kansoja kohtaan. Kihlman esitti, että Talmudin mukaan koko maailma kuuluu juutalaisille ja juutalaisilla on sen mukaan oikeus ottaa haltuunsa ei-juutalaisten omaisuus. Runeberg vastasi Kihlmanille, että Talmudista ei voitu suoraan päätellä juutalaisten suhtautumista yhteiskuntaan ja korosti Suomen juutalaisten eläneen moitteettomasti.²¹¹

Professori Yrjö-Koskisen mukaan Suomen kansan oli pienuutensa ja heikkoutensa takia suhtauduttava erittäin varovaisesti kaikkiin maahan pyrkiviin ulkomaalaisiin. Yrjö-Koskinen esitti näin eriävän kannan Runebergin esittämiin käsityksiin siitä, että juutalaiset eivät horjuttaisi Suomen yhteiskunnallisia oloja. Myös teologian tohtori J. A. Lindelöf vaati useimpien puhujien tapaan aloitteen hylkäämistä. Hänen mukaansa suomalaisten oli laitettava oma maa ja oma kansa etusijalle eikä toimittava minkäänlaisina maailmanparantajina. Monien muiden puhujien tapaan myös Lindelöf katsoi, että kansalaisoikeuksien antaminen juutalaisille olisi horjuttanut Suomen kansallista ja uskonnollista yhtenäisyyttä.²¹²

Aloitteen tehnyt C. G. Estlander sanoi juutalaisvastaisen keskustelun kuohuttaneen hänen tunteitaan. Uskonnollisilta näkemyksiltään liberaalina tunnettu Estlander paheksui, että Renvall oli juutalaisvastaisessa puheessaan vedonnut juutalaisten aikanaan suorittamaan Kristuksen ristiinnaulitsemiseen. Estlanderin mielestä tämänkaltaisia syytöksiä oli tavattu esittää pimeimmällä keskiajalla kansanjoukkoja kiihotettaessa vainoon juutalaisia vastaan. Lopuksi hän vetosi, että Suomessa ei yhdyttäisi Venäjällä riehuviin juutalaisvainoihin.²¹³

Lopuksi suoritettussa äänestyksessä pappissäätö hylkäsi Runebergin ja Estlanderin esityksen selvin äänin. Peräti 26 pappissäädyn edustajaa äänesti ehdotusta vastaan ja vain 6 äänesti sen puolesta. Tehty aloite kansalaisoikeuksien saamiseksi juutalaisille oli siis pahasti epäonnistunut. Juutalaisten onneksi myöskään Meurmanin ehdotus juutalaisten karkottamisesta ei ollut johtanut mihinkään,

²¹⁰ Presteståndets protokoll 1872 I, 473–474.

²¹¹ Presteståndets protokoll 1882 I, 215–217, 237; Presteståndets protokoll 1882 II, 1065.

²¹² Presteståndets protokoll 1882 I, 230–231, 245–246.

²¹³ Presteståndets protokoll 1882 I, 237, 241–245. 1880-luvulla Venäjällä tapahtuneista juutalaisvainoista ks. Kuparinen 2008, 198. Estlanderin uskonnollisista näkemyksistä ks. Juva 1960, 60.

koska valiokunta oli jättänyt sen ajanpuutteen takia käsittelemättä.²¹⁴ Juutalaisten tilanne pysyi siis näin ollen ennallaan. Vuoden 1882 valtiopäivillä esitetyt juutalaisvastaiset puheet olivat hyvin samankaltaisia kuin jo kymmenen vuotta aiemmin pidetyillä vuoden 1872 valtiopäivillä. Juutalaisten puolustajat jakaantuivat kahteen leiriin. Pappissäädystä kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille perusteltiin toisaalta liberalismiin ja humanismin periaatteisiin vedoten ja toisaalta sillä uskonnollisella perusteella, että juutalaiset olivat Jumalan valittu kansa.

Varsinkin pappissäädystä ajanjakso 1872–1882 oli suuren muutoksen aikaa. 1870-luvulla uskonnollinen liberalismi oli ollut valtavirtaa, mutta 1880-luvulla sillä ei enää ollut vetoa. Uskonnollisen liberalismiin hylkäämisen voi olettaa muuttaneen myös suhtautumista juutalaisvähemmistöön. Kahden vuosikymmenen aikana, 1860-luvulta lähtien, papistossa oli tapahtunut muutos, jossa papisto omaksui vanhakantaisia ja taantumuksellisia ajatuksia. Papisto hylkäsi sivistyneistön ja 1860-luvun kirkkopoliittisen liberalismiin ja siirtyi talonpoikaisten katsomusten kannattajaksi. Juvan mielestä papisto ei kuitenkaan ollut muuttanut taantumukselliseksi, vaan se ainoastaan ryhtyi myötäilemään talonpoikaisia mielipiteitä. Hänen mukaansa oli näköharha, että papisto oli taantumuksen lujin kannattaja.²¹⁵ Juvan tulkintaa voi pitää jossain määrin talonpoikien roolia liioittelevana. 1870- ja 1880-luvulla sekä talonpoikien että papiston piirissä esitetyt suvaitsemattomat näkemykset olivat saaneet vaikutteita muualta Euroopasta, erityisesti Saksasta. Papisto siis saattoi saada juutalaisvastaiset ajatuksensa suoraan Saksasta ja Venäjältä, ei niinkään talonpojilta.

3.2 Keskustelu juutalaisista kiihtyy lehdistössä 1880-luvun alussa

Suomalaiset sanomalehdet seurasivat ja selostivat tarkasti antisemitististä liikehdintää ja Venäjän juutalaispogromeja 1880-luvulla. Liberaalinen *Helsingfors Dagblad* tuomitsi antisemitismin vaarallisena kiihotusliikkeenä. Sitä vastoin fennomaanien lehdissä kuten *Uudessa Suomettaressa*, *Morgonbladetissa* ja *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* juutalaisvastainen liikehdintä kuvattiin useimmiten oikeutetuksi reaktioksi juutalaisten saamaa ylivaltaa vastaan. Juutalaisvastaista ilmapiiriä oli Suomessa lehdistön taholta lietsottu jo pitkään ja kirjoittelu juutalaiskysymyksestä levisi lehtiin myös Helsingin ulkopuolella. Juutalaiskysymykseen liittyviä kirjoituksia ilmestyi Tampereen, Turun, Viipurin, Sortavalan, Kuopion ja Porin lehdissä.²¹⁶

²¹⁴ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 II, 1146.

²¹⁵ Juva 1960, 60, 156.

²¹⁶ Hansen 1972, 75, 101–102.

Lehdistö jakautui Suomessa melko selkeästi juutalaisia vastustavaan, usein antisemitistisiä äänenpainoja käyttäneeseen fennomaaniseen, sekä juutalaisystävälliseen ruotsinmieliseen lehdistöön. Ruotsinmieliset tai liberaalit lehdet puolustivat kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille tai vähintäänkin heidän asumis- ja elinkeino-oikeuksiensa turvaamista. Jonkin verran oli poikkeuksia, mutta kokonaiskuva oli hyvin selkeä. Jaon taustalla oli sekä sisä- että kulttuuripoliittisia syitä. Suomenmielisten juutalaisvastaisuutta voi selittää snellmanilaisella kansallisideologialla. Syynä oli pelko siitä, että useita kansallisuuksia sisältävä valtio on vaarassa hajota, jos muut kansallisuudet eivät sulaudu pääkansallisuuteen. Tätä ajattelusuuntaa vahvistivat suomenmielisten vilkkaat kulttuuriyhteydet Saksaan, josta myös antisemitistiset ajatukset levisivät Suomeen. Fennomaanien juutalaisvastaisuuteen vaikuttivat todennäköisesti myös Venäjällä tapahtuneet juutalaisvainot. Suomessa pelättiin, että juutalaissäädöksiensä löysäämisen myötä Suomeen voisi tulla runsaasti Venäjän pogromeja pakenevia juutalaisia.²¹⁷

Vuoden 1882 maaliskuussa *Morgonbladet* julkaisi tanskalaisen piispan Hans Martensenin kaksiosaisen kirjoituksen juutalaisista. Ensimmäisessä kirjoituksessa Martensen kritisoi erityisesti yhteiskunnan maallistumista ja yleistä turmeltumista. Tästä moraalista rappiosta piispa syytti juutalaisia. Hänen mukaansa modernit juutalaiset olivat omaksuneet Ranskan vallankumouksen ”kosmopoliittiset periaatteet” ja näin edustivat yhteiskunnan maallistumista. Toisessa kirjoituksessa Martensen esitti, että juutalaisten vaikutuksesta ”abstrakti humanismi” oli alkanut syrjäyttää kansallisia erityispiirteitä. Hänen mukaansa juutalaisuuden vastustaminen oli samalla sosialismin ja liberalismien vastustusta. Kristillinen arvomaailma ja valtio olivat Martensenin mukaan ainoat keinot vastustaa turmiollista juutalaisuutta.²¹⁸

Porissa ilmestynyt *Satakunta*²¹⁹ otti myös kantaa juutalaiskysymykseen huhtikuussa 1882. Lehti nosti juutalaisasian tärkeimmäksi kysymykseksi sen hetken sivistysmaissa. *Satakunta* oli vakuuttunut juutalaisten pyrkimyksestä orjuuttaa muut kansat. Lehti esitti oman näkemyksensä ruotsinmielisten ja liberaalien syistä puolustaa juutalaisia. *Satakunnan* mukaan ruotsinmieliset puolustivat juutalaisia saadakseen liittolaisia taistelussa suomenmielisiä vastaan. Se katsoi liberaalien vapausinnossaan olevan valmiita uhraamaan uskonnon, kansallisuuden ja oman etunsa.

²¹⁷ Kuparinen 1999, 189; Torvinen 1989 65–66; Hansen 1972, 95.

²¹⁸ *Morgonbladet* 28.3 ja 30.3.1882, ”Bishop H. Martensens tankar om hedendom och judendom inom den kristliga staten”.

²¹⁹ Vuonna 1873 perustettu Satakunta edusti radikaalia nuorfennomaanista linjaa. Tämä korostui erityisesti kielikysymyksessä. Tommila 1988, 325.

Lehden mukaan juutalaiset oli karkotettava, sillä oli järkevämpää uhrata muutama sata juutalaista kuin kokonainen Suomen kansa.²²⁰

Satakunnan kirjoituksessa todetaan, että kaikkialla minne juutalaiset ovat asettuneet, ovat he osoittautuneet rasitukseksi. Lehti mainitsee erikseen maat, joissa juutalaisia pidetään ”oikeana maanrasituksena”. Nämä maat ovat Venäjä, Puola, Saksa, Itävalta ja Unkari. Kirjoituksessa kerrotaan kuinka Puolassa juutalaiset ovat turmelleet paikallisen väestön perustamalla kapakoita, rahanlainauksella saattanut kansaa velkaorjuuteen ja omineet itselleen maaomaisuutta. *Satakunnan* mukaan Saksasta kuuluu tietoja, että juutalaisten vallassa on jo suurin osa kaupasta, rahaliike sekä sanomalehtikirjallisuus. Lehden mukaan ”kaikkialla tekevät he työtä yhteen suuntaan, päästäkseen valtaan, yliherruuteen muun kansan yli”. *Satakunnan* mukaan tämän kaiken takana on juutalaisten uskonto ja siveysoppi. Kirjoituksessa nostetaan esiin Talmudissa esiintyviä kielteisiä käsityksiä kristityistä ja muista ei-juutalaisista. Kirjoituksen mukaan juutalaisilla ei missään ole isänmaanrakkautta tai lähimmäisenrakkautta ei-juutalaisia kohtaan. Myöskään uskontonsa hylänneisiin juutalaisiin ei ole lehden mukaan luottamista sillä ”he pitävät kuitenkin jäljellä tuon kansallisaatteen, että he ovat maailman herrat”. Juutalaisten puolustajat taas ovat *Satakunnan* mukaan joko juutalaisten palveluksessa tai vapaamielisiä, jotka uhraavat ”jopa oman nahkansakin, saadaksensa muka olla vapauden sankari”. *Satakunnan* voi selkeästi nähdä seurailevan Agathon Meurmanin mielipiteitä ja tämän lehti myös itse tunnustaa. Meurmanilla siis oli kiistattomasti merkitystä mielipiteenmuodostajana Suomen julkisessa keskustelussa. Kirjoituksen juutalaisvastaisesta retoriikasta ja Meurmanin vaikutuksesta saa hyvän käsityksen seuraavasta lainauksesta:

Olisihan seuraus juutalaisten tänne muutosta se, että muutaman vuoden kuluessa kaikki kauppa olisi heidän käsissään, maanviljelys samaten ynnä muut elinkeinot, kansa sortuisi köyhyyteen ja kurjuuteen ja samassa olisi suomalaisuuden asia kuollut. (...) Me puolestamme yhdyimme siihen mielipiteeseen, jonka kunnallisneuvos Meurman äskettäin lausui, että olisi viisainta ajaa pois maasta nekin juutalaiset kuin täällä ennestään laittomasti oleskelevat, ennen kuin ehtivät lisääntyä tuhansiin.²²¹

Turkulainen *Aura*²²² kirjoitti maaliskuussa 1882 juutalaisten Saksassa aiheuttamista ongelmista. Lehden mukaan juutalaiset olivat vallanneet Saksassa parhaat virat ja hallitsivat kauppaa, pankkeja,

²²⁰ *Satakunta* 12.4.1882, ”Pari sanaa juutalaiskysymyksestä”.

²²¹ *Satakunta* 12.4.1882, ”Pari sanaa juutalaiskysymyksestä”.

²²² Vuonna 1880 perustettu *Aura* oli voimakkaan suomenmielinen lehti. Sen ohjelmassa painotettiin suomen kielen merkitystä ja kansansivistystä. Lehti onnistui saavuttamaan merkittävän kannatuksen Turun ympäristössä. Vuoden 1896 lopussa lehden nimeksi tuli *Uusi Aura*. Tommila 1988, 485–486.

tiedettä, kirjallisuutta ja lehdistöä levittäen ”välinpitämättömyyttä kristinuskoa ja kansallisuutta kohtaan”. *Auran* esittämän näkemyksen mukaan halu juutalaisten kansalaistamiseen oli seurausta ”Euroopassa puhaltavasta liberaalista tuulesta”. Lehden mukaan asiaa ei kuitenkaan saisi ratkaista humaniteetin hengessä, vaan kysymystä oli käsiteltävä yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Kirjoituksessa kiinnitetään huomio siihen, että Suomen juutalaisvähemmistö oli syntynyt voimassa olevien lakien vastaisesti. Lehti toteaaakin: ”Että siis tällä tavoin vastoin lakia vieras väestö kasvaa maassa on varmaankin epäkohta, joka ei voi kauan jäädä korjaamatta.” Kirjoituksessa myönnetään juutalaisten kärsineen muualla Euroopassa ajoittain suurtakin vainoa. Suomalaisilla ei kuitenkaan lehden mukaan ole mitään velvollisuutta auttaa juutalaisia asettumaan maahan tai antaa heille kansalaisoikeuksia. Lehden mukaan juutalaiset ovat aiheuttaneet ”monta yhteiskunnallista vammaa” niissä maissa, joissa heille on myönnetty kansalaisoikeudet.²²³

Auran mukaan juutalaiset ovat kaikkialla kansalaisoikeudet saatuaan ”osoittaneet katkeraa vihamielisyyttä kaikkea kristillistä vastaan”. Lehti kertoo kuinka erityisesti Saksassa mahtava liike vallitsee kansassa juutalaisten ylivaltaa vastaan. Huomio kiinnitetään lisäksi juutalaisten valtaan kauppa- ja rahatoiminnassa sekä lehdistössä. *Auran* mukaan ”on väitetty, ilman että sitä on voitu kumota, että kaksi kolmannesta Saksan puolivirallisesta sanomakirjallisuudesta on juutalaisten hallussa”. Se myös esittää, että ”nähdään vielä melkein kaikissa kunnallisissa ja valtiollisissa toimissa juutalaisia ylipäänsä”. *Aura* kuitenkin myöntää, että sekä juutalaisiin myönteisesti että kielteisesti suhtautuvat saattavat esittää liioiteltuja tai jopa valheellisia väitteitä. Lehden mukaan juutalaisvastaisuus ei Saksassa ole kuitenkaan voinut nousta ilman, että ainakin osa syytöksistä pitää paikkansa. Lehti kirjoittaa kuinka juutalaisissa on ”kansalliskopeutta”, joka on ajanut heitä muita kansoja vastaan ”ammoisista ajoista asti”. Kirjoituksessa puhutaan myös ”yleisestä juutalaisliitosta”, jota ”etevimmät juutalaiset” kannattavat.²²⁴

Aura arvelee, että Suomessa kansalaisoikeuksien myöntämisellä juutalaisille olisi vieläkin tuhoisimmat seuraukset kuin Saksassa, koska Suomesta puuttuu ”mahtava kansallishenki”, joka voisi suojella maata juutalaisten haitalliselta vaikutukselta. Syynä heikkoon kansallishenkeen oli lehden mukaan se, että ”vieras kansalaisuus niin kauan on saanut pitää maan varsinaista kansaa kukistettuna alhaisessa tilassa”. Vaarallisena *Aura* piti myös sitä, että Suomeen saapuvat juutalaiset tulisivat nimenomaan Länsi-Venäjältä. Lehti viittasi siihen, että läntisen Venäjän juutalaiset olivat joutuneet ankarien vainojen kohteeksi. Tämä vaino taas todisti lehden mukaan siitä, että muu väestö

²²³ *Aura* 3.3.1882, ”Juutalaiskysymys I”; *Aura* 7.3.1882, ”Juutalaiskysymys II”.

²²⁴ *Aura* 7.3.1882, ”Juutalaiskysymys II”.

oli saanut kärsiä paljon juutalaisten läsnäolosta, minkä ”kaikki tiedotkin sieltä päin tekevät epäilemättömäksi asiaksi”. Ajatusta kansalaisyhteisyyden myöntämisestä Suomen juutalaisille lehti kutsuukin ”surkutelttavaksi kansalliseksi kevytmielisyudeksi”. Kirjoituksen lopuksi *Aura* toteaa hyväksi sen, että Meurmanin esityksestä säädyt saavat valtiopäivillä lausua mielipiteensä ”tästä tärkeästä asiasta”.²²⁵

Tamperelainen *Aamulehti*²²⁶ kirjoitti juutalaiskysymyksestä kristillisen valtion periaatteen näkökulmasta. Lehti moitti liberaaleja ja ruotsinmielisiä siitä, että ne olivat päästämässä Suomeen juutalaisten kaltaisia vallankumouksellisia aineksia. Kirjoituksessa todetaan, että ”sairas jäsen ihmiskunnan ruumiissa on todellakin juutalainen kansa” ja samassa yhteydessä lainataan sanontaa ”Jos sinun kätesi pahentaa sinut, niin hakkaa se pois”. *Aamulehden* kritiikki osuu erityisesti ruotsinmielisiin. Lehti toteaa ironisesti: ”Aivan kummallinen hellämielisyys ja ihmisrakkaus on äskeisinä aikoina vallannut meidän herrat ruotsinkiihkoiset.” Kirjoituksessa löydetään lukuisia yhtymäkohtia juutalaisten ja Suomen ”ruotsikiihkoisten” välillä. Molemmat ryhmät ovat *Aamulehden* mukaan pelkästään omaa etuaan ajavia kristinuskon kieltäjiä. Lehti epäileekin, että ruotsinmielisten tarkoituksena on muodostaa juutalaisten kanssa yhteinen rintama ”kristillismielistä suomalaista kansaa” vastaan. *Aamulehti* nostaa esiin esimerkkinä juutalaisten vaarallisuudesta erityisesti Saksan, jossa lehden mukaan juutalaisten merkitys ”yhteiskunnan ruumista häiritsevien liikkeiden” suhteen ”ei suinkaan ole vähäpätöinen”.²²⁷ Saman vuoden lokakuussa *Aamulehti* jatkoi kirjoittelua juutalaiskysymyksestä. Kirjoituksessa esitettiin esimerkiksi, että kristillinen valtio ei voisi antaa juutalaisille kansalaisyhteisyyksiä, koska se johtaisi valtion hajoamiseen pirstaleiksi.²²⁸

Vuoden 1883 joulukuussa *Aura* otti jälleen kantaa juutalaiskysymykseen, mutta tällä kertaa kielipoliittisesta näkökulmasta. Kirjoituksessa todettiin, että suomenmielisten ja ruotsinmielisten erilaiset näkökohdat olivat aina lähtöisin kansallisuuskysymyksestä. Lehti epäili, että näin on asian laita myös juutalaiskysymyksen suhteen. Lehti epäili, että syy ruotsinmielisten juutalaismyönteisyyteen on siinä, että he tietävät olevansa auttamatta häviöllä suomenmielisten kanssa. *Aura* arveli, että tässä tilanteessa ruotsinmieliset haluavat antaa kansalaisyhteisyydet juutalaisille saadakseen liittolaisen fennomaaneja vastaan. Kirjoituksessa epäiltiin juutalaisten ja

²²⁵ *Aura* 7.3.1882, ”Juutalaiskysymys II”.

²²⁶ Vuonna 1881 perustettu *Aamulehti* oli aatteellisesti suomenmielinen sanomalehti, joka perustettiin vastapainoksi maltillisemmalle *Tampereen Sanomille*. Nimellä *Aamulehti* haluttiin antaa mielikuva *Morgonbladetin* suomenkielisestä vastineesta. Lehden alkuajan avustajiin kuului myös Agathon Meurman, vaikka hänen nimeään käytettiin lähinnä mainostarkoituksessa. Tommila 1988, 331.

²²⁷ *Aamulehti* 1.3.1882, ”Juutalaiskysymyksestä”.

²²⁸ *Aamulehti* 18.10.1882, ”Helsingfors Dagbladens laskuun”.

ruotsalaisten olevan ”sielunheimolaisia, sillä lehden mukaan molemmissa halveksitaan kristinoppia sekä kannatetaan kosmopolitismia ja liberalismia.” *Aura* epäili, että ruotsinmielisten juutalaisystävällisyys on kuitenkin hyvin lyhytnäköistä. Lehden mukaan lopputulos on lopulta se, että juutalaiset rupeavat ”ilman eroitusta nylkemään sekä suomalaisia että ruotsalaisia”.²²⁹

Saksassa vuosina 1878–1879 opiskellut Jaakko Forsman otti osaa keskusteluun juutalaiskysymyksestä kaksiosaisella kirjoituksellaan *Kirjallisessa Kuukauslehdessä*²³⁰ vuonna 1880.²³¹ Forsman aloittaa kirjoituksen kysymällä, miten on mahdollista, että Saksan kaltaisessa maassa esiintyy niin runsaasti juutalaisiin kriittisesti suhtautuvia mielipiteitä. Hänen mukaansa Saksassa on alkanut ilmaantua juutalaisvastaisuutta, koska juutalaisten katsotaan ottaneen liiaksi valtaa Saksan kauppaja- ja raha-asioissa. Forsmanin sanoin: ”nykyinen juutalaiskysymys Saksassa ei ole ensinkään mikään uskonnollinen kysymys, se on suorastaan yhteiskunnallinen, jopa tavallansa kansallinenkin kysymys”. Hän ei kuitenkaan pidä juutalaisiin kohdistunutta suvaitsemattomuutta kovinkaan laajamittaisena ongelmana. Forsmanin mukaan kukaan ei ole viemässä juutalaisilta heidän uskonnonvapauttaan ja vain hyvin harvat haluavat supistaa juutalaisten valtiollisia ja yhteiskunnallisia oikeuksia. Hänen mielestään kyse on vain yksinkertaisesti siitä, että kristityt haluavat juutalaiset pois ”siitä valtaavasta asemasta, jonka he ovat saavuttaneet yhteiskunnassa ja valtiossa sekä aineellisessa että henkisessä kohden”.²³²

Forsmanin mukaan juutalaiset ovat aina olleet halukkaita ottamaan vastaan kaikki yhteiskunnan antamat oikeudet, mutta eivät mitään velvollisuuksia. Kun Saksassa myönnettiin juutalaisille kansalaisoikeudet, kuviteltiin heidän sulautuvan muuhun väestöön, mutta näin ei kuitenkaan Forsmanin mukaan ole käynyt. Juutalaiset ovat aina pysyneet asuttamassaan valtiossa ”vieraana elementtinä”. Hänen mukaansa on yleinen käsitys, etteivät juutalaiset ole ”saksalaisen kansallishengen todellisia edustajia”. Forsman esittää, että myös sanomalehdistö oli suureksi osaksi juutalaisten hallussa. Tästä johtuen Forsman sanoo ymmärtävänsä, miksi saksalaiset isänmaanystävät eivät voi olla huoletta katsomatta juutalaisten ”paisuvaa voimaa”. Hänen mukaansa Saksassa noussut antisemitistinen liike ”tuskin sotinee uudenaikaisen yhteiskunnallisen vapauden

²²⁹ *Aura* 8.12.1883, ”Minkä tähden ruotsalaisuus on juutalaisystävällinen, ja onko sillä juutalaisista hyötyä?”

²³⁰ *Kirjallinen Kuukauslehti* alkoi ilmestyä 1866. Lehti toimi lähinnä nuorfennomaanien äänitorvena ja tärkeänä mielipiteenmuodostajana. Sen kantavia nimiä olivat Georg Zacharias Forsman (myöh. Yrjö-Koskinen), Jaakko Forsman, Kaarlo Bergbom ja Agathon Meurman. Yrjö-Koskinen ja Meurman kuitenkin jättivät toimituksen vuonna 1873. *Kirjallinen Kuukauslehti* lakkasi ilmestymästä vuonna 1880. Tommila 1988, 313.

²³¹ Forsman oleskeli vuosina 1878–1879 Berliinissä, Dresdenissä ja Leipzigissa. Kaila 1929, 126.

²³² *Kirjallinen kuukauslehti*, ”Juutalais-kysymys Saksassa”, 1880 (n:o 7), 148.

periaatteita vastaan”. Forsman nostaakin samassa yhteydessä esiin Suomen juutalaiset ja katsoo, että on myös suomalaisille opettavaa nähdä millaisia vaaroja ja vastuksia juutalaisuus tarjoaa.²³³

Juutalaisten taloudellinen valta on Forsmanin mukaan vieläkin suurempi kuin juutalaisten valta sanomalehdistössä. Mielenkiintoinen on myös Forsmanin kuvaus juutalaisten ulkoisesta olemuksesta:

Päivällis-aikana ja illalla kun asioitsija-toimet lakkautetaan, kenen näemme tulevan? Valitun kansan mustalla karkeakarvaisella tai suortuviin menevällä tukallansa, viekkailta silmillänsä, koukkunenällänsä, suurella paksuhuulisella suullaan, kapeilla olkapäillään ja hoikilla sääriillään.²³⁴

Forsman myöntää, että juutalaisvastaisuuden taustalla on pitkäaikainen traditio. Hän käsittelee myös juutalaisten Talmudista löytyvää kristinuskon vastaisuutta. Forsman uskoo juutalaisista löytyvän suoranaista vihaa kristinuskoa ja myös Saksan kansaa kohtaan. Hän kuitenkin varoittaa, että viha ja vaino juutalaisia kohtaan tekisivät juutalaisista entistäkin vieraamman ”kansallis-elementin”. Forsmanin mukaan juutalaisuus on kaikkina aikoina ainoastaan vahvistunut siihen kohdistuvasta vainosta. Hän ehdottaakin, että saksalaiset ja juutalaiset lähentyisivät toisiaan, sillä molemminpuoliset ennakkoluulot ovat rakentaneet muurin näiden ryhmien välille. Forsmanin mukaan avioliitot juutalaisten ja saksalaisten välillä voisivat edesauttaa rauhallista yhteiseloa.²³⁵ Forsmanin kirjoitus sisältää paljon samankaltaisia ajatuksia ja asenteita, joita nähtiin myös muissa 1800-luvun lopun juutalaisia käsittelevissä suomalaisissa sanomalehtikirjoituksissa. Hyvin samankaltaisia näkemyksiä juutalaisten dominoivasta asemasta sanomalehdistössä ja juutalaisten sopeutumattomuudesta sisältyi myös Agathon Meurmanin puheeseen vuoden 1882 valtiopäivillä.²³⁶

Tätä Jaakko Forsmanin artikkelia voidaan pitää Anja Hansenin mukaan Suomessa juutalaiskysymyksestä käydyn keskustelun avaimena, sillä siinä juutalaisia vastaan esitetyt syytökset kuuluivat antisemitistisen ideologian keskeiseen terminologiaan ja nämä syytökset toistuivat jatkossa yhä uudelleen suomalaisissa juutalaisvastaisissa puheissa ja kirjoituksissa. Hansenin tulkinnan mukaan aiemmin 1870-luvulla juutalaisvastaisuus oli noussut lähinnä pelosta, että juutalaisten aseman parantaminen olisi houkutelut Suomeen suuria määriä juutalaisia nimenomaan Venäjältä. Suomessa oltiin aiemmin oltu varsin yksimielisiä siitä, että mikäli Suomeen

²³³ *Kirjallinen kuukauslehti*, ”Juutalais-kysymys Saksassa”, 1880 (n:o 7), 149–150.

²³⁴ *Kirjallinen kuukauslehti*, ”Juutalais-kysymys Saksassa”, 1880 (n:o 7), 153–154.

²³⁵ *Kirjallinen kuukauslehti*, ”Juutalais-kysymys Saksassa II”, 1880 (n:o 8-9), 181–183.

²³⁶ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1882 I, 70–72.

olisi tullut Länsi-Euroopan sivistyneitä juutalaisia, heille olisi hyvinkin voitu myöntää kansalaisoikeudet.²³⁷ Forsmanin kirjoitusta ei voida pitää yksiselitteisen juutalaisvastaisena, sillä siinä esitettiin myös juutalaisia ymmärtäviä näkemyksiä. Hänen kirjoituksessaan tuotiin kuitenkin julki monia Saksassa vakiintuneita ennakkoluuloja juutalaisia kohtaan. Kirjoitus vahvisti näin pelkoja siitä, että juutalaiset olisivat merkittävä uhka myös suomalaiselle yhteiskunnalle, uskonnolle ja taloudelle.

Vuoden 1882 juutalaisaloitteesta keskusteltiin tiiviisti lehdistössä. Ruotsinmieliset lehdet paheksuivat Meurmanin linjaa ja asettuivat puolustamaan juutalaisten oikeuksia.²³⁸ Saatuaan kielteistä palautetta kirjoituksistaan Meurman tarkensi kantaansa ja perusteli juutalaisvastaisuutta enemmän uskonnollisilla tekijöillä. Hänen mukaansa Raamattu ei kehottanut suhtautumaan suvaitsevaisesti Kristuksen selviin vihollisiin.²³⁹ Meurmanin mukaan kristityt eivät halunneet loukata juutalaisten uskonnonvapautta, mutta omaa etua tavoitellessaan juutalaiset kuuluivat kristinuskon vastaiseen rintamaan.²⁴⁰

Vuoden 1882 syksyllä Agathon Meurman kirjoitti pitkän kirjoituksen *Uuteen Suomettareen* koskien juutalaiskysymyksen käsittelyä valtiopäivillä. Meurman toteaa kirjoituksessaan olevansa varsin skeptinen sen suhteen, että juutalaisten asettumista Suomeen voitaisiin tehokkaasti estää. Hänen mukaansa: ”ajan henki taistelee aivan ratkaisevasti heidän puolellaan”. Meurman myös pelkää, että juutalaiset ”anastavat sanomalehdet” ja palkkaavat sotajoukon, joka ”dynamiitilla räjäyttää kristittyjen ristit ja kirkot ilmaan”. Hän kritisoi sitä, että Suomessa oleskelevien juutalaisten kohdalla ei ole noudatettu vallitsevia lakeja. Meurmanin mukaan Suomessa oli jo tuolloin satoja juutalaisia ilman minkäänlaista oikeutta asua Suomessa.²⁴¹

Kirjoituksensa lopuksi Meurman nostaa esiin kaksi erilaista vaihtoehtoa suhtautua juutalaiskysymykseen: päästetään juutalaiset Suomeen ja annetaan heille kansalaisoikeudet tai suljetaan heidän pääsynsä maahan. Huonoimpana vaihtoehtona hän pitää sitä, että juutalaisia otetaan maahan, mutta heitä kohdellaan eriarvoisesti. Meurman toteaa, että tämänkaltaisella

²³⁷ Hansen 1972, 70.

²³⁸ *Helsingfors Dagblad*, 3.2.1882, ”Landtdagen”; *Helsingfors Dagblad* 42, 13.2.1882, ”Judenfrågan”.

²³⁹ *Morgonbladet* 5.4.1882, ”Den officiella kristendom och judendomen”.

²⁴⁰ *Morgonbladet* 13.2.1882, ”I Judenfrågan”.

²⁴¹ *Uusi Suometar* 27.11.1882, ”Juutalaisasia Suomessa”.

toiminnalla juutalaiset jäisivät ”elinvoimaamme kalvaviksi mustalaisiksi”. Meurmanin mukaan juutalaisia tuli siis kohdella aivan kuin muitakin ulkomaalaisia tai heidät tulisi karkottaa maasta.²⁴²

Meurmanin karkotusesitys ei saanut suurten kaupunkien lehdissä juurikaan kannatusta, mutta maakuntien lehdissä hänen esityksensä otettiin innokkaammin vastaan. Esimerkiksi Kuopiossa ilmestynyt *Savo* käsitteli juutalaiskysymystä nimettömässä kirjoituksessa, jossa asetuttiin tukemaan Meurmanin näkemyksiä. Samanlaisia Meurmania tukevia kirjoituksia ilmestyi myös esimerkiksi *Tampereen sanomissa* ja *Waasan lehdessä*.²⁴³ Meurmanin esittämät näkemykset saivat siis paljon tukea suomenmielisessä lehdistössä. Näin ne levisivät myös laajemman yleisön tietoisuuteen.

Agathon Meurman jatkoi juutalaisvastaista kirjoitteluaan fennomaanien ruotsinkielisessä lehdessä *Morgonbladetissa* 13.2.1882. Kirjoituksessa esitetään, että juutalaiskysymys oli sinänsä yhteiskunnallinen ja poliittinen kysymys, ei uskonnollinen kysymys. Toisaalta Meurman löysi kuitenkin myös uskonnollisen näkökulman juutalaiskysymykseen sitä kautta, että hänen mukaansa juutalaiset kävivät suoranaista sotaa kristinuskoa vastaan.²⁴⁴ Kuukauden päästä Meurman kirjoitti samaiseen lehteen kirjoituksen, jossa hyökättiin Runebergin ja Estlanderin tekemää anomusehdotusta vastaan, jossa oli vaadittu kansalaisyhteisöjä juutalaisille. Hän vertasi kirjoituksessa juutalaisia jesuiittoihin, jotka oli karkotettu Ranskasta 1880. Meurmanin mukaan juutalaisten ja jesuiittojen yhteisenä tekijänä oli se, että molempien päämäärät olivat ristiriidassa valtion kanssa. Meurman kuvasi juutalaisia myyriksi, jotka kaivavat maata yhteiskuntarakenteen alta. Meurmanin mukaan mitään ei olisi enää tehtävissä, jos juutalaisten määrä Suomessa kasvaisi tuhansiin.²⁴⁵

Juutalaisten ja jesuiittojen yhteyttä koskevassa lausunnossaan Meurman siteerasi juuri niitä ulkomaalaisia lehtiä, jotka kävivät 1880-luvun alussa antisemitististä kampanjaa. Saksankielisten maiden ohella tässä joukossa oli myös venäläisiä lehtiä. Rinnastaessaan jesuiitat ja juutalaiset Meurman liittyi vanhaan protestanttiseen perinteeseen. Ulkomaalaisista lehdistä poimimillaan rikostilastoilla Meurman pyrki osoittamaan oikeiksi ne vaarat, joita juutalaisten maahanmuutosta olisi seurauksena. Jossas esittää, että Meurman tuli todistaneeksi kirjoituksissaan, että myös uskonnolliset syyt vaikuttivat merkittävästi hänen juutalaisvastaisiin asenteisiin. Hänen mukaansa

²⁴² *Uusi Suometar* 27.11.1882, ”Juutalaisasia Suomessa”.

²⁴³ *Savo* 28.4.1882, ”Pari sanaa juutalaiskysymyksestä”; *Tampereen Sanomat* 2.3.1882, ”Juutalaisasia”; *Waasan lehti*, 30.3.1882; 3.4.1882 ”Juutalaisuudesta ja juutalaiskysymyksestä waltiopäiwillämme”.

²⁴⁴ *Morgonbladet* 13.2.1882, ”I Judenfrågan”.

²⁴⁵ *Morgonbladet* 14.3.1882, ”Jesuiternas fördrifvande ur Frankrike”.

Meurmanin kansallinen ja uskonnollinen ajattelu sekoittuivat niin suuresti toisiinsa, että on hyvin vaikeaa ratkaista, kumpi oli tärkeämpi syy hänen juutalaisvastaiseen ajatteluunsa.²⁴⁶ Vähintäänkin Meurman pystyi käyttämään uskonnollisia argumentteja lisäperusteena kansallisiin syihin perustuvaan antisemitismiin.

Uudessa Suomettaressa julkaistiin vuoden 1883 lokakuussa kolmiosainen kirjoitussarja juutalaiskysymyksestä.²⁴⁷ Kirjoitukset oli ilmeisesti laatinut Antti Jalava.²⁴⁸ Kirjoitukset perustuivat Jalavan itse kääntämään artikkeliin ”Juutalaistunut Unkari”, joka oli ilmestynyt alun perin unkarilaisessa juutalaisvastaisessa lehdessä.²⁴⁹ Kirjoituksissa esimerkiksi esitettiin, että juutalaiset ovat Unkarissa vieras kansanrotu, joka on ottanut vallan maassa häpeällisillä keinoilla. Kirjoittajan ohje unkarilaisille oli juutalaisten karkottaminen.²⁵⁰ Ilmeisesti Jalava käytti hyvin tuntemaansa Unkaria esikuvana sille, miten Suomessakin juutalaisten suhteen tulisi toimia.²⁵¹ Kirjoituksessa maalataan hyvin negatiivinen kuva juutalaisten vaikutuksesta unkarilaiseen yhteiskuntaan:

Juutalainen on turmellut meidän yhteiselämämme, pakoittanut edistyksemme uuteen, väärään suuntaan, tuonut keskeemme paheita, jotka ennen ovat olleet tuntemattomia, varastanut salaista tietä aineellisen hyvämme, saastuttanut hengellisen voimamme, paljastanut [riisunut] kansamme sen vanhasta voimasta [ja] hengestä ja tehnyt sen itsekkästen harrastustensa orjaksi.²⁵²

Samoihin aikoihin ilmestyneessä teoksessaan *Unkari* Jalava esitti, että juutalaisista oli tullut unkarilaisille suoranaista ”maanvaiva”. Hänen mukaansa unkarilaiset olivat joutuneet katkerasti katumaan sitä, että olivat antaneet juutalaisille kansalaisyhteisyydet, kun juutalaiset olivat ahkeruudellaan ja yritteliäisyydellään syrjäyttäneet unkarilaiset maanomistajina ja talouden johtopaikoilla. Jalavan mukaan tämä johtui siitä, että juutalaiset olivat hyvin osanneet käyttää hyväkseen unkarilaisten heikkouksia. Unkarilaisia hän nimittäin kuvasi luonteeltaan ihmisiksi, jotka tapaavat elää yli varojensa eivätkä yleensä jaksa saattaa loppuun aloittamaansa työtä.²⁵³

Aamulehti julkaisi tammikuussa 1884 viisisosaisen kirjoitussarjan, jossa se käsitteli juutalaisten vaiheita historiassa tuoden esiin vaaroja, joita juutalaiset suomalaiselle yhteiskunnalle

²⁴⁶ Jossas 1990, 139–140.

²⁴⁷ *Uusi Suometar* 23.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen I”; *Uusi Suometar* 25.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen II”; *Uusi Suometar* 27.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen: juutalaistunut Unkari”.

²⁴⁸ Hansen 1972, 129. Vuoteen 1906 asti hänet tunnettiin nimellä Antti Almberg.

²⁴⁹ Laitila 2014, 59.

²⁵⁰ *Uusi Suometar* 23.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen I”; *Uusi Suometar* 25.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen II”; *Uusi Suometar* 27.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen: juutalaistunut Unkari”.

²⁵¹ Laitila 2014, 60; Hansen 1972, 129.

²⁵² *Uusi Suometar* 25.10.1883, ”Juutalaiskysymykseen II”.

²⁵³ Jalava 1910, 57. Teos on alun perin ilmestynyt kaksiosaisena vuosina 1882–1883.

aiheuttaisivat. Lehti todisteli lukuisin ulkomailta otetuina esimerkein, että juutalaiset olivat suuri vaara niille kansoille, joiden keskuuteen he asettuivat.²⁵⁴ Kirjoitussarjan ensimmäisessä osassa keskitytään kertaamaan juutalaisten historiaa aina Egyptin orjuudesta ja Babylonin vankeudesta alkaen. Lehden mukaan jo noista ajoista lähtien juutalaiset olivat aina pysytelleet erillään muista kansoista ja tämän lisäksi he lisääntyivät ”sanomattomalla nopeudella”. Samoin jo muinaisista ajoista lähtien oli juutalaisten ominaisuutena ollut viekkaus ja petoksellisuus.²⁵⁵ Toisessa kirjoituksessa katse suunnattiin ristiretkiaikaan. Tässä kirjoituksessa keskityttiin juutalaisten petoksellisuuteen rahataloudessa ja heidän harjoittamaansa koronkiskontaan.²⁵⁶

Kirjoitussarjan kolmannessa osassa käsiteltiin juutalaisten toimintaa Euroopassa uudella ajalla. *Aamulehti* esittää, että juutalaiset tietoisesti etsivät taloudellisesti ja sisäisesti heikkoja maita ja kansoja riistettäväksi. Puola ja Unkari mainitaan kirjoituksessa esimerkkeinä tällaisista heikoista maista, joihin juutalaiset asettuivat. Saksan kohdalla *Aamulehti* toteaa, että juutalaiset olivat päässeet hallitsevaan asemaan Saksan ollessa hajaannuksen tilassa. Nyt kuitenkin Saksan yhdistyttyä isänmaalliset saksalaiset olivat käyneet taisteluun juutalaisvaikutusta vastaan. Lehti totesi, että oli vielä epävarmaa kumpi osapuoli pääsisi voitolla, sillä juutalaisilla oli mahtava sanomalehdistö puolellaan.²⁵⁷ Neljännessä artikkelissa *Aamulehti* keskittyi selostamaan juutalaisten aiheuttamia ongelmia Venäjällä ja Unkarissa. Kirjoituksessa tuotiin myös esiin Venäjän juutalaisvastaiset mellakat eli pogromit. Unkarissa taas todettiin juutalaisten saaneen vahvan aseman maan taloudessa ja teollisuudessa.²⁵⁸ Kirjoitussarjan viimeinen osa taas keskittyi juutalaiskysymykseen Suomen näkökulmasta. *Aamulehden* mukaan Suomen vähäinen juutalaisväestö oli jo aiheuttanut ongelmia syyllistymällä koronkiskomiseen ja keinotteluun. Lehden mukaan juutalaiset kauppiat olivat myyneet huonolaatuisia tuotteita ja pettäneet suomalaisia asiakkaitaan.²⁵⁹

Aamulehden kirjoitussarjassa juutalaisuus ja juutalaiset nähtiin hyvin muuttumattomina. Heitä kuvattiin kansaksi, joka jo muinaisuudessa oli omaksunut kielteisen asenteen muita kansoja kohtaan ja pyrki kaikin tavoin tekemään ei-juutalaisten elämästä sietämätöntä. Kirjoitussarjassa tuotiin erityisesti esiin juutalaisten aiheuttama vaara Suomen taloudelle. Juutalaisten harjoittama

²⁵⁴ *Aamulehti* 8.1.1884, 10.1.1884, 17.1.1884, 19.1.1884 & 24.1.1884, ”Juutalaiskysymykseen”.

²⁵⁵ *Aamulehti* 8.1.1884, ”Juutalaiskysymykseen”.

²⁵⁶ *Aamulehti* 10.1.1884, ”Juutalaiskysymykseen”.

²⁵⁷ *Aamulehti* 17.1.1884, ”Juutalaiskysymykseen”.

²⁵⁸ *Aamulehti* 19.1.1884, ”Juutalaiskysymykseen”.

²⁵⁹ *Aamulehti* 24.1.1884, ”Juutalaiskysymykseen”.

taloudellinen keinottelu, koronkiskonta ja yleinen petoksellisuus olivat kirjoitusten johtavia teemoja.

3.3 Meurman nostaa juutalaiskysymyksen jälleen esiin vuoden 1885 valtiopäivillä

Juutalaiskysymys tuli jälleen esille vuoden 1885 valtiopäivillä Agathon Meurmanin talonpoikaissäädyssä tekemän anomusehdotuksen kautta. Meurmanin vuoden 1885 aloite oli sisällöltään pääasiassa sama kuin vuoden 1882 valtiopäivien aloite ja se esitettiin talonpoikaissäädyssä 17.2.1885. Meurman perusteli aloitettaan sillä, että hallituksen juutalaisesitystä ei ollut vielä kukaan annettu valtiopäiville. Hänen mukaansa juutalaisten lukumäärä lisääntyi jatkuvasti, vaikka heillä ei ollut laillista oikeutta asettua Suomeen: ”Mutta tällä ajalla, kun ei mitään laillista oikeutta ole juutalaisilla maassamme, karttuu niiden luku karttumistaan. Yksin Helsingissä on se kymmenen vuoden kuluessa tullut kahdenkertaiseksi.” Meurman epäili, että tarkoituksena oli lisätä juutalaisten määrää, kunnes olisi tosiasioiden pakossa muodostettava laki, joka sallisi juutalaisten jäädä Suomeen. Meurman esitti, että jos hallitus ei antaisi juutalaisesitystä koossa oleville valtiopäiville, oli noudatettava vuoden 1782 ohjesääntöä. Meurman siis tähtäsi anomuksellaan juutalaisten karkottamiseen Suomesta. Lähetekeskustelu oli laimeaa ja yksimielistä. Anomusehdotus lähetettiin yleiseen valitusvaliokuntaan ilman äänestystä.²⁶⁰

Valitusvaliokunta otti Meurmanin tekemän aloitteen käsittelyynsä ja valmisti siitä säädyille mietinnön. Mietinnössä kerrattiin juutalaisten asemaan kohdistuvaa ruotsinaikaista lainsäädäntöä ja todettiin juutalaisten vakinaisen asumisen Suomessa sotivan säätylakia ja hallinnollisia asetuksia vastaan. Johtopäätöksenä oli, että uusi juutalaisten asemaa määrittävä laki oli tarpeen, mutta käynnissä oleville valtiopäiville lakia ei ehdittäisi valmistella. Valiokunta hyväksyi siten Meurmanin anomusehdotuksen esittäen säädyille, että ellei valtiopäivillä saataisi aikaan uutta säätylakia, vuoden 1782 asetus tuli pitää voimassa.²⁶¹

Meurmanin aloitteen taustalla oli pettymys siihen, että juutalaisväestön kasvusta huolimatta valtiopäiville ei ollut tuotu lakiehdotusta.²⁶² Jossaksen mukaan Meurman ja Yrjö-Koskinen näyttävät olleen jossain määrin eri linjoilla siitä, miten juutalaiskysymys tuli ratkaista.

²⁶⁰ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 I, 405–407. Heti keskustelun aluksi edusmiehet Hoikka, Teittinen, Savolainen, Hollmén, Landgren, Tensikkala ja Colliander ilmoittivat kannattavansa ehdotusta. He myös ilmoittivat ”vaalimiestensä” hartaana toivomuksena olevan, että juutalaiset eivät saisi kansalaisoikeuksia Suomessa.

²⁶¹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 I, 405–407; Valtiopäivät 1885. Asiakirjat V, Anomusmietintö n:o 28.

²⁶² Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 I, 405.

Valtiopäivämies Meurman piti parhaana uuden esityksen saamista säätyjen päätettäväksi, mutta senaattori Yrjö-Koskinen jätti asian mieluiten entiselleen.²⁶³ Santeri Jacobsson tulkitsee Meurmanin omaksuneen jyrkemmän kannan juutalaiskysymykseen kuin edellisillä valtiopäivillä.²⁶⁴ Jossas taas katsoo Jacobssonin väitteen Meurmanin jyrkemmästä aloitteesta olevan perusteeton. Hän päinvastoin esittää, että Meurmanin näkökannat olivat jopa hieman avartuneet edellisiltä valtiopäiviltä.²⁶⁵ Joka tapauksessa voidaan todeta, että Meurmanin kanta itse juutalaiskysymykseen ei ollut muuttunut merkittäväällä tavalla. Ainoastaan hänen kielenkäyttönsä oli muuttunut vähemmän kärjekkääksi. Meurmanin tavoite oli edelleen juutalaisten karkottaminen pois maasta.

Valiokunnassa mielipiteet jakaantuivat siten, että talonpoikais- ja pappissäädystä valitut jäsenet kannattivat, mutta aatelis- ja porvarissäädystä valitut jäsenet vastustivat Meurmanin aloitetta. Valiokunnan mietinnössä tähdennettiin, että juutalaisten asettuminen Suomeen oli ristiriidassa voimassa olevien lakien ja asetusten kanssa vuoden 1782 juutalaisohjesääntö ja vuoden 1862 passiasetus mukaan luettuina. Mietinnössä huomautettiin, että entisiä venäläisiä sotilaita koskevia asetuksia oli sovellettu väärin, kun niiden perusteella oli annettu myös juutalaisten sotilaiden jäädä Suomeen. Tämän johdosta valiokunta osoitti pontenaan, että voimassa olevia juutalaislakeja oli noudatettava, mikäli uutta säätylakia ei saataisi aikaan parhaillaan koossa olevilla valtiopäivillä.²⁶⁶

Vastalauseessa painotettiin, että valtiopäivien ollessa loppumaisillaan oli ilmeistä, ettei säätylakia asiasta ehditty saada aikaan. Valiokunnan esitys tarkoitti käytännössä vuoden 1782 juutalaislain käyttöönottoa eli suoranaista juutalaisten maastakarkotusta, minkä jälkeen ei enää olisi tarvittu mitään lainsäädäntötoimenpiteitä asian suhteen. Kaikki valiokunnan jäsenet eivät kuitenkaan hyväksyneet menettelyä ja liittivät mietintöön vastalauseensa, jossa kyseenalaistettiin mietinnön tavoitteet juutalaisten karkottamisesta. Vastalauseen allekirjoittajat huomauttivat, että juutalaiset olivat asettuneet maahan hallituksen ollessa tietoinen asiasta ja sen suostumuksella. Heidän mielestään olisikin ollut kohtuutonta yhtäkkiä ruveta soveltamaan vanhentunutta ja toisenlaisissa oloissa syntynyttä lakia. Vastalauseen laatijat ehdottivatkin, että säädyt pyytäisivät hallitsijaa antamaan seuraaville valtiopäiville lakiesityksen juutalaisten oikeudellisen aseman järjestämisestä. Valiokunnan mietintö ja siihen liitetty vastalause lähetettiin säätyjen käsiteltäväksi.²⁶⁷

²⁶³ Jossas 1990, 141.

²⁶⁴ Jacobsson 1951, 210.

²⁶⁵ Jossas 1990, 141–142.

²⁶⁶ Valtiopäivät 1885. Asiakirjat V, Anomusmietintö n:o 28.

²⁶⁷ Valtiopäivät 1885. Asiakirjat V, Anomusmietintö n:o 28.

Aatelisäätö oli luopunut vuoden 1872 valtiopäivien juutalaisvastaisesta asenteestaan ja Meurmanin ehdotukseen suhtauduttiin säädössä torjuvasti. Sääty päätyikin kannattamaan yksimielisesti mietinnön vastalauseetta. Sääty lisäsi vastalauseeseen Georg von Alfthanin tekemän ehdotuksen, jonka mukaan Suomessa olevat juutalaiset saisivat edelleen harjoittaa tähänastisia elinkeinojaan. Kukaan kahdeksasta puheenvuoron käyttäneestä ei kannattanut valiokunnan ehdotusta juutalaisten karkottamisesta ja myös suomenmielisiin kuulunut Karl Gabriel Thiodolf Rein vastusti anomusta. Hänen mielestään juutalaisille piti antaa oikeus jäädä maahan sekä antaa heille rajoitetut asumis- ja elinkeino-oikeudet. Rein ei kuitenkaan halunnut antaa juutalaisille vapaata maahantulo-oikeutta. Hänen mukaansa juutalaisten maahanmuuton seurauksena suomalaiset voisivat joutua taloudellisesti alistettuun asemaan omassa maassaan. Myös senaattori Yrjö-Koskinen istui nyt aatelissäädössä, mutta hän ei puhunut juutalaisasiasta.²⁶⁸

Porvarissäädössä aiheesta käytiin lyhyt keskustelu. Keskustelu oli luonteeltaan varsin myötämielinen juutalaisia kohtaan. Valiokunnan mietintöä ja Meurmanin ehdotusta paheksuttiin. Senaatin tavoitetta saada juutalaiset pois maasta ei pidetty hyväksyttävänä. Porvaristo hyväksyi mietinnön vastalauseeseen yksimielisesti. Vastalauseeseen lisättiin edustaja Grönvikin tekemä lisäys, jonka mukaan juutalaisilla tuli olla oikeus harjoittaa siihenastisia elinkeinojaan, kunnes lakiesitys vakiinnuttaisi juutalaisten oikeudet.²⁶⁹

Pappissäädössä käytiin pitkä ja vilkas keskustelu, jossa esitettiin lähinnä juutalaisiin kielteisesti suhtautuvia puheenvuoroja. Juutalaisten määrän lisääntymisestä maassa oltiin huolissaan. Muutamien edustajien mielestä juutalaisten maahanmuutto muodosti maalle merkittävän uhkan. Juutalaisia puolustettiin lähinnä lähimmäisenrakkauden ja kristillisten arvojen pohjalta. Ensimmäisen puheenvuoron esitti tohtori Johan Garbriel Geitlin. Hän ei pitänyt sopivana, että kaikki juutalaiset äkillisesti vain karkotettaisiin. Hän kuitenkin ehdotti, että juutalaisohjesääntöä sovellettaisiin uuden säätylain aikaansaamiseen asti siten, ettei juutalaisia päästettäisi enää lisää maahan. Tohtori Wilhelm Lagus vastusti Geitlinin ehdotusta ja epäili sen käytännössä tarkoittavan juutalaisten karkottamista maasta. Juutalaisia puolustaessaan hän vetosi yleisiin inhimillisiin arvoihin ja kristinuskon periaatteisiin. Puheensa lopuksi hän luki Helsingin juutalaisyhteisön

²⁶⁸ Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel 1885 III, 1098–1100.

²⁶⁹ Borgarenståndets protokoll 1885 III, 1166–1172.

tekemän kansalaisoikeusanomuksen.²⁷⁰ Lagus toi näin puheenvuoronsa myötä ensi kertaa esiin juutalaisyhteisön oman näkemyksen kansalaisoikeuskysymykseen.²⁷¹

Piispa Carl Henrik Alopaeus esitti juutalaismyönteisen puheenvuoron. Hän esimerkiksi uskoi, että juutalaisista ei olisi Suomelle taloudellista vaaraa, koska he olivat maassa toimineet lähinnä vanhojen vaatteiden kauppiaina. Alopaeus asettui kannattamaan valiokunnan mietintöön liitettyä vastalauseita. Edes Alopaeus ei siis kannattanut kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Seuraavaksi puhuneet edustajat Norström, Vesterlund ja Österbladh asettuivat kannattamaan Geitlinin ehdotusta. Österbladh totesi, että voimassa olevaa lakia oli noudatettava kunnes saataisiin mahdollisesti uusi laki. Hänen mukaan lain toteuttamisessa tuli kuitenkin noudattaa ”sääliväisyyttä”. Professori Jaakko Forsman taas totesi, että juutalaiskysymystä ei saanut tarkastella humaniteetin kannalta, vaan oli ajateltava yksinomaan isänmaan parasta. Hänen mukaansa vapaan maahantulo-oikeuden antaminen olisi merkinnyt Venäjän ja Puolan juutalaisten joukkomuuttoa Suomeen. Forsman vetosi Saksasta saatuihin kokemuksiin, missä juutalaiset eivät olleet sulautuneet kantaväestöön. Hän kuitenkin totesi, että juutalaisten äkillinen karkottaminen olisi ollut kohtuuton toimenpide, koska he olivat asettuneet maahan luullen heillä olleen siihen laillinen oikeus. Seuraavaksi puhunut rovasti Elias Rosengren sanoi yhtyvänsä täysin Forsmanin näkemyksiin.²⁷²

Alfred Kihlman torjui anomuksen korostamalla, että kysymys juutalaisten asemasta oli myös uskonnollinen, ei vain lojaalisuuskyseminen. Kihlman nojasi perusteluissaan vuosisataiseen kristilliseen antijudaismiin. Hän piti juutalaisia kristinuskon vihollisena. Kihlman piti arvossa Jeesuksen ajan juutalaisuutta, mutta tuomitsi nykyajan ”talmudjuutalaiset”. Kihlmanin mielipiteisiin näyttävät selkeästi vaikuttaneen aikakauden saksalaiset käsitykset juutalaisista, sillä hänellä oli valtiopäivien istunnossa mukanaan muutamia saksankielisiä antisemitistisiä julkaisuja. Kihlman oli tarkasti seurannut juutalaiskysymyksen käsittelyä Saksassa ja hänellä oli hallussaan kokonainen

²⁷⁰ Pappissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1053–1081.

²⁷¹ Lagus toi valtiopäiville Helsingin juutalaisyhteisön kansalaisoikeusanomuksen, joka luettiin pappissäädylle. Anomus oli kirjoitettu suorastaan nöyristelevään sävyyn: ”Vaikka olemme tietoisia siitä, kuinka vähäarvoisina meitä pidetään ja kuinka meitä juutalaisia kaikkialla halveksitaan on meidän valitettavasti (...) hartaasti Jumalaa rukoillen, pakko vedota Teihin, Armolliset herrat, pyytäen armoa (...) olemme myös vakuuttuneita, että Te, jotka olette maan eri osista kokoontuneet näille valtiopäiville vaalimaan yhteiskunnan menestystä (...) ulottaisitte armonne myös meihin, juutalaisparkoihin.” Anomuksessa vedottiin erityisesti lasten oikeuksien puolesta: ”(...) lapsemme ovat täällä syntyneet ja siten hyvin tuntevat maan tavat ja ovat miltei kokonaan unohtaneet omat tapansa ja menonsa. Olemme täysin vakuuttuneita siitä, että jos rukouksemme kuullaan, tulevat lapsemme ja jälkeläisemme, saadessaan kerran tietää, että Suomi on harrastanut heidänkin parastaan, pelkästään tämän tietoisuuden kannustamina täyttämään velvollisuutensa ahkerina ja uskollisina kansalaisina.” Pappissäädyn pöytäkirja 1885 II, 1053–1059; Torvinen 1989, 54–55. Käännös Taimi Torvinen.

²⁷² Pappissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1057–1061.

pieni kirjasto julkaisuja juutalaiskysymyksestä. Tultaessa vuoden 1885 valtiopäiville oli Kihlmanin kanta juutalaisten oikeuksien lisäämiseen siis muuttunut aikaisempaa kielteisemmäksi. Kihlmanin mukaan hänen kantansa tässä kysymyksessä olikin kypsän mietiskelyn ja pitkän tutkimuksen tulos. Hän oli seurannut saksalaista antisemitististä keskustelua, joka selvästi vaikutti hänen mielipiteisiinsä.²⁷³

Kihlmanin jälkeen puhunut piispa Alopaeus puolusti tiukasti juutalaisten oikeutta asua Suomessa. Alopaeus mainitsi puheessaan Englannin ja Pohjois-Amerikan juutalaiset, jotka eivät olleet aiheuttaneet maissaan ongelmia. Professori J. W. Runeberg puolestaan piti pitkän puheen, jossa hän puolusti juutalaisten oikeuksia samaan tapaan kuin edellisillä valtiopäivillä. Runeberg puolusti juutalaisia sillä perusteella, että he eivät olleet aiheuttaneet Suomessa isoja ongelmia. Professori Perander taas ehdotti voimassaolevien lakien noudattamista. Hän totesi, että Agathon Meurmanin tekemä ehdotus oli perusteltavissa. Hän mukaansa Suomeen suuntautuva juutalaistulva muodosti todellisen vaaran. Perander mainitsi puheessaan esimerkkinä Saksan, jossa juutalaiset olivat aiheuttaneet paljon ongelmia. Hänen mukaansa juutalaisia vastaanottavan maan olisi pitänyt täyttää kaksi ehtoa. Ensinnäkin maan piti omata niin vahva kansallishenki, että sen avulla pystyi taistelemaan juutalaisten vaikutusta vastaan. Toiseksi maan piti olla taloudellisesti niin vahva, että se kykeni vastustamaan juutalaisten vaikutusta. Hänen mukaansa Suomen kohdalla kumpikaan ehto ei täyttynyt, joten hän asettui kannattamaan voimassaolevien määräysten noudattamista.²⁷⁴

Professori J. R. Danielson²⁷⁵ totesi ajan hengen vaativan, että juutalaisille annettiin jonkinlaisia oikeuksia. Hän uskoi, että juutalaisten karkottamisesta voisi seurata Suomelle ongelmia kansainvälisesti. Danielssonin mukaan juutalaisille kannattikin mieluummin myöntää oikeuksia vähitellen. Hän uskoi, että lopulta Suomenkin olisi myönnettävä juutalaisille täydet kansalaisoikeudet. Danielsson asettui kannattamaan Geitlinin ehdotusta, mutta sanoi olevansa valmis hyväksymään myös J. W. Runebergin tekemän ehdotuksen. Rovasti Fredrik Fredrikson ajatteli, että Suomessa olevien juutalaisten asema oli turvattava. Hän asettui Geitlinin ehdotuksen kannalle. Otto Donner taas näki juutalaisten maahanmuuton uhkana Suomen tulevaisuudelle. Myös hän asettui kannattamaan Geitlinin ehdotusta. Samoin teki rovasti Gustaf Forsman. Hänen mukaansa miltään kansalta ei voitu vaatia, että se rakastaa juutalaisia enemmän kuin itseään. Keskustelun jälkeen sääty päätyi hyväksymään edustaja Geitlinin valiokunnan mietinnölle tekemän

²⁷³ Pappissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1063–1067. Kihlmanin kirjastosta ks. Aspelin-Haapkylä 1918, 256.

²⁷⁴ Pappissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1067–1073.

²⁷⁵ Vuodesta 1906 lähtien hänet tunnettiin nimellä Danielsson-Kalmari.

vastaehdotuksen, jonka mukaan uuden säätylain valmistumiseen saakka noudatettaisiin vuoden 1782 lakia siten, ettei maahan päästettäisi uusia juutalaisia.²⁷⁶

Talonpoikaissäädyn keskusteluissa näkyvimmin esiintyivät Edvin Avellan²⁷⁷, Kaarle Ojanen²⁷⁸, Erik Pöysti ja Jaakko Häkli. Keskustelu oli vilkkaampaa kuin vuosien 1872 ja 1882 valtiopäivillä käydyissä keskusteluissa juutalaisten oikeuksista.²⁷⁹ Säädyn keskusteluissa esitettiin useita varsin juutalaisvastaisia puheenvuoroja. Esimerkiksi edustaja Juho Brusila esitti, että juutalaisia oli syytä kavahtaa ”enemmän kuin karhua metsässä”. Ehdotettiin jopa kaikkien juutalaisten karkottamista. Edustaja Jaakko Häkli ehdotti maasta karkotettaville juutalaisille maksettavaksi kuitenkin matkarahat, koska he olivat sinänsä itse syyttömiä omaan tilanteeseensa. Ruotsinmielinen Berndt Hollmenus taas katsoi, että jonkin ihmisryhmän vainoaminen uskonnon perusteella oli ristiriidassa aikakauden hengen kanssa. Vaikka senaatti oli noudattanut juutalaisten suhteen varsin konservatiivista linjaa, kyseenalaistettiin talonpoikaissäädystä senaatin toiminta. Yleinen mielipide talonpoikaissäädyn edustajien keskuudessa oli, että tilanne johtui lähinnä senaatin haluttomuudesta noudattaa olemassa olevia lakeja juutalaisten suhteen.²⁸⁰

Talonpoikaissääty päättyi kannattamaan juutalaisten karkottamista. Kaikkiaan 17 edustajaa käytti talonpoikaissäädystä lyhyen puheenvuoron. Näistä puheenvuoron käyttäneistä 12 kannatti varauksetta valiokunnan mietintöä. Talonpoikaissäädystä mietintöön suhtauduttiin myönteisesti, sillä se vastasi sisällöltään Meurmanin tekemää aloitetta, ja mietintö hyväksyttiin sellaisenaan. Ainoastaan viisi talonpoikaissäädyn jäsentä vastusti valiokunnan mietinnön hyväksymistä. Näistä vain yksi eli kunnallisneuvos Edvin Avellan oli fennomaani.²⁸¹

Juutalaiskysymyksestä keskusteltiin talonpoikaissäädystä vielä kertaalleen vuoden 1885 valtiopäivillä, kun sääty sai käsiteltäväkseen ehdotuksen eri säätyjen päätösten

²⁷⁶ Pappissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1074–1081.

²⁷⁷ Edvin Avellan oli omaksunut suomenmielisyyden jo lapsuudenkodissaan. Avellan osallistui valtiopäiville talonpoikaissäädyn edustajana vuosina 1877–1900. Hyvönen mainitsee kuinka Avellan arvostettiin Meurmanin jälkeen säätynsä toiseksi tärkeimmäksi jäseneksi jo vuosien 1877–1878 valtiopäivillä. Hänen nimensä mainittiin myös usein puhuttaessa Suomen johtavista fennomaaneista. Ajoittain hänestä puhuttiin jopa samassa yhteydessä Meurmanin, Yrjö-Koskinen ja Snellmanin kanssa. Toisin kuin Meurman hän kannatti naisten tasa-arvoista asemaa perinnönjaossa ja oikeutta suorittaa ylioppilastutkinto ilman erillistä lupaa. Avellan siis edusti säädystään Meurmania liberaalimpaa linjaa. Hytönen 1926, 21–24.

²⁷⁸ Kaarle Ojanen sai talonpoikaissäädystä paljon luottamusta, jota osoittaa hänen nimittämisensä valitsijamieheksi heti hänen ensimmäisillä valtiopäivillään 1877–1878. Hyvönen mainitsee Ojanen kuuluneen Agathon Meurmanin johtaman ryhmittymän vankkoihin tukijoihin vuoden 1885 valtiopäivillä. Hytönen 1926, 206–209.

²⁷⁹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 I-II, 405–407, 1200–1203, 1376–1384.

²⁸⁰ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1200–1203.

²⁸¹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1200–1203.

yhteensovittamiseksi. Kaarlo Ojanen totesi yhteensovitus ehdotuksen olevan yksi valtiopäivähistorian merkillisimpiä asiakirjoja. Ojanen ei voinut ymmärtää juutalaisten oikeuksien puolustajien vetoamista humaniteettiin ja kristillisyyteen. Hän ihmetteli, miksi juutalaisten oleskelua ylipäätään sallittiin maassa, koska hänen mukaansa laki yksiselitteisesti kielsi juutalaisia asettumasta maahan. Ojanen ei hyväksynyt valiokunnan yhteensovitus ehdotusta, koska se hänen mukaansa oli epämääräinen ja sekava. Hän halusi pysyä talonpoikaissäädyn aiemmassa päätöksessä. Edusmiehet Landgren ja Häkli yhtyivät Ojasen mielipiteeseen. Häkli pelkäsi, että jos juutalaisille annettaisiin lain kautta jalansijaa maassa, olisi heitä kohta maassa ”kuin sääskiä kesällä”. Agathon Meurman käytti lyhyen puheenvuoron aiheesta. Hän asettui vastustamaan yhteensovitus ehdotusta ja kehui Kaarlo Ojasen lausuntoa. Meurman osoitti syyttävällä sormella varsinkin senaattia, joka ei ollut estänyt juutalaisten pääsyä maahan. Hän pitikin valiokunnan yhteensovitus ehdotusta eräänlaisena synninpäästönä senaatille, joka ei ollut noudattanut voimassa olevia lakeja.²⁸²

Edusmies Kiipula kehotti talonpoikaissäätä pysymään vanhassa kannassaan. Hän pahoitteli, että talonpoikaissäädyn jäseniä oli syytetty juutalaisvihasta, koska he halusivat senaatin yksinkertaisesti noudattavan olemassa olevaa lakia. Pöystin mukaan inhimillisyys ja uskonto eivät velvoittaneet juutalaisten etujen ajamiseen. Hän kehotti talonpoikaissäätä pysymään entisessä kannassaan ”parjauksista huolimatta”. Edvin Avellan sanoi haluavansa asettua kysymyksessä käytännöllisyyden kannalle. Hänen mukaansa juutalaisten pääsystä maahan oli vastuussa senaatti, joka oli laiminlyönyt lakien noudattamisen. Avellanin mukaan olikin parasta keskittyä estämään uusien juutalaisten pääseminen maahan. Hän siis useimmista muista poiketen asettui kannattamaan valiokunnan yhteensovitus ehdotusta. Edusmies Svedberg taas puolusti juutalaisia nostamalla puheessaan esiin Englannin, Ranskan ja Ruotsin juutalaiset, jotka eivät olleet aiheuttaneet maissaan ongelmia. Erik Pöysti asettui toisessa puheenvuorossaan vastustamaan Avellanin kannanottoa. Pöystin mukaan vanha laki oli nyt tuomittu vanhentuneeksi ja kelvottomaksi ainoastaan siitä syystä, että sitä ei ollut noudatettu.²⁸³

Edusmiehet Kiipula, Kyander, Savolainen ja Ratinen ilmoittivat pysyvänsä tiukasti kiinni säädyn aiemmassa päätöksessä. Myös Kaarle Wärrin²⁸⁴ ehdotti pysymistä talonpoikaissäädyn aiemmassa

²⁸² Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1376–1379.

²⁸³ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1379–1382.

²⁸⁴ Kaarle Wärrin (1839–1923) oli talonpoikaissäädyn edustaja kaikilla vuosien 1877–1906 välisillä valtiopäivillä. Suurimmillaan Wärrin vaikutusvalta oli vuosien 1894, 1897 ja 1899 valtiopäivillä, joilla hän toimi talonpoikaissäädyn puhemiehenä. Hanski 2007, 765.

päätöksessä. Wärrin mainitsee, että useat edusmiehet olivat saaneet valitsijamiehiltään ohjeen, että ”juutalais-asiaa olisi näillä valtiopäivillä pidettävä silmällä”. Hänen mukaansa juutalaisten päästäminen maahan on ”vaara kansojen olemukselle”. Wärrin mukaan juutalaisten kohtaama kirous oli juutalaisten omaa syytä. Aksel Brander²⁸⁵ käytti keskustelun viimeisen puheenvuoron. Hän totesi, ettei voinut hyväksyä ”niitä liiallisia syytöksiä”, joita säädössä oli esitetty juutalaisia vastaan.²⁸⁶

Vuoden 1885 valtiopäivillä käsiteltiin juutalaisten oikeudellista asemaa siis kaikkien neljän säädyn toimesta. Kielenkäyttö oli valtiopäivillä aiempien valtiopäivien tapaan varsin värikästä. Anja Hansen totesikin juutalaisvastainen kiihotustoiminnan kohonneen huippuunsa vuoden 1885 aikana.²⁸⁷ Talonpoikaiss- ja pappissäädössä juutalaisten oikeuksien lisäämiseen suhtauduttiin hyvin kielteisesti. Aatelis- ja porvarissääty taas halusivat turvata Suomessa vuoden 1858 säädöksen²⁸⁸ nojalla maassa asuvien juutalaisten aseman. Niinpä ne kannattivat Meurmanin esityksen hylkäämistä. Säädyt eivät päässeet sopimukseen asiasta, joten keisarilta ei anottu uutta asetusta, jolla olisi säädetty juutalaisten asemasta. Juutalaisia koskeva päätöksenteko jäi siis edelleen viranomaisille ja erityisesti senaatille. Senaatti kumosikin kesäkuussa 1886 annetulla asetuksella keisarin sotapalveluksen suorittaneille juutalaissotilaille antaman oikeuden asettua Suomeen. Tämä tosin ei juuri johtanut käytännön toimenpiteisiin.²⁸⁹

3.4 Senaatti ottaa kantaa juutalaiskysymykseen

Keskustelun juutalaisten oikeuksista jatkuessa joutui senaattikin vuonna 1883 ottamaan kantaa juutalaiskysymykseen. Uudenmaan läänin kuvernööri oli antanut joillekin juutalaisille luvan ammatin harjoittamiseen, mutta ratkaisusta oli valitettu senaattiin. Leo Mechelin liberaalina puolsi kuvernöörin ratkaisua ja piti valitusta aiheettomana. Yrjö-Koskinen taas vetosi voimassa olleeseen lakiin, jonka mukaan juutalaisilla ei ollut oikeutta muuttaa maahan. Senaatti päätti lopulta jättää Mechelin mielipiteen huomiotta ja hyväksyi valituksen. Senaatin toiminta ja useat valtiopäiväpuheenvuorot osoittavat, että Agathon Meurman ei ollut yksin juutalaisvastaisuutensa kanssa 1880-luvun alussa. Tämä laajempi juutalaisvastaisuus tuli esille myös vuonna 1884 senaatin

²⁸⁵ Aksel Emil Brander tuli tunnetuksi uudistusmielisen politiikan kannattajana. Hän esimerkiksi kannatti naisten oikeudellisen aseman parantamista. Brander kuului myös Jonas Castrenin johtamien nuorfennojen ryhmään. Hytönen 1926, 27.

²⁸⁶ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 II, 1382–1383.

²⁸⁷ Hansen 1972, 152.

²⁸⁸ Vuoden 1858 asetusta antoi entisille sotilaille oikeuden oleskella ja elättää itsensä Suomessa. Torvinen 1989, 59.

²⁸⁹ Laitila 2014, 63.

keskustellessa valtiopäiville annetun juutalaisasetuksen sisällöstä. Keskustelun pohjana oli esitys, jonka mukaan juutalaiset olisivat saaneet oleskeluoikeuden kaupungeissa, mutta esimerkiksi koulujen perustaminen olisi ollut kiellettyä. Yrjö-Koskinen hyväksyi nämä juutalaissäännökset silmää räpäyttämättä. Hän totesi, että juutalaisilta ei ollut mitään annettavaa Suomelle. Toisaalta hän näki, että Suomi oli niin pieni maa, että humaniteettisyistäkään juutalaisille ei tarvinnut antaa oikeuksia. Yrjö-Koskinen myös varoitti, että sielläkin, missä juutalaisille oli annettu täydet kansalaisoikeudet, olivat he jääneet omaksi kosmopoliittiseksi ryhmäkseen.²⁹⁰

Juutalaisten asema kävi vuonna 1886 yhä epävarmemmaksi senaatin antaessa jälleen uuden juutalaisia koskevan asetuksen. Uusi asetus kumosi vuoden 1858 asetuksesta kohdan, joka oli antanut entisille sotilaille oikeuden oleskella ja elättää itsensä Suomessa. Vuoden 1886 asetuksen mukaan juutalaiset saivat oleskella Suomessa vain keisarikunnan viranomaisten antamalla passilla ja läänien kuvernöörit saattoivat antaa hakijalle ololipun enintään kuudeksi kuukaudeksi. Juutalaisten hankala asema vaikeutui entisestään vuoden 1888 alussa. Vuoden 1886 asetuksella perusteella senaatti päätyi toimeenpanemaan juutalaisten karkotuksen, jota tuki uusi passiasetus. Tässä 1888 tehdyssä asetuksessa määrättiin, että juutalaiset saivat oleskella maassa kuvernöörin määräämän ajan, mutta heidän pysyvä maahan asettumisensa oli kiellettyä. Vuonna 1888 alkaneet juutalaiskarkotukset olivat huomattavasti laajamittaisemmat kuin vuonna 1881 tapahtunut pienempi karkotus. Juutalaisten kohtelu nostatti kuitenkin vastalauseita niin kotimaassa kuin ulkomaillakin.²⁹¹

Senaatti lähetti vuonna 1889 kuvernööreille kirjelmän, joka koski Suomessa olevien juutalaisten oikeutta pysyä maassa. Kirjelmän mukaan erikseen nimeltä mainituille juutalaisille annettiin oikeus jäädä Suomeen ja pysyä kotipaikkakunnallaan. Nimeltä mainitsemattomille kuvernöörin tuli antaa tilapäinen oleskelulupa, joka oli voimassa kuusi kuukautta kerrallaan. Tilapäinen oleskelulupa koski luvan saaneen vaimoa ja kotona asuvia lapsia. Kotoa muuttaneet, avioituneet nuoret ja sotapalvelukseen joutuneet miehet menettivät oleskeluoikeutensa. Juutalaiset, joille ei myönnetty oleskeluoikeutta, tuli karkottaa maasta ja rikoksiin syyllistyneet juutalaiset lähettää takaisin Venäjälle. Samalla tämä merkitsi sitä, että uusien juutalaisten ei sallittu enää muuttaa maahan. Juutalaisten elinkeino-oikeudet säilyivät ennallaan. He saivat harjoittaa erikseen määrättyjä elinkeinoja, mutta joidenkin paikkakuntien markkinat ja maaseutukauppa olivat edelleen kiellettyjä.²⁹²

²⁹⁰ Jossas 1990, 140–141.

²⁹¹ Torvinen 1989, 59–60.

²⁹² Torvinen 1989, 60–61; Harviainen 1998b, 295.

Vuoden 1889 päätös kavensi huomattavasti juutalaisten asumisoikeutta ja piti juutalaisten toimeentulomahdollisuudet heikkoina. 1890-luvun alussa oleskeluluvista ja niiden uusimisesta pidettiin tiukasti kiinni ja karkotuksia tapahtui varsin runsaasti. Karkotusten ja juutalaisten hankalan tilanteen aiheuttamien vapaaehtoisten maastamuuttojen seurauksena juutalaisten määrä vähenikin vuosina 1890–1895 noin tuhannesta vajaan kahdeksaansataan.²⁹³

3.5 Julkinen keskustelu juutalaiskysymyksestä jatkuu kiihkeänä 1880-luvun lopulla

Lehdistökeskustelu jatkui jälleen vuoden 1885 valtiopäivien jälkeen ja sai senaatin lainvalmistelutyöstä runsaasti aineksia.²⁹⁴ *Aamulehdessä* julkaistiin tiukan juutalaisvastainen kirjoitus toukokuussa 1885. Kirjoituksessa esitetään, että Suomen juutalaiset ovat ”mahti, joka jo vaikuttaa eduskunnan jäseniinkin”. Lehti nostaa esiin tapahtuman, jossa paikallisen kuvernöörin väitettiin antaneen muutamalle turkulaiselle juutalaiselle oikeuden käydä vaatekauppaa. Tämä oli *Aamulehden* mukaan aiheuttanut Turussa ”suurta huomiota ja mielipahaa”. Seurauksena oli, että Turussa kerättiin noin 300 hengen allekirjoittama adressi. *Aamulehden* siteeraamassa adressissa väitettiin juutalaisten myyvän huonolaatuista tavaraa ja heitä syytettiin pettämisestä kaupankäynnissä. Adressissa vedottiin erityisesti porvarissäätyyn, mutta porvarissäädyssä ei adressi *Aamulehden* mukaan saanut vastakaikua. Lehti kertoo, että sen sijaan pappis- ja talonpoikaissäädyssä adressi sai paljon lämpimämmän vastaanoton. Kirjoittaja vaatikin juutalaisten välitöntä karkottamista maasta. Hänen mukaansa juutalaiskysymyksen ratkaisu tuli sitä vaikeammaksi mitä enemmän juutalaisia ehti muuttaa maahan. Lehti asettiinkin kannattamaan valtiopäivillä esiin tullutta ajatusta poismuuttaville juutalaisille maksettavasta matkarahasta.²⁹⁵

Laajemman keskustelun aloitti turkulainen *Aura*, joka julkaisi vuoden 1886 tammi-huhtikuussa saksalaisiin antisemitistisiin lähteisiin kuten Rohlingin kirjoituksiin perustuvan peräti 14-osaisen kirjoitussarjan otsikolla ”Juutalaisista”.²⁹⁶ Sekä Anja Hansen että Teuvo Laitila arvioivat kirjoitussarjan olleen J. W. Wartiaisen²⁹⁷ käsialaa.²⁹⁸ Tätä voikin pitää todennäköisenä, koska

²⁹³ Torvinen 1989, 61–62.

²⁹⁴ Jossas 1990, 143.

²⁹⁵ *Aamulehti* 23.5.1885, ”Valtiopäiväkirje”.

²⁹⁶ *Aura* 5.1.1886, 7.1.1886, 9.1.1886, 19.1.1886, 21.1.1886, 6.2.1886, 9.2.1886, 23.2.1886, 25.2.1886, 2.3.1886, 1.4.1886, 3.4.1886, 27.2.1889 & 1.3.1889, ”Juutalaisista”.

²⁹⁷ Johan Wilhelm Wartainen (1849–1935) oli pappissäädyn edustajana vuosien 1879, 1900 ja 1904 valtiopäivillä. Wartainen työskenteli Sauvon kirkkoherrana vuodesta 1901 ja rovastina vuodesta 1907 alkaen. Hanski 2006, 63. Tunnetaan myös nimellä J. V. Vartiainen. Useimmissa lehtikirjoituksissa hän käyttää nimeä J. Vartiainen tai J. V. Vartiainen.

Wartiainen kirjoitti omalla nimellään sisällöltään hyvin samankaltaisia kirjoituksia myöhemmin esimerkiksi *Vartijaan*.²⁹⁹ *Auran* kirjoituksissa kiinnitettiin erityistä huomiota juutalaisten Talmudiin³⁰⁰. Kirjoittajan mukaan Talmud suhtautui äärimmäisen vihamielisesti kaikkia ei-juutalaisia kohtaan. *Auran* mukaan liberaalit ja ruotsinkieliset olivatkin omissa lehdissään kuvailleet juutalaisia ja heidän uskontoaan liian myönteiseen sävyyn. Todellisuudessa juutalaiset *Auran* mukaan ”vaikuttavat yhteiskunnassa turmiollisesti, harjoittavat petollista kauppaa, salakapakoitsemista, viettelevät ihmisiä epäsiiveellisyyteen ja rikoksiin”. Kirjoittaja mainitsi kirjoitustensa lähteenä olleen esimerkiksi saksalaisen August Rohlingin teokset.³⁰¹

Kirjoitussarjan toisessa osassa lehti todisteli Talmudin suorastaan kehottavan juutalaisia pettämään kristittyjä. Kirjoituksessa myös mainittiin kuinka Talmud käskii tappamaan kristinuskoon kääntyneet juutalaiset sekä kieltää auttamasta hengenvaaraan joutunutta ei-juutalaista.³⁰² Kolmannessa osassa kirjoittaja esitti, että kukaan täysjärkinen kristitty ei voi ehdottaa kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Hänen mukaansa juutalaiset nimittäin eivät kunnioita lainkaan kristittyjä ja kansalaisoikeudet saatuaan ovat he saattaneet useat maat hajoamistilaan. Näin hän arveli käyvän Suomessakin, jos juutalaisille kansalaisoikeudet myönnetään.³⁰³

Erityisesti ruotsinkielisissä lehdissä esitettiin kritiikkiä *Auran* kirjoituksia kohtaan. Esimerkiksi *Åbo Tidning* esitti, että juutalaiset eivät todellisuudessa enää noudattaneet Talmudin sääntöjä, joita *Aurassa* oli esitelty.³⁰⁴ *Helsingfors Dagblad* laati pitkän vastineen *Auran* kirjoitukseen esittäen, että Talmudilla tuskin oli juutalaisille muuta kuin historiallista merkitystä. Lehden mukaan *Aura* oli toiminut vastuuttomasti leimatessaan nykyajan ihmisiä ikivanhojen kirjoitusten perusteella. Erityisesti *Helsingfors Dagblad* paheksui sitä, että *Aura* oli sivuuttanut viranomaisten positiiviset

²⁹⁸ Hansen 1972, 190; Laitila 2014, 64. Laitila mainitsee, että tekijäksi on epäilty myös tuomiorovasti T. T. Renvallia.

²⁹⁹ Wartiaainen käsitteli aihetta *Vartijassa* vuosina 1896 ja 1906.

³⁰⁰ Talmud on juutalaisuuden tärkein teksti Raamatun jälkeen, joka toimitettiin Babyloniassa pääasiallisesti 500-luvulla. Talmud ei ole yksi kirja vaan laaja tekstikokoelma. Siitä on kaksi päävarianttia: babylonialainen Talmud ja palestiinalainen Talmud. Babylonialaisen Talmudin vaikutus on ollut suurempi ja puhuttaessa Talmudista viitataan yleensä juuri babylonialaiseen Talmudiin. Talmudin muodostavat filosofinen lakikokoelma Mishna ja sen analyysi ja kommentaari Gemara. Mishna sanan tunnetuimmassa merkityksessä on se säännöskokoelma, jonka Rabbi Jeduha ha-Nasi laati noin vuonna 200 ja joka on myös Talmudin perusosa. Mishna on tekstikokoelma joka on laajuudeltaan samaa luokkaa heprealaisen Raamatun kanssa. Suurin osa teksteistä on säädöksiä ja määräyksiä, jotka koskevat pienten ryhmien tai yksityisten ihmisten asioita. Selityksillä, oppineiden eri kysymyksiin antamalla vastauksilla ja lakikokoelmilla täydennettynä Talmud antoi ratkaisut käytännön asioihin juutalaisessa yhteisössä. Martola 1998, 102, 105; Neusner 1998, 115–117.

³⁰¹ *Aura* 5.1.1886, ”Juutalaisista”. Rohlingin vuonna 1871 ilmestynyt *The Jew of the Talmud* on antijudaistisen kirjallisuuden merkkiteos.

³⁰² *Aura* 7.1.1886, ”Juutalaisista”.

³⁰³ *Aura* 9.1.1886, ”Juutalaisista”.

³⁰⁴ *Åbo Tidning* 10.1.1886, ”Den inhemska tidningspressen”.

lausunnot Suomen juutalaisista.³⁰⁵ Myös *Uusi Suometar* julkaisi sitaatteja tästä *Aura*-lehden Talmudia ja juutalaisia käsitelleestä kirjoitussarjasta. Lehti myös asettui puolustamaan *Auraa* muiden lehtien väitteitä vastaan ja väitti Talmud-sitaattien olevan aitoja.³⁰⁶

Muiden lehtien esittämä kritiikki ei saanut *Auraa* perääntymään väitteistään. Sen mukaan juutalaiset edelleen noudattivat Talmudin sääntöjä viitaten tapauksiin, joissa juutalaiset olivat kuuleman mukaan yrittäneet tappaa kristinuskoon kääntyneitä juutalaisia.³⁰⁷ Seuraavassa numerossa *Auran* kirjoittaja kertoi, kuinka rikostilastot eivät kertoneet todellisuutta juutalaisten suorittamista rikoksista, koska juutalaiset olivat hänen mukaansa niin kavalia ja taitavia, että pystyivät välttämään rangaistuksen rikoksistaan. *Auran* kirjoittajan mukaan ei-juutalaisen henki merkitsi juutalaiselle yhtä paljon kuin kärpäsän henki. Toisaalta hän toiveikkaasti arvioi, että suomalainen kansa oli sen verran viisasta, että sitä ei pystyttäisi kauniilla puheilla taivuttelemaan juutalaisten kansalaisoikeuksien myöntämisen kannalle.³⁰⁸

Helsingford Dagblad vastasi *Auralle*, että juutalaisten mahdollisesti penseä suhtautuminen kristittyihin selittyi enemmän kristittyjen juutalaisiin historiallisesti kohdistamalla vainoilla kuin Talmudin opetuksilla.³⁰⁹ *Åbo Tidning* esitti, että maissa joissa juutalaiset olivat saaneet kansalaisoikeudet, heidän siveelliset periaatteensa eivät olleet joutuneet ristiriitaan maan etujen kanssa.³¹⁰ *Aura* vastasi *Åbo Tidningin* kritiikkiin esittämällä, että vaikka juutalaiset eivät noudattaneet kaikkia Talmudin ulkonaista käyttäytymistä koskevia sääntöjä, toimivat he edelleen Talmudin hengessä.³¹¹ Jos juutalaisille myönnettäisiin kansalaisoikeudet, ryhtyisivät he *Auran* mukaan toteuttamaan historiallista tehtäväänsä, joka oli kristillisen yhteiskunnan tuhoaminen. Lehti esittikin reformijuutalaisten edustavan suurempaa uhkaa kuin Talmudin sääntöjä noudattavien vanhoillisten juutalaisten.³¹²

Tro och Lif syytti *Auraa* kiihottamisesta juutalaisia vastaan. Lehden mukaan juutalaisten mustamaalaaminen pelkästään Talmudin tekstien perusteella oli kohtuutonta.³¹³ *Aura*-lehdessä julkaistiinkin vielä samassa kuussa kaksiosainen vastine tähän kirjoitukseen. Vastineen

³⁰⁵ *Helsingfors Dagblad* 11.1.1886, ”I Judenfrågan”.

³⁰⁶ *Uusi Suometar* 13.1.1886, ”Silmäys muihin sanomalehtiin”; *Uusi Suometar* 20.1.1886, ”Kirje Helsingistä”.

³⁰⁷ *Aura* 19.1.1886, ”Juutalaisista”.

³⁰⁸ *Aura* 21.1.1886, ”Juutalaisista”.

³⁰⁹ *Helsingfors Dagblad* 26.1.1886, ”Tidningsöfversigt”.

³¹⁰ *Åbo Tidning* 23.1.1886 & 24.1.1886, ”I Judenfrågan”.

³¹¹ *Aura* 6.2.1886, ”Juutalaisista”.

³¹² *Aura* 9.2.1886, ”Juutalaisista”.

³¹³ *Tro och Lif* 1.2.1886, ”Judenfrågan ur kristlig synpunkt”.

ensimmäisessä osassa *Aura* esittää, että juutalaiskysymys ei pohjimmiltaan ole uskonnollinen vaan valtiollinen kysymys. Niinpä sen mukaan asiasta tuli keskustella valtiollisissa, ei uskonnollisissa lehdissä. *Auran* mukaan kansalaisoikeuksien myöntäminen juutalaisille ei muuttaisi heidän käytöstään ja vahingollista toimintaansa. Lehden mukaan ainoastaan kristityiksi kääntyminen auttaisi juutalaisia muuttamaan paheelliset tapansa, mutta tähän juutalaisilla ei näyttänyt lehden arvion mukaan olevan vähintäkään halua. Vastineen jälkimmäisessä osassa *Aura* esittää, että myös Suomen juutalaiset noudattavat tapoja, jotka perustuvat Talmudiin. Lehti viittaa Suomen juutalaisten ”vihamieliseen umpinaisuuteen ja kummallisiin tapoihin”. *Auran* mukaan juutalaisystävät eivät halua tunnustaa ”ottopoikansa” eli juutalaisten todellista luonnetta, joka lehden mukaan on ”sangen ruma ja pahanilkinen”.³¹⁴ *Aura* julkaisi vielä maaliskuun alussa omassa lehdessään *Tro och Lif* -lehden vastineen. Kirjoituksen keskeisenä viestinä oli, että kristillinen rakkaus velvoitti kaikkia kristittyjä kannattamaan kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Positiivisena esimerkkinä *Tro och Lif* mainitsee Englannin juutalaiset, jotka olivat käyttäytyneet lehden mukaan lainkuuliaisesti ja siveellisesti.³¹⁵

Huhtikuun alussa *Aura* julkaisi kaksi Talmudia käsittelevää kirjoitusta, joissa esitettiin lähinnä lisätodisteita Talmudin vihamielisyydestä kristittyjä kohtaan.³¹⁶ Kirjoittaja katsoo juutalaiskysymyksen olevan ”Suomen kansalle eriomaisen tärkeäksi kysymys”. Kirjoituksen ensimmäisessä osassa *Aura* väittää *Tro och Lif* -lehden julkaiseman vastineen³¹⁷ sisältäneen ”niin paljon vääristelyjä”, ettei *Aura* voinut vaieta aiheesta. Kirjoittaja toteaaakin väittelyn *Tro och Lif* -lehden kaltaisten vihollisten kanssa olevan ”erittäin vastenmielistä”. *Auran* kirjoituksessa yritetäänkin esimerkein todistaa juutalaismyönteisten olevan täysin tietämättömiä juutalaisten todellisesta luonteesta.³¹⁸ Kirjoituksen jälkimmäisessä osassa lehti jatkoi todisteluaan Talmudin keskeisestä merkityksestä juutalaisille kaikilla elämän osa-alueilla.³¹⁹

Kirjoitussarjan kahdessa viimeisessä osassa *Aura* kiinnitti huomionsa juutalaisten aiheuttamaan uhkaan yhteiskunnille ja jätti Talmudin käsittelyn vähemmälle. Kirjoitukset olivat osin myös vastaargumentointia *Tro och Lif* -lehden kirjoituksiin ja sen *Aurassa* julkaistuun vastineeseen.³²⁰ Lehti nimesi juutalaiskysymyksen ”maailman kansakuntain köyhyyden ja tuskan kysymykseksi”. Tällä

³¹⁴ *Aura* 23.2.1886 & 25.2.1886, ”Juutalaisista”.

³¹⁵ *Aura* 2.3.1886, ”Juutalaisista”.

³¹⁶ *Aura* 1.4.1886 & 3.4.1886, ”Juutalaisista”.

³¹⁷ Kirjoittaja viittaa tässä *Aurassa* julkaistuun *Tro och Lif* -lehden kirjoitukseen. Ks. *Aura* 2.3.1886, ”Juutalaisista”.

³¹⁸ *Aura* 1.4.1886, ”Juutalaisista”.

³¹⁹ *Aura* 3.4.1886, ”Juutalaisista”.

³²⁰ *Aura* 6.4.1886 & 8.4.1886, ”Juutalaisista”. Vastine julkaistiin *Aurassa* 2.3.1886.

lehti yrittää esittää, että nimenomaan sekavassa ja rappeutuneessa tilassa olevat kansakunnat vetävät puoleensa juutalaisia. *Aura* uskoi, että kansalaisoikeuksien myöntäminen tarkoittaisi suurta juutalaisten maahanmuuttoaaltoa Suomeen. Juutalaisten suurimmiksi liittolaisiksi lehti mainitsee ruotsinmieliset virkamiehet sekä juutalaismielisen sanomalehdistön. Tämän juutalaisten maahanmuuton seuraus olisi Suomen loppu eli *finis Fenniae*³²¹ kuten lehti asian ilmaisi. Esimerkkimaaksi juutalaisten vaarallisuudesta kirjoittaja nosti Saksan, jossa kirjoittajan mukaan pieni puolimiljoonainen juutalaisväestö oli onnistunut nousemaan sivistys- ja talouselämän johtoon 45 miljoonan ihmisen kansakunnassa.³²² Kirjoitussarjan viimeisessä osassa lehti toi esiin, kuinka kristittyjen lisäksi myös muslimit ja pakanat olivat käyneet usein juutalaisten kimppuun. Kirjoittajan mukaan tämä johtui siitä, että juutalaiset ovat kaikkialla olleet ”vitsaukseksi ja onnettomuudeksi” muille kansoille. Lehti tuo esiin myös Martti Lutherin esittämät juutalaisvastaiset mielipiteet.³²³

*Wiipurin Sanomat*³²⁴ oli jo vuoden 1886 huhtikuussa julkaissut alun perin *Aurassa* julkaistuja juutalaisvastaisia kirjoituksia.³²⁵ Lehti otti juutalaiskysymyksen jälleen esiin lokakuussa 1886. Kirjoituksessa kritisoitiin juutalaisia erityisesti vihasta kristinuskosta vastaan. Kirjoittajan mukaan: ”juutalainen säilyttää sydämensä pohjassa alati katkeraa vihaa ja ylenkatsetta kristinoppiin”. Lehti myös esitti, että kristittyyn maahan päästessään juutalaiset yrittävät tuhota maalta sen kristillisen uskon, kansallisuuden ja taloudellisen itsenäisyyden.³²⁶

Keskustelu juutalaisten oikeuksista ja asemasta jatkui edelleen myös 1880-luvun loppuvuosina. Meurman puolsi kirjoituksessaan vuonna 1888 hallituksen toimia, joilla oli pyritty estämään juutalaisten maahantulo. Hän myös totesi, että oli turha puhua juutalaiskysymyksestä, koska Suomessa heitä oli alle tuhat. Liberaalit halusivat kuitenkin tuoda juutalaiskysymyksen myös Suomeen ja suomalaisten ratkaistavaksi. Meurmanin mukaan suomalaisella kansalla oli oikeus puolustaa itseään ja omia kansallisia etujaan vierailta vaikutuksilta.³²⁷

³²¹ Huomionarvoista on, että samaa ilmausta *finis Fenniae* käytti J. W. Warttiainen pappissäädystä pitämässään puheessa vuoden 1897 valtiopäivillä. Ks. Pappissäädyn pöytäkirjat 1897 III, 1653.

³²² *Aura* 6.4.1886, ”Juutalaisista”.

³²³ *Aura* 8.4.1886, ”Juutalaisista”. Lutherin juutalaisvastaisista mielipiteistä ks. Luther 2014 (alkuteos 1543).

³²⁴ *Wiipurin Sanomat* alkoi ilmestyä vuonna 1885. Se ilmestyi aluksi kahdesti viikossa, mutta laajeni kuusipäiväiseksi vuonna 1888. Lehti oli aluksi nuorfennomaanien lehti, mutta sen linja hämärtyi myöhemmin. Tommila 1988, 337–338.

³²⁵ *Wiipurin Sanomat*, 10.4.1886 & 17.4.1886 ”Juutalaisista”.

³²⁶ *Wiipurin Sanomat*, 23.10.1886, ”Juutalaiskysymys”.

³²⁷ *Uusi Suometar* 31.7.1888, ”Juutalaiskysymystäkö”. Sama kirjoitus ilmestyi myös ruotsiksi: *Finland* 2.8.1888, ”Judefråga eller hvad”.

Meurman aloitti kirjoituksensa toteamalla, että virkamiesten leväperäisyyden takia maahan on päästetty syntymään juutalaisvähemmistö, vaikka lain mukaan heillä ei olisi ollut oikeutta asettua maahan. Sävyltään kirjoitus on jyrkempi kuin Meurmanin 1880-luvun alun kirjoitukset. Nyt hänen ainoa vaihtoehtonsa juutalaisten suhteen on heidän karkottamisensa maasta. Hän kohdistaa kirjoituksessa hyökkäyksensä myös ruotsinkielisiä lehtiä vastaan, joiden ”ihmisrakkaus on rajaton, milloin ei vain suomalaisista ole kysymys” ja, jotka ”säestävät kaikin tavoin tätä juutalaisvirttä”. Meurman esittää, että tarkoituksena ei kuitenkaan ole karkottaa kaikkia juutalaisia kerralla, vaan ”vähin erin palauttaa juutalaiset kotipaikoilleensa”.³²⁸

Meurman uskoi, että monet juutalaiset saapuivat Suomeen paetakseen asepalvelusta Venäjällä. Hän myös epäili, että sotapalvelusta välttelevien juutalaisten vastaanottaminen voisi huonontaa Suomen suhteita Venäjään. Meurmanin mukaan yleinen mielipide ja säätyjen kannanotot osoittivat, että juutalaisia ei haluttu Suomeen. Hän myös nostaa kirjoituksessa esiin aiemmilla valtiopäivillä rauenneet anomukset juutalaisten aseman parantamiseksi. Meurmanin mukaan juutalaisten karkottaminen ei ole historiallisesti erityisen poikkeava tapahtuma. Hän nostaa esimerkeiksi Amerikan Yhdysvallat, jotka ”ovat suoraan karkottaneet kiinalaiset maasta” ja norjalaisten lainsäädännölliset toimenpiteet Ruijan suomalaisia vastaan. Niinpä hän toteaa, että suomalaisilla on sama oikeus kuin muillakin kansakunnilla valvoa yhteiskuntansa parasta. Meurmanin mukaan lopullinen tavoite on juutalaisten poistaminen maasta. Tätä asia pitää hänen mukaansa myös ajaa johdonmukaisesti, mutta kuitenkin niin, että ”yksityiskohdissa noudatetaan kohtuutta ja sääliväisyyttä”.³²⁹

4. Juutalaiskysymyksen ratkaisu

Yleinen mielipide alkoi 1890-luvun kuluessa muuttua myötämielisemmäksi maassa asuvia juutalaisia kohtaan. Senaatti otti juutalaiskysymyksen käsiteltäväkseen vuonna 1895 saatuaan juutalaisilta anomuksia, joissa toivottiin voimassa olevien määräysten löyhentämistä. Paine juutalaisten aseman parantamiseksi sai senaatin toimimaan ja se päättyi hyväksymään juutalaisten aseman parantamiseen tähtäävän asetusanomuksen. Keisari kuitenkin hylkäsi senaatin esityksen.

³²⁸ *Uusi Suometar* 31.7.1888, ”Juutalaiskysymystäkö”.

³²⁹ *Uusi Suometar* 31.7.1888, ”Juutalaiskysymystäkö”.

Senaatin juutalaisvastaisesta linjasta huolimatta kontrolli juutalaisten suhteen heikkeni huomattavasti 1900-luvun alkuun tultaessa.³³⁰

4.1 Juutalaismyönteiset anomukset vuosien 1894 ja 1897 valtiopäivillä

Vuoden 1894 valtiopäivillä juutalaiskysymyksen käsittely alkoi porvariston ja aatelin tekemillä anomusehdotuksilla, jotka koskivat juutalaisten oikeudellisen aseman järjestämistä. Varatuomari Reinhold Felix von Willebrand osoitti anomuksensa aatelissäädylle. Anomuksessa ehdotettiin juutalaisille oikeutta asua maassa ja harjoittaa elinkeinoja kuten muutkin ulkomaalaiset. Samankaltaisen anomusehdotuksen teki porvarissäädystä Axel Lille³³¹. Lille halusi Willebrandin tavoin juutalaisille välittömästi oikeuden oleskella ja asua Suomessa. Molemmat säädöt hyväksyivät anomusehdotukset yksimielisesti. Säätäjien anomukset olivat sisällöltään hyvin samanlaiset. Molemmissa todettiin juutalaisten aseman olevan ihmisarvoa loukkaava. Juutalaisten katsottiin joutuvan elämään hallinnollisen mielivallan armoilla. Erityistä huomiota osakseen sai vuoden 1889 senaatin kirjelmä, joka oli huonontanut juutalaisten elinolosuhteita entisestään. Molempien anomusten vaatimuksena oli, että Suomessa syntyneet ja määrääjän asuneet juutalaiset saisivat kansalaisoikeudet. Tämän lisäksi anomuksissa katsottiin, että kaikille maassa asuville juutalaisille tulisi myöntää oikeudet oleskeluun ja elinkeinojen harjoittamiseen muille ulkomaalaisille säädetyin ehdoin.³³²

Lakivaliokunta valmisti anomusehdotusten pohjalta mietinnön, jossa juutalaisten kohtelun myönnettiin Suomessa olevan ihmisyyttä loukkaavaa. Kuitenkin enemmistö valiokunnasta katsoi, että kansalaisoikeuksien myöntäminen juutalaisille olisi ollut riskialtista. Senaatti perusteli varovaisuuttaan muiden Euroopan maiden esimerkeillä. Muissa Euroopan maissa kansalaisoikeuksien myöntämisestä oli saatu huonoja kokemuksia. Suomessa ei ollut kokemusta siitä, millaisiksi juutalaisten ja maan muun väestön suhteet muodostuisivat. Mietinnössä tehtiin myös selväksi, ettei uusien juutalaisten annettaisi muuttaa maahan. Lopulta valiokunta päätyi ehdottamaan, että säädöt anoisivat hallitsijalta lakiesitystä, jossa Suomessa syntyneet ja pitkään

³³⁰ Torvinen 1989, 72; Harviainen 1998, 295.

³³¹ Axel Lille (1848–1921) tuli tunnetuksi erityisesti *Nya Pressenin* pitkäaikaisena päätoimittajana sekä Ruotsalaisen kansanpuolueen ensimmäisenä puheenjohtajana. Hän oli myös mukana ensimmäisen ruotsinmielisen lehden *Vikingenin* perustamisessa. Landgren 2005, 143.

³³² Valtiopäivät 1894. Asiakirjat V, Lakivaliokunnan mietintö n:o 12.

asuneet juutalaiset perheineen saisivat oikeuden jäädä Suomeen ja harjoittaa maassa elinkeinojaan.³³³

Mietintöön jätettiin kuitenkin useita vastalauseita. Aatelissäätöön kuulunut G. Langenskiöld jätti vastalauseen, jossa hän ehdotti muita ulkomaalaisia koskevien oleskeluoikeuden ja elinkeino-oikeuden ulottamista myös juutalaisiin. Hyvin samankaltaisen vastalauseen jätti edellisen tavoin aatelissäätöön kuulunut Robert Montgomery. Kolmannen vastalauseen jätti porvarissäädyn edustaja August Juselius, joka vaati kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Neljännessä vastalauseesta vastasivat talonpoikaissäädyn Erik Tensikkala ja Juho Koivisto. Heidän mielestään olemassa olevat juutalaisia koskevat lait ja asetukset tuli pitää voimassa.³³⁴

Aatelis- ja porvarissäädyssä aiheesta käytiin lyhyet keskustelut. Aatelissäädyssä valiokunnan mietintö ei saanut kannatusta. Sen sijaan sääty hyväksyi Montgomeryn ja Langenskiöldin tekemät vastalauseet. Porvarissäädyssä ensimmäisen puheenvuoron käytti Axel Lille. Hän sanoi asettuvansa valiokunnan mietintöä vastaan humanisuuden nimissä. Edustaja Lilius sen sijaan asettui vastustamaan täysien kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Lopulta sääty hylkäsi valiokunnan mietinnön äänin 37–21 ja asettui kannattamaan kolmatta Juseliuksen jättämää vastalauseetta.³³⁵

Pappissäädyssä keskustelun aloitti Alfred Kihlman, joka ehdotti kysymyksen siirtämistä seuraaville valtiopäiville. Seuraavat puhujat³³⁶ asettuivat vastakkaiselle kannalle Kihlmanin kanssa ja halusivat käsitellä asiaa jo vuoden 1894 valtiopäivillä. Professori Johan Wilhelm Runeberg totesi tyytyväisesti asenteiden pappissäädyssä muuttuneen, koska Kihlmanin ehdotus ei ollut saanut kannatusta. Runeberg asettui kannattamaan vastalauseetta, jossa vaadittiin kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Seuraavat kolme puhujaa kuitenkin asettuivat Kihlmanin kannalle³³⁷. Frans Nordlund ihmetteli, että suomenjuutalaisten tavoista ja toiminnasta ei tunnuttu olevan perillä. Hän halusikin tietää, olivatko Suomen juutalaiset reformijuutalaisia vai ”Talmudin juutalaisia”. Seuraavaksi puhunut piispa Johansson asettui tiukasti puolustamaan juutalaisten oikeuksia. Hän piti juutalaisten kohtaamaa vainoa häpeänä kristinuskon historiassa. Johanssonin mielestä juutalaisten

³³³ Valtiopäivät 1894. Asiakirjat V, Anomusmietintö n:o 41 & Lakivaliokunnan mietintö n:o 12.

³³⁴ Valtiopäivät 1894. Asiakirjat V, Anomusmietintö n:o 41, Vastalauseet I–IV.

³³⁵ Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel 1894 III, 1489–1492, 1522–1523; Borgarenståndets protokoll 1894 II, 1583–1589, 1629.

³³⁶ Näihin edustajiin kuuluivat asessori Alexander Lyra, lääninrovasti Frans Torckell, piispa Herman Råberg ja piispa Gustaf Johansson.

³³⁷ Kihlmanin kannalle asettuivat tuomiorovasti Johannes Schwartzberg, tuomiokapitulin asessori Karl Stenbäck ja lääninrovasti Frans Nordlund.

huono kohtelu teki suomalaisista suoranaisia rikollisia Jumalan edessä. Vastakkaista kantaa edustanut Kihlman vastasi Johanssonin puheenvuoroon toteamalla, että Suomen kansan etu tulisi aina asettaa kaiken muun edelle. Piispa Johansson vastasi Kihlmanin puheeseen esittämällä, että juutalaisten kohtelevinen oikeudenmukaisesti ei ollut ristiriidassa suomalaisen kansan etujen kanssa. Professori Danielsson asettui kannattamaan Johanssonin ehdotusta. Hän piti juutalaisia jopa jonkinlaisena vaarana Suomelle, mutta koki juutalaiskysymyksen vaativan ratkaisua. Danielssonin mielestään juutalaisten huono kohtelu Suomessa voisi johtaa sivistyneen maailman tuomioon. Hän ajatteli, että suomalaisten oli turha puhua itse kohtaamastaan sorrosta, jos Suomessa samaan aikaan oli kansanryhmä, joka oli vielä suuremman sorron kohteena.³³⁸ Danielsson oli fennomaani, joten hänen kantaansa juutalaiskysymyksessä voi pitää yllättävänä.

Äänin 23–13 sääty päätti ryhtyä kysymyksen tarkempaan käsittelyyn. Ensimmäisenä puhui Herman Råberg, joka ei ollut valmis myöntämään juutalaisille kansalaisoikeuksia. Hän oli kuitenkin valmis antamaan asumisoikeuden maassa syntyneille juutalaisille. Lyra totesi puheenvuorossaan kannattavansa valiokunnan mietintöä. Hän halusi kuitenkin estää uusien juutalaisten maahanmuuton Suomen, koska hän pelkäsi juutalaisten massamuuttoa Itä-Euroopasta Suomeen. Lääninrovasti Norlund muistutti puheenvuorossaan juutalaisten suhtautuneen vihamielisesti kaikkia muita kansoja kohtaan jo ennen kristinuskon syntyä. Hänen mukaansa myös muslimit ja pakanat olivat aina tunteneet vastenmielisyyttä juutalaisia kohtaan. Nordlund halusikin tietää, olivatko juutalaiset edelleen se sama ”umpimielinen, vihamielinen Talmudilainen kansa”, joka se oli ollut hänen mukaansa lähes kaksituhatta vuotta. Viimeisen puheenvuoron esitti Alfred Kihlman, joka halusi edistää juutalaisten muuttoa pois Suomesta. Hän ehdottikin, että maasta pois muuttaville juutalaisille voitaisiin maksaa 1000 markan suuruinen matka-avustus. Kihlmanin ehdotus ei kuitenkaan saanut säädystä kannatusta. Pitkän keskustelun päätteeksi pappissääty päätyi hyväksymään valiokunnan mietinnön äänin 19–16.³³⁹ Aiemmista keskusteluista poiketen juutalaisille löytyi pappissäädyn keskustelussa myös puolustajia. Säädyn ilmapiiri oli muuttunut juutalaisille hieman aiempaa myötämielisemmäksi, mutta monia juutalaisvastaisia puheenvuoroja kuultiin edelleen.

³³⁸ Pappissäädyn pöytäkirjat 1894 II, 1450–1463.

³³⁹ Pappissäädyn pöytäkirjat 1894 II, 1460–1472.

Talonpoikaissäädystä ainoastaan Juho Brusila³⁴⁰, August Fellman³⁴¹ ja Kaarle Teittinen³⁴² käyttivät pidemmät puheenvuorot keskustelussa. Ensimmäisessä puheenvuorossa edusmies Oittinen totesi olevansa vakuutettu siitä, että säädyn päätös tulee olemaan hylkäävä sekä anomusten että valiokunnan mietinnön suhteen. Niinpä hän ehdotti, että ajan säästämiseksi säätö yhtyisi viimeiseen vastalauseeseen vähän muokkaamalla sitä. Edusmies Brusila kyseli, millaisia hedelmiä juutalaiset ovat tuottaneet muiden maiden ja kansojen keskuudessa. Hän olisi halunnut, että juutalaisten vaikutuksista muissa maissa olisi pitänyt tehdä selvitys. Hän totesi, että selvityksen puutteen vuoksi hän asettuu kannattamaan viimeistä vastalauseetta. August Fellman tunnusti, että oikeus ja kohtuus vaatii juutalaisten aseman kohentamista. Hän asettui kannattamaan valiokunnan mietintöä, joka tarjosi parempia oikeuksia maassa jo oleville juutalaisille. Toisaalta hän totesi kansalaisoikeuksien myöntämistä kannattavista vastalauseista; ”Siksi antisemiitti minä olen, etten voi taipua niin suuriin vapautuksiin kuin niissä ehdotetaan.” Kaarle Teittinen totesi välttämättömäksi, että juutalaisten asemaan Suomessa saadaan ratkaisu.³⁴³

Juutalaiskysymyksen eteneminen kaatui talonpoikaissäädyn kantaan. Keskustellessaan valiokunnan mietinnöstä säätö jätti sen pariin kertaan pöydälle ja yhtyi lopulta siihen valiokunnan jäsenen eriävään mielipiteeseen, jonka mukaan entiset juutalaisläänökset olivat täysin riittävät. Muiden säätöjen yhteensovitus ehdotusta käsiteltäessä talonpoikaissäädyltä loppui aika, joten mitään päätöstä ei tehty. Keskustelussa Meurman esitti, että säätö pysyisi entisessä kannassaan. Tämä ei kuitenkaan olisi estänyt senaattia antamasta esitystä, jos se niin olisi oikeaksi katsunut.³⁴⁴

Yhteisymmärrystä juutalaisten aseman järjestämiseksi ei siis vielääkään saavutettu. Kolme neljästä säädystä toivoi toimenpiteitä juutalaiskysymyksen ratkaisemiseksi, joten valiokunta esitti sovintoehdotuksena säätöjä yhtymään pappissäädyn päätökseen eli hyväksymään valiokunnan mietinnön.³⁴⁵ Porvaristo ja aatelisto hyväksyivät pappissäädyn päätöksen kompromissiratkaisuna, mutta talonpojat Agathon Meurmanin johdolla jättivät ajanpuutteeseen vedoten sovitteluehdotuksen

³⁴⁰ Juho Brusila profiloitui liberaalien aatteiden vastustajana. Hän esimerkiksi kannatti ankarampia rangaistuksia jumalanpilkasta. Brusila valittiin jo ensimmäisille valtiopäiville 1863–1864. Valtiopäiviltä 1877–1878 lähtien hän osallistui kaikille valtiopäiville aina vuoteen 1897 saakka. Hytönen 1926, 31–34.

³⁴¹ August Fellman oli teollisuusyrittäjä ja valtiopäivämies, joka toimi puolitoista vuosikymmentä talonpoikaissäädyn edustajana. Kenraalikuvernööri Bobrikov karkotti hänet maasta 1903, koska Fellman oli kuulunut sortovuosien aikana perustuslaillisiin passiivisen vastarinnan kannattajiin. Vihola 2003, 754–755.

³⁴² Kaarle Teittinen ajattelussa korostuivat suomenmielisyys ja uskonnollisuus. Hän esitti valtiopäiväkeskusteluissa yleensä varsin maltillisia näkemyksiä. Hytönen 1926, 282–284.

³⁴³ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1894 III, 1929–1931.

³⁴⁴ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1894 III, 1916, 1929–1931, 1985–1986, 1999–2001.

³⁴⁵ Valtiopäivät 1894. Asiakirja V, Anomusmietintö n:o 41.

käsitlemättä. Samalla he käytännössä estivät päätöksenteon ja asian etenemisen vuoden 1894 valtiopäivillä.³⁴⁶

Juutalaiskysymystä käsiteltiin säätyvaltiopäivillä viimeisen kerran vuonna 1897. Aloitteen tekijänä juutalaiskysymykseen käsittelyyn toimi porvarissäädyn Axel Lille. Hän uusi edellisillä valtiopäivillä tekemänsä ehdotuksen juutalaisten oikeudellisen aseman järjestämisestä. Lillen aloite sai porvarissäädystä kannatusta ja se lähetettiin lakivaliokuntaan, jossa aiheesta laadittiin uusi mietintö.³⁴⁷ Valiokunnan mietintö alkoi juutalaisten aseman perinpohjaisella läpikäymisellä kerraten juutalaisiin kohdistuvaa lainsäädäntöä ja yleisesti 1800-luvun tilannetta juutalaisten kannalta. Selonteon jälkeen mietinnössä tultiin siihen johtopäätökseen, että juutalaisten asemaa olisi tavalla tai toisella parannettava. Kansalaisoikeuksien myöntämistä pidettiin kuitenkin edelleen liian rohkeana. Kansalaisoikeuksien myöntämisen sijaan mietinnössä päädyttiin kannattamaan jyrkimpien vuonna 1889 säädettyjen määräysten purkamista. Ristiriitaisesta suhtautumisesta juutalaisten aseman parantamiseen kertovat kuitenkin mietintöön liitetyt vastalauseet. Ensimmäisessä vastalauseessa tahdottiin parantaa juutalaisten asemaa, mutta ei haluttu antaa heille täysiä kansalaisoikeuksia. Toisessa vastalauseessa kannatettiin taas täysien kansalaisoikeuksien antamista juutalaisille. Kolmannessa anomuksessa taas katsottiin, että voimassa olevat lait juutalaisten suhteen riittävät.³⁴⁸

Aatelissäädystä juutalaiskysymys ei aiheuttanut kiihkeää keskustelua.³⁴⁹ Porvarissäädystä käyty keskustelu oli myös melko lyhyt.³⁵⁰ Jotkin valtiopäiväedustajat, esimerkiksi edustaja Idman, olivat jo turhautuneita siihen, että juutalaisten asemaan ei ollut onnistuttu saamaan muutosta lukuisista yrityksistä huolimatta. Hänen mukaansa olisikin erittäin suotavaa, että valtiopäivät pääsisivät viimein eroon ”tuosta painajaisesta, juutalaiskysymyksestä”.³⁵¹

Kaikki porvarissäädystä eivät kuitenkaan olleet myötämielisiä juutalaisten oikeuksille. Esimerkiksi edustaja Åkerman esitti säädyn yleisestä linjasta poikkeavia näkemyksiä. Hän ei kannattanut täysien kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille:

³⁴⁶ Valtiopäivät 1894. Asiakirja V, Lakivaliokunnan mietintö n:o 12.

³⁴⁷ Borgarenståndets protokoll 1897 I, 129–130.

³⁴⁸ Valtiopäivät 1897. Asiakirja V, Anomusmietintö n:o 42, Lakivaliokunnan mietintö n:o 8.

³⁴⁹ Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel 1897 III, 1379–1386.

³⁵⁰ Borgarenståndets protokoll 1897 II, 1325–1331.

³⁵¹ Borgarenståndets protokoll 1897 II, 1327.

Me tiedämme myös Euroopan useimmista kulttuurimaista, minkälaisia selkkauksia niissä on syntynyt juutalaiskysymyksen kautta. Jos luullaan, että meidän köyhissä ja huonoissa oloissa työskentelevä kansa jaksaisi taistella sitä voimaa vastaan, joka sisältyy juutalaisuudessa, niin erehdytään suuresti. Minä olen vakuutettu siitä, että meidän kansamme kaivaisi itselleen haudan, jos se suostuisi antamaan juutalaisille sellaisia oikeuksia, kuin hra Lille on ehdottanut.³⁵²

Meurman ei ottanut osaa talonpoikaissäädyn keskusteluun juutalaiskysymyksestä vuoden 1897 valtiopäivillä. Edvin Avellan, Juho Forsman³⁵³, Erik Pöysti, August Fellman, Kaarle Teittinen ja Kalle Oittinen olivat eniten äänessä talonpoikaissäädystä käydyissä keskusteluissa.³⁵⁴ Keskustelun aluksi useat edustajat kertoivat kannattavansa kolmatta vastalauseetta.³⁵⁵ Fellman totesi ilmeisesti olevansa yksin kannattaessaan valiokunnan mietintöä. Hän surkutteli puheenvuorossaan asemaa, johon juutalaiset Suomessa olivat joutuneet. Lauri Laitinen totesi, että hänen omaksumansa vakaumus juutalaisista ei oikeuttanut Fellmanin esiin tuomaan inhimillisyyteen heitä kohtaan. Fellman ei kuitenkaan jäänyt täysin yksin mielipiteensä kanssa, sillä esimerkiksi Pekka Aulin³⁵⁶ asettui valiokunnan mietinnön hyväksymisen puolelle. Forsman taas asettui kannattamaan kolmatta vastalauseetta. Hän myös totesi koko asian pohtimisen olevan turhaa, koska uskoi maan edun vaativan tilanteen pitämistä ennallaan.³⁵⁷

Erik Pöysti piti keskustelun pisimmän puheenvuoron. Hänen mukaansa juutalaiset pitivät kristittyjä luontaisena vihollisenaan. Pöysti myös totesi, ettei tahdo antaa ”Suomen köyhää kansaa” juutalaisten käsiin. Lisäksi hän toi puheessaan esiin varsin tyypillisiä syytöksiä juutalaisten ahneudesta ja kristittyjen vihaamisesta:

Juutalainen on verrattava basilliin, joka pääsee vereen. Se ei muutu vereksi, mutta se kyllä myrkyttää veren ja tuottaa riutumista ja kuolemaa, niin pieni kuin se onkin. Sama on juutalaisten laita. Juutalaiset eivät koskaan sula yhteen muun kansan kanssa, vaan vaikuttavat turmelevaisesti ja kiduttavaisesti ja tuottavat kansalle vararikkoo ja turmiota.³⁵⁸

Juhana Riihimäki pelkäsi omassa puheenvuorossaan, että Suomen kaltaisessa köyhässä maassa juutalaiset voisivat saada suurta vahinkoa aikaan. Keskustelun jälkeen järjestetyssä äänestyksessä talonpoikaissäätö asettui kannattamaan kolmatta vastalauseetta.³⁵⁹

³⁵² Borgarenståndets protokoll 1897 II, 1328.

³⁵³ Juho Rudolf Forsman oli Yrjö-Koskisen, Ernesti Forsmanin ja Jaakko Forsmanin veli. Hytönen 1926, 53.

³⁵⁴ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1365–1369, 1520–1522, 1637–1639.

³⁵⁵ Kolmatta vastalauseetta kannattaviin edustajiin keskustelun aluksi ilmoittivat kuuluvansa Landgren, Pöysti, Tensikkala, Nykänen, Ojanen, Pääkkönen, Kokkonen, Myllylä ja Arvo. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1365–1366.

³⁵⁶ Myöh. Pekka Ahmavaara. Hytönen 1926, 7.

³⁵⁷ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1366–1367.

³⁵⁸ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1367–1368.

³⁵⁹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1368–1369.

Talonpoikaissäädyn sovitusesitystä käsittelevän keskustelun ensimmäisen puheenvuoron käytti Juho Brusila. Hän viittasi huonoihin kokemuksiin juutalaisista Saksassa ja Puolassa. Hänen mukaansa juutalaisille ei pitäisi antaa maassa vähäisintäkään jalansijaa. Edusmiehet Landgren ja Oittinen yhtyivät Brusilan esittämiin näkemyksiin. Oittinen uskoi, että juutalaiset tulisivat aiheuttamaan eniten vahinkoa juuri talonpoikaissäädyn edustajille. Hän olikin erittäin harmissaan siitä, että muut säädyt olivat asettuneet asiassa eri kannalle. Edusmies Laitinen taas hyökkäsi puheessaan erityisesti ruotsinmielisiä vastaan. Oittisen tapaan hän uskoi juutalaisten aiheuttavan eniten haittaa tavalliselle kansalle, jota talonpoikaissäädyn katsottiin parhaiten edustavan. Mielenkiintoista on, että Laitinen toteaa puheessaan juutalaiskysymyksen olevan talonpoikaissäädylle ”niin sanottu sydämen asia”.³⁶⁰

Yhteensovitus ehdotusehdotusta käsittelevän keskustelun aluksi Edvin Avellan totesi lyhyesti, että hän toivoi säädyn pysyvän entisessä päätöksessään asiassa. Hollmén ehdotti, että talonpoikaissääty pyytäisi lähetystön kautta pappissäätyä yhtymään talonpoikaissäädyn päätökseen. Brusila ja Laitinen asettuivat kannattamaan Hollménin ehdotusta, mutta Avellan vastusti sitä jyrkästi. Hänen mielestään muiden säätyjen päätöksiin puuttuminen ei ollut sopivaa. Hollmén viittasi tiukkaan äänestystulokseen pappissäädystä ja uskoi, että uudessa äänestyksessä tulos voisi olla toinen. Keskustelun päätteeksi edusmies Pekka Kakkinen esitti varsin juutalaisvastaisen puheenvuoron. Hän toivoi, että talonpoikaissääty toimittaisi hallitukselle toivomuksen, jonka mukaan juutalaiset karkotettaisiin mahdollisimman pian maasta. Kakkinen myös totesi, että juutalaisista oli vaikea päästä eroon, kun heidät oli kerran maahan päästetty. Keskustelun jälkeen talonpoikaissääty hylkäsi äänestyksessä yhteensovitus ehdotuksen. Myös Hollménin ehdotus lähetystön lähettämisestä pappissäätyyn hylättiin huutoäänestyksessä.³⁶¹

Pappissäädystä ensimmäisen puheenvuoron käytti Alfred Kihlman, joka pyrki omassa varsin pitkässä puheessaan osoittamaan, että Saksasta ja Ranskasta saadut kokemukset juutalaisista osoittivat heidän vaarallisuutensa. Kihlman viittasi puheessa Lutherin aikanaan *Juutalaisista ja heidän valheistaan* -teoksessa³⁶² esittämiin näkemyksiin sekä saksalaisen historioitsijan Heinrich von Treitschken³⁶³ pamflettiin vuodelta 1879. Kihlman lainasi puheessaan myös Treitschken

³⁶⁰ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1520–1522.

³⁶¹ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1637–1640.

³⁶² Ks. Luther 2014 (alkuteos 1543).

³⁶³ Heinrich von Treitschke oli Berliinin yliopiston historian professori, jolla oli Kuparisen mukaan suuri rooli antisemitististen asenteiden levittämisessä paitsi yliopistonuorison, myös muun väestön keskuuteen. Treitschke

pamfletissaan käyttämää kuolemattomaksi noussutta lausetta: *Die Juden sind unser Unglück!*³⁶⁴ Puheensa lopuksi Kihlman sanoi asettuvansa kolmannen vastalauseen kannalle eli juutalaisten aseman pitämistä ennallaan, tosin pienellä muutoksella. Hän ehdotti, että juutalaisten muuttamista pois Suomesta tulisi edistää antamalla maasta muuttaville juutalaisille pieni rahallinen matka-avustus.³⁶⁵ Kihlman oli tehnyt samankaltaisen ehdotuksen jo edellisillä vuoden 1894 valtiopäivillä.³⁶⁶

Jaakko Forsman totesi puheensa aluksi, että kaikkialla on juutalaisuus ollut onnettomuutta tuottava voima. Hän kertoi tutustuneensa asiaan sekä antisemiittiseltä että juutalaiselta kannalta. Hänen mukaansa voimakas juutalaisvastaisuus oli todiste siitä, että juutalaisissa itsessään oli jotakin muille kansoille onnettomuutta tuottavaa. Forsmanin mukaan juutalaiset ”turmelevat sekä kansalliset että myöskin uskonnolliset periaatteet”. Hänen mukaansa juutalaisvastainen liike ei olisi voinut kasvaa näin suureksi ”ellei juutalaisuus todellakin sisältäisi jotain pahaa”.³⁶⁷

Johan Wartiainen piti pappissäädystä pitkän puheen, jota hän perusteli sillä, että hän oli ”monta vuotta tätä asiaa tutkinut ja ulkomaillakin erittäin siihen koettanut tutustua”. Wartiainen hyökkäsi puheensa alussa *Nya Presseniä*³⁶⁸ vastaan, jonka hän totesi ottaneen vaikutteensa Saksan juutalaisilta. Hän ei halunnut parantaa juutalaisten asemaa millään tavalla ja epäili, että pienimmätkin myönnytykset lopulta tähtäsivät täysien kansalaisoikeuksien myöntämiseen juutalaisille:

Se juutalaisihailu, joka meillä sivistyneissä piireissä vallitsee, on siis syntynyt juutalaisten vaikutuksesta, sen juutalaisen sanomalehdistön kautta, jota meidän sanomalehtemme täällä reproduceraavat, ja samasta lähteestä ovat siis lähteneet sekä itse anomus että ensimmäinen ja toinen vastalausekin. (...) Päättarkoitus niissä kaikissa on sama, nimittäin kansalaisoikeuksien saaminen juutalaisille (...)³⁶⁹

Wartiainen otti esiin Talmudissa esiintyviä ohjeita, jotka hänen mukaansa kehottivat juutalaisia esimerkiksi pettämään kristittyjä, kieltäytymään noudattamasta muuta kuin juutalaisen omaa lakia,

luonnehti juutalaisia uhkaksi saksalaiselle kansakunnalle. Hänen ajattelussaan juutalaisilla ei ollut oikeutta asua Saksassa, elleivät he ”tulisi saksalaisiksi”, mikä olisi toki merkinnyt myös kristinuskoon kääntymistä. Kuparinen 2008, 166–167.

³⁶⁴ Juutalaiset ovat onnettomuutemme! Tarkemmin Treitschken pamfletista ks. Kuparinen 2008, 167.

³⁶⁵ Pappissäädyn pöytäkirjat 1897 III, 1630–1641.

³⁶⁶ Pappissäädyn pöytäkirjat 1894 II, 1471. Vuoden 1894 valtiopäivillä Kihlman oli ehdottanut juutalaisille 1000 markan suuruista matka-avustusta.

³⁶⁷ Pappissäädyn pöytäkirjat 1897 III, 1646–1648.

³⁶⁸ Vuonna 1882 perustettu *Nya Pressen* oli tarkoitettu ruotsalaisen puolueen johtavaksi äänenkannattajaksi. Julkaisulupa haettiin tulevan päätoimittajan Axel Lillen nimissä. Lehti ilmestyi seitsemän kertaa viikossa. Lehti oli juutalaiskysymyksen lisäksi vapaamielinen myös naiskysymyksessä ja muissa uskontokysymyksissä. Lehden levikki kasvoi voimakkaasti 1880-luvulla, jolloin se myös vakiinnutti asemansa valtakunnallisesti. Tommila 1988, 350–353.

³⁶⁹ Pappissäädyn pöytäkirjat 1897 III, 1648–1649.

tappamaan ne, jotka antavat ilmi juutalaiset jostakin rikoksesta, tappamaan ne, jotka kieltävät juutalaisen lain sekä varastamaan ei-juutalaisten omaisuutta. Vartisen mukaan näitä oppeja opetetaan ”salaisesti synagoogissa ja Talmud-seuroissa kaikissa Euroopan maissa”. Wartiainen ei kuitenkaan nähnyt reformijuutalaisia paljon Talmud-juutalaisia parempina, koska molemmat uskoivat kuuluvansa ”valittuun kansaan”. Wartiaisen mukaan: ”Suomenkin rautatiet ovat juutalaisten rahoilla rakennetut ja meidän sivistyneimmät elävät siitä henkisestä ravinnosta, jota juutalaisten sanomalehdistö tarjoaa.” Wartiaisen toimintaohjeet Suomen juutalaisten suhteet ovatkin varsin ankarat, kuten seuraavista kannanotoista ilmenee:

Juutalaisille ei voida meidän pienen ja saamattoman kansan keskuudessa sallia muita oikeuksia kuin mitä heillä nykyään jo on, nimittäin tilapäinen oleskelu maassa poliisivalvonnan alla. Ja hallituksen tulee tarkasti valvoa että niin vähän juutalaisia kuin mahdollisesti tilapäisestikään tänne pääsee ja ettei kukaan juutalainen pääse tänne kotiutumaan, niin että hän sitten saattaisi ruveta tätä maata isänmaakseen kutsumaan (...) Pyydän kysyä: onko se kohtuullista, onko se sopuosoitussa sivistyksen kanssa ja onko se oikeuden ja kohtuuden tuntoa tyydyttävää että juutalaiset päästetään tänne perustamaan synagoogissa ja Talmud-seuroissa oppilaitoksia, joissa opetetaan pettämään esivaltaa ja anastamaan maan asujanten tavaraa millä tavalla hyvänsä? (...) Suomen kansan tulevaisuus on tällä hetkellä pappissäädyn käsissä, ja pelosta vapisevalla sydämellä odottaa Suomen talonpoikaissääty ja koko Suomen kansa, mikäli se meistä ja tästä asiasta tietää, kohtalonsa ratkaisua tältä säädyltä. Ja minua kauhistuttaa se ajatus että meidän kansa joskus saisi syytä sanoa että pappissääty on aukaissut portit juutalaisille (...) Se olisi itse tälle säädylle mitä kamalin isku ja se tuottaisi tälle säädylle kansan kirouksen. (...) Rukoilen Jumalaa varjelemaan jokaista meitä, ettemme laskisi uurnaamme seteliä, jonka sisällys on: *Finis Fenniae*.³⁷⁰

Wartiaisen edellä esitelty puheenvuoro oli yksi juutalaisvastaisimmista, joka säätyvaltiopäivillä esitettiin juutalaiskysymyksen käsittelyn yhteydessä. Wartiaisen maalailemat uhkakuvat olivat erittäin rajuja. Hänen ajattelussaan juutalaisten päästäminen maahan olisi tarkoittanut samaa kuin Suomen loppu. Lopulta kuitenkin vain Wartiainen edusti kaikkein juutalaisvastaisinta näkemystä, kun juutalaisten karkottamista aiemmin puheessaan ehdottanut Kihlmankin lopulta muutti kantansa maltillisemmaksi.³⁷¹ Tässä tulee hyvin esiin se, kuinka, toisin kuin Meurmanilla, Wartiaisella ei ollut kovinkaan suurta auktoriteettia säädysään. Hän ei pystynyt ohjailemaan säätynsä näkemyksiä tässä tärkeäksi kokemassaan kysymyksessä.

Mielipiteet viimeisillä säätyvaltiopäivillä noudattelivat siis pääosin tuttua kaavaa. Aatelisto ja porvaristo ehdottivat melko lyhyiden keskustelujen jälkeen täysien kansalaisoikeuksien

³⁷⁰ Pappissäädyn pöytäkirjat 1897 III, 1649–1653. Wartiaisen käyttämää ilmausta *finis Fenniae* juutalaiskysymyksen yhteydessä oli käytetty *Aura*-lehden kirjoitussarjassa kymmenisen vuotta aikaisemmin. Ks. *Aura* 6.4.1886, ”Juutalaisista”. *Aurassa* julkaistussa kirjoitussarjassa ja Wartiaisen valtiopäiväpuheenvuorossa on muutenkin paljon samankaltaisia teemoja. *Auran* kirjoitukset olivatkin todennäköisesti peräisin Wartiaisen kynästä.

³⁷¹ Pappissäädyn pöytäkirjat 1897 III, 1653.

myöntämistä juutalaisille. Papistossa valiokunnan mietintö päädyttiin hyväksymään pitkän keskustelun jälkeen. Talonpoikaissäätö puolestaan hyväksyi kolmannen vastalauseen, jossa esitettiin, että mihinkään toimenpiteisiin juutalaisasiassa ei ryhdyttäisi. On kuitenkin huomionarvoista, että myös talonpoikien joukossa kuultiin aiempaa enemmän juutalaisia puolustavia lausuntoja.³⁷²

Senaatin ja kenraalikuvernöörin puoltaessa lakiehdotusta antoi hallitsija senaatille käskyn valmistaa asiasta esitys valtiopäiville. Helmikuussa senaatti asetti valiokunnan hoitamaan tehtävää, mutta pian yhteiskunnallinen kuohunta Suomessa kiinnitti huomion valtaväestön kannalta suurempiin ongelmiin. Helmikuun manifestin ja suomalaisiin kohdistuvien sortotoimien kiristyessä huomio kiinnittyi suomalaisten oman aseman puolustamiseen. Samalla juutalaiskysymys jäi huomiotta, eikä sitä ehditty enää käsitellä säätyvaltiopäivillä.³⁷³

4.2 Meurman ja Wartainen hyökkäävät juutalaisia vastaan lehdistössä

Jo 1890-luvun alkupuolella juutalaiskysymystä käsiteltiin lehdistössä vähemmän kuin 1880-luvulla, mutta erityisesti 1890-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kirjoittelu oli huomattavasti aiempaa vähäisempää. Ensimmäisen sortokauden aikana vuosina 1899–1905 Suomessa vallitsikin tavallista tiukempi ennakkosensuuri, joka saattaa selittää miksi lehdistö käsitteli tänä ajanjaksona juutalaisia aiempaa vähemmän. Esimerkiksi *Uudessa Suomettaressa* juutalaiset mainittiin enää harvakseltaan. Maakuntalehdistö vaikenä asiasta lähes täysin.³⁷⁴ Lähinnä Agathon Meurman ja J. W. Wartainen jatkoivat juutalaisvastaista kirjoitteluaan lehtien palstoilla.

Meurman hyökkäsi vuoden 1892 heinäkuussa *Uudessa Suomettaressa* juutalaismyönteisen linjan edustajia vastaan. Erityinen huomio kirjoituksessa kiinnitettiin *Nya Presseniin*. Meurmanin mukaan on ”kieltämätön tosiasia”, että useimmissa maissa joissa juutalaisille on myönnetty kansalaisoikeudet, he ovat anastaneet maassa paitsi aineellisen myös henkisen vallan. Esimerkiksi hän nostaa Unkarin, jossa juutalaiset saivat kansalaisoikeudet vuonna 1867. Meurmanin mukaan unkarilaiset katuvat tätä jo katkerasti, koska juutalaisuus on ”saavuttanut suunnattoman vallan kaikilla yhteiskunnan aloilla unkarilaisuuden kustannuksella ja sen suureksi vahingoksi”.³⁷⁵

³⁷² Valtiopäivät 1897. Asiakirjat V, Anomusmietintö n:o 42, Lakivaliokunnan mietintö n:o 8; Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1897 II, 1365–1369, 1637–1639.

³⁷³ Torvinen 1989, 73.

³⁷⁴ Laitila 2014, 101.

³⁷⁵ *Uusi Suometar* 10.7.1892, ”Kirje Helsingistä”.

Meurmanin kirjoituksessa näkyy hänen talonpoikaisuutensa, kun hän kertoo erityisesti juutalaisten maaseudulle aiheuttamista ongelmista. On mielenkiintoista, että Antti Jalava kertoo teoksessaan *Unkari*³⁷⁶ juutalaisten ongelmista hyvin samaan tapaan kuin Meurman. Onkin mahdollista, että hän on toiminut Meurmanin lähteenä tässä aiheessa.

Meurman piti ”ihan varmana asiana”, että juutalaiset saisivat Suomessa nopeasti vahvan jalansijan, jos heille kansalaisyhteisyydet myönnettäisiin. Meurman pelkäsi, että suomalainen maaseutu tulisi kärsimään juutalaisten harjoittamasta maakaupasta ja kestikievarinpidosta sekä siitä seuraavasta juutalaisten harjoittamasta koronkiskonnasta. Meurman pelottelee, että juutalaisia saapuisi Suomeen runsain mitoin erityisesti idästä, jos juutalaisille myönnettäisiin kansalaisyhteisyydet. Hän myös arvelee juutalaisten olevan ”erinomaisen sikiäväisiä”.³⁷⁷ *Nya Pressen* vastasi tähän *Uuden Suomettaren* kirjoitukseen paria päivää myöhemmin lyhyellä kirjoituksella.³⁷⁸ *Uuden Suomettaren* ja *Nya Pressenin* väittely kuvastaakin hyvin niitä selkeitä jakolinjoja svekomaanien ja fennomaanien välillä, jotka juutalaiskysymyksessä olivat muodostuneet vuosikymmenten kuluessa.

Agathon Meurman käsitteli juutalaisasiaa *Uudessa Suomettaressa* uudestaan vuoden 1893 lokakuussa. Tässä kirjoituksessa hänen sanansäiläänsä saivat jälleen maistaa Suomessa toimivat ruotsinmieliset lehdet. Hän aloittaa kirjoituksensa toteamalla, kuinka ruotsinkieliset sanomalehdet osoittavat myötätuntoa kaikille vieraille kansallisuuksille Suomessa, mutta suomalaisia kohtaan ne osoittavat hänen mukaansa ”tulista vihaa”. Juutalaisasiassa Meurman katsoo lähes kaikkien ruotsinkielisten lehtien olevan samanmielisiä, mutta erityiseksi asiakseen juutalaiskysymyksen on hänen mukaansa ottanut *Hufvudstadsbladet*. Meurmanin mukaan lehti on ”hajottanut kaikki säädyllisyyden rajat ja lisäksi mitä julkeimmin polkenut kaikki mitä tähän mennessä on pidetty laillisena menettelynä”.³⁷⁹

Meurman toteaa, että vaikka Ruotsin aikainen juutalaisia koskeva laki joidenkin mielestä olisi kuinka epäinhimillinen tahansa, on se kuitenkin laki ja lakia on aina noudatettava. Meurmanin mukaan ruotsinmieliset ovat juutalaisten kohdalla valmiit tekemään lain noudattamisen osalta poikkeuksen, jota eivät muiden asioiden suhteen olisi valmiita tekemään. Meurman mainitsee anomuksen, jonka juutalaiset ovat jättäneet senaattiin koskien heidän asumisoikeuttaan Suomessa. Erityisesti häntä raivostuttaa se, että juutalaisiin myönteisesti suhtautuvien mukaan juutalaisten

³⁷⁶ Ks. Jalava 1910 (alkuteos 1882).

³⁷⁷ *Uusi Suometar* 10.7.1892, ”Kirje Helsingistä”.

³⁷⁸ *Nya Pressen* 12.7.1892, ”U.S:s Matti, judarna och margarinet”.

³⁷⁹ *Uusi Suometar* 14.10.1893, ”Suomalais-viha ja juutalais-rakkaus”.

tulee valittaa korkeimmalle taholle eli keisarille, mikäli heidän asemansa ei Suomessa parane. Hän toteaaakin kuinka juutalaisten puolustajille ”kaikki on luvallista juutalaisten eduksi”.³⁸⁰

Teokseen *Elämäkysymyksiä II* sisältyvässä kirjoituksessa ”Mistä elävät kansat” Agathon Meurman pohti uskontojen merkitystä maailman kansoille. Meurman käsittelee kirjoituksessaan kristinuskon lisäksi paljon myös juutalaisuutta sekä sivuaa muutamalla lauseella muslimien uskonnollisuutta. Hän kertoo näkemyksiään siitä, millaisen uhan juutalaiset kristitylle maailmalle muodostavat. Meurman katsoo kielen olevan kansan ulkoinen tunnusmerkki, mutta vain yhteinen uskonto piti kansan koossa ja hengissä. Erityisesti Meurman korosti, että siveysoppia ei voi olla erikseen uskonnosta. Hänen mukaansa kansa voi pysyä koossa vain uskonnon avulla. Kansa voi kyllä vaihtaa uskontoaan parempaan ja samalla kohota jopa korkeammalle tasolle. Ainoastaan kansan luopuessa kokonaan uskonnosta se on tuhoon tuomittu. Esimerkiksi uskonnon ratkaisevasta merkityksestä hän ottaa juutalaiset. Meurmanin mukaan ainoastaan uskonto piti juutalaiset hengissä vaikeina aikoina. Juutalaiset tietävän uskonnon merkityksen kansoille, ja juuri tästä syystä juutalaiset kaikin voimin koettavat hävittää kristityistä uskonnon ja siveellisyyden. Meurman esittää, että juutalaisten hallussa olevan sanomalehdistön ja kaunokirjallisuuden tarkoituksena on kristinuskon pilkkaaminen ja hävittäminen sekä kristittyjen siveellisyyden tuhoaminen.³⁸¹

Myös sosialismin Meurman katsoo olevan juutalaista alkuperää, koska se taistelee uskontoa, kansallisuutta ja siveellisyyttä vastaan. Hän kysyy: ”Kuka nylkee kaikkia kansanluokkia tunnottomammin kuin juutalaiset?” ja ”Kuka harjoittaa valkoista orjakauppaa ja kaikkia epäsiiveellisiä elinkeinoja ja petoksia ahkerammin kuin juutalaiset?” Juutalaiset ovat Meurmanin mukaan näin tehneet itsestään maailman herroja, mutta samalla herättäneet muissa kansoissa sammumatonta katkeruutta. Tästä vastakkainasettelusta hän katsoo antisemitismin syntyneen. Hän ei kirjoituksessa suoranaisesti tuomitse juutalaisiin kohdistuneita hävitystoimia, vaan kokee ne syystä tai toisesta tehottomaksi keinoksi taistelussa juutalaisia vastaan. Ainoaksi tehokkaaksi keinoksi kristittyjen taistelussa juutalaisten ylivaltaa vastaan hän näkee uskonnollisen ja kansallisen herätyksen.³⁸²

³⁸⁰ *Uusi Suometar* 14.10.1893, ”Suomalais-viha ja juutalais-rakkaus”.

³⁸¹ Meurman 1907, 47–48.

³⁸² Meurman 1907, 49.

1890-luvun Suomessa jyrkkä juutalaisvastaisuus oli harvinaista. Tässä vaiheessa juutalaisista puhuttiin julkisesti yleensä varsin maltilliseen sävyyn.³⁸³ Johan Wartiainen kuitenkin kirjoitti vuonna 1896 varsin juutalaisvastaisen kirjoituksen *Vartija*-lehteen otsikolla ”Juutalaisten antikristillisuus Saksassa”. Kirjoitus on esimerkki räikeästä antisemitismistä suomalaisessa lehdistössä. Kirjoituksen perusajatuksena on, että juutalaiset halveksivat ja vihaavat kristittyjä yli kaiken, joten saksalaisten viha juutalaisia kohtaan on enemmän kuin ymmärrettävää. Wartiaisen mielestä evankelisen uskon ja kirkon huono tola Saksassa oli juutalaisten syytä. Hänen mukaansa juutalaiset pilkkasivat lehdistön avulla kristinuskoa ja sen pyhimpiä arvoja. Wartiaisen mukaan ”juutalainen vihaa vielä tänä päivänä Kristusta kaikesta sydämestänsä” ja esitti, että ”juutalaiset pitävät kristityitä saastaisten eläinten arvoisina”. Wartiaisen mukaan juutalaisilla oli myös ”ylpeä ajatus rotunsa jaloudesta”. Hänen kirjoituksessaan oli siis rodullinen elementti, joka yleensä puuttui suomalaisista 1800-luvun juutalaisvastaisista kirjoituksista.³⁸⁴ Juutalaisia kuvatessaan Wartiainen turvautui myös varsin leimaavaan kielenkäyttöön:

Sillä vaikka juutalaiset nykyään ovat ainoastaan loisväkeä, jotka sekä henkisesti että aineellisesti elävät toisten kansain hiestä ja väestä, samoin kuin syöpäläiset elävät siitä eläimestä, jonka ihossa tai sisuksissa he elävät, niin on heillä kuitenkin mitä korkeimmat ajatukset omasta etevyydestänsä.³⁸⁵

Wartiaisen mukaan on kuitenkin ”suuri eroitus olemassa varsinaisten antisemiittien ja kirkollisten juutalaisvastustajien välillä”. Hän oli huolissaan lähinnä siitä, että jotkut saksalaiset olivat alkaneet pitää myös kristinuskoa ja Kristusta sopimattomana ”arjalaisrotuisille kansoille”, koska ne edustivat seemiläisyyttä. Wartiainen siis hyväksyi juutalaisvastaisuuden, kunhan kristinuskko jätettiin rauhaan. Hän oli huolissaan siitä, että jotkut antisemiitit tekevät ”vielä kristinuskonkin vastuunalaiseksi juutalaisten ilkeydestä”.³⁸⁶

Maaliskuussa 1906 Santeri Jacobsson ja kaksi hänen juutalaista kumppaniaan anoivat keisarilta, että tämä antaisi tuleville valtiopäiville, toisin sanoen kansanäänestyksellä valitulle senaatille, ”armollisen esityksen laiksi”, joka myöntäisi Suomen juutalaisille täydet kansalaisoikeudet. Anomuksen tueksi Jacobsson järjesti eri puolilla Suomea kansalaisyhteisöjä, joissa hän selosti suomalaisille juutalaisten oikeuksiin liittyviä lainsäädännöllisiä puutteita. Tällä työllä hän yritti

³⁸³ Laitila 2014, 69.

³⁸⁴ *Vartija*, ”Juutalaisten antikristillisuus Saksassa”, 1896 (n:o 11), 425–431.

³⁸⁵ *Vartija*, ”Juutalaisten antikristillisuus Saksassa”, 1896 (n:o 11), 426.

³⁸⁶ *Vartija*, ”Juutalaisten antikristillisuus Saksassa”, 1896 (n:o 11), 431.

pohjustaa maaperää vaatimuksille täysien kansalaisoikeuksien myöntämisestä Suomessa syntyneille tai siellä pitkään asuneille juutalaisille.³⁸⁷

Wartiainen kirjoitti vuonna 1906 *Vartijaan* otsikolla ”Juutalaiskysymys uudelleen”. Kirjoituksessa hän otti voimakkaasti kantaa tätä Santeri Jacobssonin juutalaisten oikeuksien parantamiseen tähtäävää toimintaa vastaan. Kansalaisoikeuksien vaatimisesta juutalaisille Wartiainen totesi: ”Sillä kun kerta hillitön vapauden aika on tullut, miks`ei myöskin Juutalaisille olisi annettava vapaus saada elämöidä maassa niin kuin heidän luontonsa vaatii.” Vanhojen ruotsinvallan aikaisten asetusten hän totesi estäneen juutalaisia panemasta käytäntöön ”Faraoiden aikuisia” periaatteitaan, jotka Wartiaisen mukaan oli tarkoitettu muiden kansojen ”turmelemiseksi, sortamiseksi ja hävittämiseksi”.³⁸⁸

Wartiaisen mukaan Suomen kansa oli jo henkisesti juutalaistunut. Tämä oli hänen mukaansa tapahtunut juutalaishenkisen sanomalehdistön ja kirjallisuuden kautta. Wartiaisen mukaan juutalaistuminen oli edennyt niin pitkälle, että ”kaikki kristinopin totuudet poljetaan lokaan”. Hänen arvionsa mukaan kansalaisoikeuksien myöntäminen juutalaisille tarkoittaisikin, että suomalaiset sijoittaisivat maahansa ”heltymättömän vihollisen”. Juutalaisten tavoitteena oli Wartiaisen mukaan alistaa muut kansat ”paarialuokaksi”, jota juutalaiset hallitsevat ”bramiineina”. Juutalaisten taloudellisesta menestyksestä hän taas toteaa: ”Täten perkele palkitsee palvelijansa!”³⁸⁹

Wartiaisen mukaan juutalaiset tulisivat myös kaikin voimin vastustamaan ”suomalaisen kansallisuuden voimistumista”. Hänen mukaan ruotsinkieliset ja juutalaiset löytäisivät nopeasti toisensa ja ryhtyisivät taisteluun suomenmielisiä vastaan: ”Mutta viikinkiläisyys sitä vastaan tulee Juutalaisilta saamaan hyvää apua sortotoimissaan suomalaisuutta vastaan.” Wartiainen jopa asettaa ruotsinmieliset jonkinlaisiksi juutalaisuuden edustajiksi: ”Viikingeistä ei puhettakaan; hehän ovat juutalaisuuden lipunkantajia ex profeso, yhtä luuta ja lihaa Juutalaisten kanssa.” Hänen ajattelussaan juutalaisuus vaikuttaa myös kaikkien liberaalien ja sosialististen liikkeiden taustalla: ”Viikinkiläinen ja nuorsuomalainen liberalismi ja epäuskoinen sosiaali-demokratia ovat molemmat Juutalaisten sikiöitä, ja niillä on suuri valta tässä maassa.”³⁹⁰

³⁸⁷ Torvinen 1989, 79–80.

³⁸⁸ *Vartija*, ”Juutalaiskysymys uudelleen”, 1906 (n:o 3), 65–66.

³⁸⁹ *Vartija*, ”Juutalaiskysymys uudelleen”, 1906 (n:o 3), 67–68.

³⁹⁰ *Vartija*, ”Juutalaiskysymys uudelleen”, 1906 (n:o 3), 72–73.

Wartiainen mukaan paras turva juutalaisuutta vastaan oli kristillismielisen kansanvaltaisuuden lujentaminen kaikille elämän aloille. Hän nostaa keskeiseksi tavoitteeksi myös taloudellisen riippumattomuuden juutalaisista: ”Erittäin tarpeellista taloudellisella alalla olisi mielestäni pyrkimys saada juutalainen kapitaali pidätetyksi ja karkoitetuksi maasta.” Toisaalta Warttiainen esittää, että juutalaisia ei pidä vihata ihmisinä. Käytännössä hänen ajattelussaan juutalaiset kuitenkin edustavat suorastaan absoluuttista pahuutta niin kauan kuin he eivät käänny kristityiksi: ”Vihattava on ainoastaan heidän vaikutuksensa, sillä se on läpeensä antikristillistä ja demoonista laatua. Sellaisena se pysyykin, kunnes he jälleen ovat kääntyneet Kristuksen tykö ja ruvenneet Häntä palvelemaan”.³⁹¹

Tätä Warttiainen kirjoitusta voi pitää jonkinlaisena ääriesimerkkinä 1800-luvun lopun antisemitistisestä kirjoituksesta. Kirjoituksessa tuodaan esiin paljon kansainvälisiä juutalaisiin liitettyjä negatiivisia stereotyyppioita, mutta se sisältää myös voimakasta vastakkainasettelua suomenmielisten ja ruotsinmielisten välille. Ruotsinmieliset nähtiin usein fennomaanien piirissä juutalaisten liittolaisina, mutta Warttiainen menee tässä kirjoituksessa näiden kahden ryhmän samaistamisessa tavanomaista pidemmälle. Hän luo myös kuvan juutalaisista äärimmäisen vaarallisena ryhmänä, joka pienestä koostaan huolimatta omaa niin mahtavat voimat, että se pystyy tuhoamaan tieltään kaiken ei-juutalaisen: ”Vapauden ja vapaamielisyyden nimessä turmelee hän uskonnon, siveellisyyden, tieteen, taiteen, kaupan, teollisuuden ja kaikki taloudellisen elämän eri haarat.”³⁹²

4.3 Juutalaiskysymyksen pitkittynyt ratkaisu

1900-luvun alussa Meurmanin edustamat juutalaisvastaiset näkemykset alkoivat jäädä yhä selvemmin vähemmistöön. Vuoden 1905 loka-marraskuussa olleen suurlakon ja Venäjällä samaan aikaan tapahtuneiden pogromien jälkeen yhä useampi poliitikko oli valmis myöntämään kansalaisoikeudet juutalaisille. Asennemuutokseen vaikutti lisäksi keväällä 1906 valitun Venäjän ensimmäisen duuman eli eduskunnan myönteinen kanta juutalaisten kansalaisoikeuksiin.³⁹³ Vaikka myönteisyys juutalaisia kohtaan oli lisääntynyt 1900-luvulle tultaessa, juutalaisten asema oli edelleen hyvin epävarma. Esimerkiksi vuoden 1908 joulukuussa hylättiin 30 juutalaisperheen oleskeluanomukset ja heidät määrättiin muuttamaan maasta seitsemän vuorokauden kuluessa. Maailmalla Suomen karkotukset herättivät melkoisesti huomiota. Saksalaiset vapaamieliset

³⁹¹ *Vartija*, ”Juutalaiskysymys uudelleen”, 1906 (n:o 3), 73–74.

³⁹² *Vartija*, ”Juutalaiskysymys uudelleen”, 1906 (n:o 3), 71.

³⁹³ Laitila 2014, 103.

sanomalehdet kirjoittivat arvostelevasti juutalaisten asemasta Suomessa. Samoin englantilainen *Times* ja yhdysvaltalainen *New York Times* kertoivat lukijoilleen Suomen juutalaisten ahdingosta. Kotimainen lehdistö kiinnitti myös huomiota ulkomaisten lehtien kirjoitteluun ja raportoi tästä Suomen maineen rapautumisesta.³⁹⁴

Marraskuussa 1909 kansanedustajat saivat käsiteltäväkseen mietinnön ”Mooseksenuskolaisten oikeudesta oleskella Suomessa sekä täällä saada kansalaisoikeus”. Mietinnössä toistettiin jo useasti tehdyt esitykset kansalaisoikeuksien myöntämisestä Suomessa syntyneille ja maassa pitkään asuneille juutalaisille. Toisaalta mietinnössä esitettiin vaatimus, että Venäjän passilla matkustavien juutalaisten maahantuloa tuli rajoittaa. Esityksen mukaan kansalaisoikeuden saaneet juutalaiset saisivat asettua ainoastaan kaupunkeihin. Suomalaisen puolueen edustajat vastustivat kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille. Esimerkiksi Yrjö-Koskinen totesi juutalaisilla olevan rotuominaisuuksia, jotka olivat koituneet niiden kansojen kiroukseksi, joiden sekaan he olivat asettuneet. Keskustelussa Oskar Hainari esitti erityisen huolen Venäjän juutalaisten aiheuttamasta vaarasta. Ruotsalaisen kansanpuolueen edustaja Augusta Krook taas puolusti juutalaisia toteamalla, että Norjassa ja Ruotsissa juutalaisilla oli jo pitkään ollut kansalaisoikeudet, eikä tämä ollut aiheuttanut suurta juutalaisten maahanmuuttoa näihin maihin. Äänestyksessä 112 äänesti ehdotuksen puolesta ja 43 äänesti sitä vastaan. Näin senaatti hyväksyi lainvalmistelukunnan esityksen, jonka ensimmäisen pykälän mukaan ”mooseksenuskolainen voi päästä Suomen kansalaiseksi, jos hän on hyvämaineinen ja voi itseään ja perhettään elättää”. Lisäksi hakijan tuli olla syntynyt ja kasvanut Suomessa tai hänen piti olla oleskellut asianomaisella luvalla maassa vähintään kymmenen vuotta. Esitys lähetettiin keisarille, joka ei kuitenkaan käsitellyt sitä. Tämä johtui siitä, että kesäkuussa 1910 Venäjän lainsäädäntö ulotettiin koskemaan myös Suomea. Samalla senaatin vallasta siirtyi suuri osa Venäjän duumalle.³⁹⁵

Suomen senaatti kokoontui seuraavan kerran alkuvuodesta 1917 Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Tuolloin sosiaalidemokraattisen puolueen edustajista koostuva ryhmä teki aloitteen kansalaisoikeuksien myöntämisestä juutalaisille. Hallituksen laatiman esityksen mukaan juutalainen saattoi saada kansalaisoikeudet samoin ehdoin kuin Venäjän kansalainen tai ulkomaalainen sekä oikeuden toimia viroissa samoin ehdoin kuin muutkin Suomen kansalaiset, jotka eivät kuuluneet luterilaiseen kirkkoon. Esitys käsiteltiin kesäkuussa ja senaatti hyväksyi sen äänin 150–34 lyhyen keskustelun jälkeen. Lakia ei kuitenkaan voitu vahvistaa, koska Suomen

³⁹⁴ Torvinen 1989, 88.

³⁹⁵ Laitila 2014, 119–120.

valtiollinen suhde Venäjään oli epäselvä. Suomen julistauduttua itsenäiseksi senaatti määritteli lain kiireelliseksi ja vahvisti sen juuri ennen joulua 1917. Taustalla oli mahdollisesti pelko siitä, että jotkut ulkomaat voisivat olla tunnustamatta Suomen itsenäisyyttä, mikäli Suomen juutalaiset pysyisivät edelleen toisen luokan kansalaisina. Laki mooseksenuskolaisten oikeudesta hakea Suomen kansalaisuutta tuli voimaan 12.1.1918. Lain nojalla annettiin 17.1.1918 asetus ”Mooseksenuskolaisten oikeudesta muodostaa seurakuntia tai uskonnollisia yhdyskuntia Suomessa ja mooseksenuskolaisista pidettävistä luetteloista”. Asetuksella säilytettiin juutalaisten erityisasema uskonnollisena yhteisönä.³⁹⁶

4.4 Eri osapuolten vaikutteet juutalaiskysymyksessä

Juutalaisia käsittelevän laajemman poliittisen keskustelun aloittajana toimi porvarisäädyn Leo Mechelin, joka teki vuoden 1872 valtiopäivillä ehdotuksen juutalaisten yhteiskunnallisen aseman parantamisesta. Porvariston myönteistä suhtautumista juutalaisiin voi pitää yllättävänä, koska juutalaisten saapuminen Suomeen olisi voitu nähdä uhkana suomalaisen porvariston kannalta. Olivathan juutalaiset perinteisesti aktiivisia nimenomaan kaupankäynnissä ja pankkialalla. Aatelissäädystä vastustettiin aluksi juutalaisten aseman parantamista, mutta käänne tapahtui 1880-luvulla. Aatelissäätö hylkäsi Mechelinin aloitteen 1872, mutta vuosien 1877–1878 valtiopäivillä aatelissäädystä juutalaisia vastaan puhuivat enää suomenmieliset jäsenet.

1870-luvun valtiopäivillä ja lehdistössä esiintuoduista mielipiteistä käy ilmi, että ruotsinmielisten ja liberaalien kannat muuttuivat 1870-luvulta 1880-luvulle tultaessa juutalaismyönteisemmiksi. Ruotsinmielisten myönteisyys juutalaisten asialle näyttää olleen tulosta heidän omasta vähemmistöasemastaan. Ruotsinmielisiin porvaris- ja aatelissäätöihin vaikutti varmasti myös se, että Ruotsissa juutalaisille oli myönnetty kansalaisoikeudet jo vuonna 1870.³⁹⁷ Ruotsinmielisten ajattelussa on ajoittain nähty myös sisäpoliittinen taktinen motiivi. Tämän ajatuksen mukaan ruotsinmieliset halusivat käyttää juutalaisia eduksi omassa taistelussaan suomenmielisiä vastaan.

Liberalismilla oli sekä porvaris- että aatelissäädystä asema, joka selittää ainakin osittain niiden juutalaismyönteisyyttä. Liberalismin periaatteisiin kuului uskonnonvapaus, joten heidän asettumistaan juutalaismyönteiselle kannalle voidaan pitää varsin luontevana. Oma vaikutuksensa oli myös sillä, että monissa liberalismin aatteellisissa kotimaissa kuten Englannissa antisemitismi ei

³⁹⁶ Laitila 2014, 121.

³⁹⁷ Kansalaisoikeuksien myöntämisestä Ruotsin juutalaisille ks. Torvinen 1989, 32.

ollut saanut vahvaa jalansijaa. Näissä maissa juutalaisten ja kantaväestön välillä vaikutti olevan suhteellisen vähän ongelmia. Juutalaismyönteisissä kannanotoissa kansalaisoikeuksien myöntämistä juutalaisille perusteltiin myös usein sillä, että juutalaisille oli annettu kansalaisoikeudet useimmissa muissa Euroopan maissa. Monet edustajat olivatkin huolissaan Suomen maineesta ulkomailla. Juutalaisia puolustaneet tosin vetosivat ajoittain myös Suomessa asuneiden juutalaisten nuhteettomuuteen ja lainkuuliaisuuteen.

Liberaalit ja ruotsinmieliset puolsivat juutalaisten kansalaistamista humaniteetti- ja oikeusperustein. Heidän ajattelunsa mukaan oli väärin evätä ihmiseltä kansalaisoikeudet rodun tai uskonnon takia. Liberaalien ajattelun taustalla oli siis Ranskasta omaksuttu ”Vapaus, veljeys ja tasa-arvo” -ideologia. Liberaalien kanta juutalaiskysymyksessä oli siis varsin looginen. Sen sijaan ruotsinmielisten kohdalla ei ollut lainkaan selvää, mille puolelle he kiistassa asettuvat. Hansenin käsityksen mukaan ruotsinmielisten juutalaismyönteisyys selittyy lähinnä heidän omalla vähemmistöasemallaan ja sillä, että heidän aatteellisessa kotimaassaan Ruotsissa oli juutalaisille jo myönnetty kansalaisoikeudet.³⁹⁸ Toisaalta taustalla voidaan nähdä ruotsinmielisten pelko siitä, että fennomaanien juutalaisvähemmistöön kohdistama vaino saattaisi suuntautua myöhemmin myös muita vähemmistöjä kohtaan mukaan lukien suomenruotsalaiset.

Keskusteluun juutalaiskysymyksestä eksyi myös kielitaistelun elementtejä. Juutalaisista käydyn keskustelun kärjistymiseen vaikutti fennomaanien ja svekomaanien välinen vastakkainasettelu, jossa juutalaisista tuli eräänlainen pelinappula. Lehdistö jakautui karkeasti ruotsinkieliseen juutalaisystävälliseen lehdistöön ja juutalaisia vastustavaan suomenkieliseen lehdistöön. Lehden kieli määritteli useimmiten lehden suhtautumisen juutalaiskysymykseen, joskin poikkeuksiakin oli, kuten Meurmanin ruotsinkielinen, mutta juutalaisvastainen Morgonbladet. Ruotsinmielisten juutalaismyönteisyys ruokki suomenmielisten juutalaisvastaisuutta ja päinvastoin.

Pappis- ja talonpoikaissäätö vastustivat juutalaisten oikeuksien lisäämistä alusta lähtien ja molemmat säädöt myös säilyttivät juutalaisvastaisuutensa aina viimeisiin säätövaltiopäiviin saakka. Juutalaisvastaisuuden taustalla oli suurelta osin ajatus Suomen yhtenäisyyden turvaamisesta. Perusteena juutalaisvastaisuuteen fennomaanit pitivät sitä, että juutalaiset heidän ajattelunsa mukaan heikensivät kansallismielisyyttä maissa, joihin he asettuivat. Valtiopäiväkeskusteluissa tuleekin toistuvasti esiin käsitys juutalaisten kykenemättömyydestä sulautua asuinmaansa

³⁹⁸ Hansen 1972, 220.

pääkansallisuuteen. Tämän oletetun sopeutumattomuutensa vuoksi juutalaiset nähtiin ongelmana kansalliselle eheydelle fennomaanisissa piireissä.

Fennomaanien mielipiteet muuttuivat yhä juutalaisvastaisemmiksi 1870-luvun kuluessa. Käytännössä fennomaanien mielipiteiden kärjistyminen heijastui talonpoikais- ja pappissäätyihin, joissa fennomania oli hallitseva ideologia. Juutalaisvastaisuus olikin itse asiassa varsin looginen asenne Meurmanille ja muille fennomaaneille, koska heidän kansa-käsityksensä määritteli juutalaiset lähtökohtaisesti ulkopuolisiksi. Taustalla oli itsekäs kansallinen motiivi. Fennomaanit halusivat laittaa suomalaisen kansan edun kaiken muun yläpuolelle. Heidän ajattelussaan juutalaisten etua ei tulisi ottaa huomioon kansalaisyhteisyydestä päätettäessä. Fennomaanien ideologia ei kavahtanut juutalaisten karkottamistakaan, koska fennomaanien ajatusten mukaan kansakunnan edut menivät yksilön etujen edelle. Fennomaanien ryhmä olikin valtiopäiväkeskustelujen perusteella varsin yhtenäinen juutalaisvastaisuudessaan. Tämän yksimielisyyden taustalla ainakin talonpoikaissäädyn osalta vuoden 1882 valtiopäivillä näyttää olleen Agathon Meurmanin vaikutus, sillä hän pystyi ohjailemaan säädystä käytyä keskustelua.

Suurin osa valtiopäiväkeskustelijoista ei oletettavasti ollut koskaan tavannut juutalaisia, joten juutalaisista esitetyt näkemykset eivät yleensä perustuneet omakohtaisiin kokemuksiin. Juutalaisista käyty keskustelu perustui tästä syystä suurelta osin ulkomaisiin kirjoituksiin juutalaisista sekä teorioihin juutalaisten kansanluonteesta. Monissa suomalaisissa juutalaisvastaisissa kirjoituksissa viitattiinkin usein negatiivisiin seurauksiin, jotka kansalaisyhteisyyden myöntäminen juutalaisille oli ulkomaisten raporttien mukaan siellä aiheuttanut. Koska Suomen pienen juutalaisyhteisön elämästä ei ollut juuri saatavissa tukea kauhukuvien maalailuun, juutalaisvastainen propaganda joutui turvautumaan ulkomaalaisiin esimerkkeihin.

Suomalaiselle antisemitismille omaleimaista oli erityisesti oman kansan ja suomalaisen yhteiskunnan heikkouden korostaminen. Tämän ajattelun mukaan juutalaisia tuli vastustaa Suomen kehittymättömyyden ja heikkouden takia. Monet edustajat kokivat, että kansan alhainen sivistystaso, suomalaisten haluttomuus yrittämiseen ja Suomen kehittymätön talouselämä olivat perusteita vastustaa juutalaisten maahanmuuttoa ja oikeuksia. Fennomaanit ajattelivat, että jos juutalaiset aiheuttavat ongelmia suurissa maissa, ovat he sitäkin vaarallisempi Suomen pienelle ja nuorelle kansakunnalle.

Poikkeavaa suomalaisessa keskustelussa oli myös se, että useissa juutalaisvastaisissa kirjoituksissa nostettiin esimerkiksi ja vertailukohdaksi Unkari. Voisi olettaa, että suomalaisten ja unkarilaisten oletetulla sukulaisuudella oli tässä jonkinlainen merkitys. Unkari oli myös kooltaan lähempänä Suomea kuin Saksa ja Venäjä, joita käytettiin usein esimerkkeinä juutalaisvastaisissa puheenvuoroissa. 1800-luvun lopulla kansat nähtiin suurelta osin stereotyyppien kautta, ja voidaan arvella, että ainakin jotkut saattoivat ajatella suomalaisten ja unkarilaisten kansanluonteessa olleen jotain samaa kuvitellun sukulaisuussuhteen takia. Unkarin juutalaisvähemmistön aiheuttamien ongelmien katsottiin ennakoivan Suomen kohtaloa, jos juutalaisvähemmistö pääsisi kasvamaan Suomessa samaan kokoluokkaan kuin Unkarissa.

Osa fennomaaneista vetosi kansallisten syiden lisäksi uskonnollisiin perusteisiin. Tähän joukkoon kuuluivat Agathon Meurman, Thure Renvall, Alfred Kihlman ja erityisesti *Auraan* kirjoitellut pastori J. W. Warttinen. Suomalaisessa antisemitismissä näyttääkin yhdistyneen vanha uskontoon perustuva juutalaisvastaisuus ja uudempi talouteen ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin keskittyvä juutalaisvastaisuus. Vaikka juutalaisesta rodusta ei suomalaisessa 1870- ja 1880-luvun valtiopäiväkeskustelussa puhuttu, juutalaiset miellettiin hyvin selkeästi muista erottuvaksi ryhmäksi.

1870-luvun suomalaisessa keskustelussa juutalaisten aseman parantamista pelättiin suurelta osin Venäjältä tulevan juutalaistulvan pelossa. Itä-Euroopan juutalaisten ja sivistyneempien Länsi-Euroopan juutalaisten välille tehtiin selvä ero. Keskusteluissa kuvattiin esimerkiksi Itä-Euroopasta tulleet juutalaiset kauppiat viekkaiksi ja epärehellisiksi, joille rehelliset suomalaiset olisivat helppo uhri. 1880-luvulla fennomaanien piirissä alettiin suhtautua aiempaa kielteisemmin myös muihin kuin Itä-Euroopan juutalaisiin. 1880-luvulla tapahtunut juutalaisvastaisuuden nousu Suomessa oli selkeästi yhteydessä koventuneisiin asenteisiin Venäjällä ja erityisesti Saksassa. Näissä maissa tapahtunut juutalaisvastainen liikehdintä vaikutti väistämättä juutalaisvastaisuuden kasvuun myös Suomessa. Tämä näkyi suomenmielisten puheissa, joissa esimerkkejä haettiin nimenomaan Saksasta ja Venäjältä. Monet ajatukset, kuten juutalaisten halu maailmanvaltaan, olivat ilmiselvästi tuontitavaraa muualta Euroopasta.

Eurooppalaisen juutalaisvastaisuuden vaikutus suomalaiseen keskusteluun oli siis hyvin merkittävä. Juutalaisvastaisen eurooppalaisen keskustelun väitteet otettiin usein varsin suoraan osaksi suomalaista keskustelua. Erityisen selvästi suomalaisessa keskustelussa tulee esiin moderniin antisemitismiin kuuluva taloudellisiin kysymyksiin liittyvä juutalaisvastaisuus. Syyt juutalaisten

maahanmuuton vastustamiseen olivat moninaiset ja niissä oli sekä uskonnollisia, että kansallisia perusteita. Juutalaisia kohtaan esitettiin lukuisia syytöksiä, joista osa oli erittäin rajuja. Juutalaisia syytettiin esimerkiksi ahneudesta, kieroudesta, rahansaalistuksesta, koronkiskonnasta, pyrkimyksistä päästä maailman valtiaiksi, halusta edistää kosmopoliittisuutta ja pyrkimyksestä tuhota kristinusko.

Anja Hansen korostaa erityisesti saksalaisen antisemitismin merkitystä suomalaisten juutalaisvastaisten poliitikkojen innoittajana.³⁹⁹ Myös Eero Kuparisen mielestä suomalaisen juutalaisvastaisen agitaation sisällöllä oli selvät yhteydet saksalaiseen antisemitismiin, jonka tuottamaa aineistoa päätyi myös suomalaisiin lehtiin. Kuparisen mukaan juutalaisia vastaan vuosien 1872–1897 valtiopäivillä käytetyissä puheenvuoroissa ei ollut kyse tavanomaisesta nationalismiin kuuluvasta epäluulosta kaikkea vierasta kohtaan. Kuparisen mielestä juutalaisten oikeuksia vastustaneiden tahojen kielenkäyttöä voi luonnehtia antisemitistiseksi.⁴⁰⁰

Kuparinen on oikeassa siinä, että valtiopäivillä esitetyissä juutalaisvastaisissa mielipiteissä ei ollut kyse vain tavanomaisesta muukalaispelosta. Monet nimenomaan juutalaisiin liitetyt stereotypiat ja ennakkoluulot omaksuttiin hämmentävän kriitikittömästi suomalaiseen keskusteluun. Vertailua voidaan tehdä myös Suomen romanivähemmistöstä käytyyn keskusteluun. Romaneihin varsin kielteisesti suhtautuneessa talonpoikaissäädystä puheet romaneista olivat aivan yhtä leimaavia ja loukkaavia kuin heidän kommenttinsa juutalaisista.⁴⁰¹ Romaneja ei kuitenkin nähty juutalaisten tapaan uhkana suomalaiselle yhteiskunnalle, kulttuurille tai taloudelle. Tästä syystä romaneja ei myöskään valtiopäivillä ja lehdistössä käsitelty samalla kiihkeydellä kuin juutalaisia.

Anja Hansen tulkinnan mukaan juutalaisvastaisuus oli johdonmukainen seuraus hegeliläis-snellmannilaisesta kansallisuusideologiasta, jonka mukaan kansakunta saattoi säilyä vain niin kauan kuin sillä oli elävä kansallishenki. Fennomaanien näkyvimpinä puhujina esiintyneet Renvall, Meurman ja Kihlman esittivät Hansenin tulkinnan mukaan päällisin puolin uskontoon perustuneita mielipiteitä, mutta pohjimmiltaan niissä oli kyse kansallisuusaatteen liitteenä omaksutusta antisemitismistä. Hansenin näkemykseen mukaan syytös juutalaisten kristinuskonvastaisuudesta ei

³⁹⁹ Hansen 1972, 94.

⁴⁰⁰ Kuparinen 1999, 190, 194.

⁴⁰¹ Ks. esim. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1888 I, 449–453, 564–569.

kuitenkaan liittynyt välttämättä sinänsä huoleen kristinuskosta, vaan huoli koski kansakunnan kohtaloa, jossa uskonto oli koossapitävä voima.⁴⁰²

On totta, että fennomaniassa uskonto ja kansallisuus liitettiin hyvin vahvasti yhteen. Fennomaanisessa ajattelussa uhka jompaakumpaa, uskontoa tai kansaa kohtaan, oli samalla uhka molempia kohtaan. Hansenin käsitystä siitä, että fennomaanien juutalaisvastaisuus perustui vain pinnallisesti uskontoon, voidaan kuitenkin pitää hieman liian yksioikoisena. Joidenkin fennomaanien puheenvuoroissa antijudaistiset perustelut olivat erittäin tärkeässä roolissa. Varsinkin joidenkin pappissäädystä vaikuttaneiden edustajien juutalaisvastaisuus perustui edelleen sille, että juutalaiset katsottiin syytänsä Jeesuksen kuolemaan. Useimpien juutalaisvastaisten henkilöiden puheissa ja kirjoituksissa tuotiin kuitenkin esiin sekä uskonnollisia että nationalistisia näkökohtia. Hansen on toki siinä suhteessa oikeassa, että yksinomaan uskonnollisiin näkökohtiin perustuva juutalaisvastaisuus oli Suomessakin 1800-luvun lopulla harvinaista.

Myös Meurman viittasi juutalaisvastaisissa kirjoituksissaan ja puheenvuoroissaan usein ulkomaisiin esimerkkeihin. Hän korosti kuinka Suomea suuremmissa maissa, kuten Saksassa ja Venäjällä, juutalaisia pidettiin suurena kansallisena vaarana. Meurman uskoikin, että juutalaiset pystyisivät saattamaan Suomen kaltaisen pienen maan taloudelliseen perikatoon. Tässä näkemyksessään Meurman yhtyi lukuisiin muihin aikansa juutalaisvastaisiin valtiopäiväpoliitikkoihin. Lisäksi Meurmanin juutalaisvastaisiin näkemyksiin vaikutti myös se, että hän näki juutalaiset irrallisena kosmopoliittisena ryhmänä. Meurmanin totesikin juutalaisista vuonna 1904 seuraavasti: ”Tämä kansa ei voi elää eikä se saa kuolla. Muukalaisena vaeltaa se muukalaisten keskellä, kirouksena niille, jotka ovat sille avanneet maansa, kirouksena itselleen, leimattuna Kainin merkillä, jota vuosituhannet eivät ole saaneet haihtumaan”.⁴⁰³

Samaan tapaan talonpoikaissäädyn edustajat kuvasit romaneja vuoden 1888 valtiopäivillä. Kaarle Teittisen, Eerik Tensikkalan ja Mikko Heleniuksen laatiman anomus-ehdotuksen tekstissä puhutaan ”mustalaisten kuljeksivasta joukosta”, joka ei ole halukas rehelliseen työntekoon. Ehdotuksen tekstissä kerrotaan romanien itse selittävän kuuluvansa ”Kainin kirottuun sukuun, joka on kuljeksijaksi määrätty”.⁴⁰⁴ Ajatus irrallisuuden ja kodittomuuden turmiollisuudesta näyttää olleen yleinen talonpoikien joukossa. Tämä ei olekaan ihme, sillä talonpoikaisuus edusti monella tavalla

⁴⁰² Hansen 1972, 214–215.

⁴⁰³ ”Valtiollisista murhista”, 1904. Folio 7 (Uskonto, kasvatus, psykologia), K. 6, Coll. 465, Agathon Meurmanin kokoelma, HYK.

⁴⁰⁴ Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1888 I, 450.

täysin erilaista elämäntapaa kuin juutalaisten ja romanien elämäntapa. Tiukasti paikkaan kiinnittyneille talonpojille ajatus kiertelevästä elämästä oli vieras. Juutalaisuus koettiin valtion ja kansan yhtenäisyyttä uhkaavana vieraana elementtinä. Juutalaisten isänmaattomuus ja kosmopoliittisuus olivatkin toistuvia teemoja valtiopäivillä ja lehdistössä käydyissä keskusteluissa.

Aiempi tutkimus on nostanut Agathon Meurmanin yhdeksi antisemitismin keskeisimmäksi edustajaksi Suomessa. Suomenjuutalainen Santeri Jacobsson nostaa Meurmanin antisemitismin kärkihahmoksi, mutta samalla vapauttaa tavallisen suomalaisen kansan antisemitismin leimalta. Jacobssonin mukaan Agathon Meurman olisi jopa yrittänyt 1890-luvulla perustaa Suomeen antisemitististä yhdistystä siinä kuitenkaan onnistumatta.⁴⁰⁵ Myös Eero Kuparisen mukaan Agathon Meurmania voidaan pitää Suomen 1800-luvun johtavana antisemiittinä. Hän kuvaa Meurmania nationalismiin lipunkantajiin kuuluneena fennomaanina, joka toimi valtiopäivistä toiseen ”Suomalaisen puolueen juutalaisvastaisen politiikan äänekkäänä puhetorvena”.⁴⁰⁶ Juha Siltalan mukaan juutalaiset taas olivat Meurmanille kuin kapinallisia lampaita, jotka olivat karanneet isäntänsä karsinasta.⁴⁰⁷

Kuparisen ja Jacobssonin näkemykset Meurmanista Suomen merkittävimpänä antisemiittinä ovat hyvin perusteltuja. Hän oli eturivin poliitikoista näkyvimmin esillä juutalaiskysymystä käsiteltäessä valtiopäivillä ja julkisessa keskustelussa. Meurman ei kuitenkaan välttämättä ole Suomen kaikkien aikojen juutalaisvastaisin poliitikko, vaikka hänen juutalaisvastaisuudellaan oli todennäköisesti kauaskantoisimmat seuraukset. Esimerkiksi Johan Wartainen esitti juutalaisista paljon rajumpia väitteitä, mutta hänellä ei ollut pappissäädystä yhtä vahvaa asemaa kuin Meurmanilla oli talonpoikaissäädystä. Suomen juutalaisvastaisimman poliitikon titteli voitaisiin aivan yhtä hyvin valtiopäiväpuheenvuorojen perusteella antaa vaikkapa Alfred Kihlmanille, Johan Wartaiselle, Juho Brusilalle tai Erik Pöystillä. Pitää muistaa, että Meurmanin näkemykset jaettiin laajasti pappis- ja talonpoikaissäädyn edustajien keskuudessa. Ilmeisesti kielteinen kanta juutalaisiin jaettiin laajemminkin talonpoikaiston piirissä. Tätä väitettä tukee ainakin se, että valtiopäiväedustajille oli valitsijamiesten taholta osoitettu vaatimuksia⁴⁰⁸ tiukasta linjasta juutalaisten suhteen. Toisaalta

⁴⁰⁵ Meurman oli Jacobssonin mukaan lähettänyt papistolle kutsun saapua Helsinkiin neuvottelemaan yhdistyksen perustamisesta, mutta tilaisuuteen oli kertoman mukaan tullut vain kolme pappia, jolloin hanke oli rauennut. Jacobsson 1951, 114, 157, 182.

⁴⁰⁶ Kuparinen 2008, 197.

⁴⁰⁷ Siltala 1999, 271.

⁴⁰⁸ Ks. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat 1885 I, 405.

juutalaisvastaisuutta esiintyi myös kaupunkien porvariston piirissä.⁴⁰⁹ Tämä asettaakin hieman epäilyttäväksi Santeri Jacobssonin väitteen⁴¹⁰ siitä, että tavallisen kansan parissa ei ollut lainkaan juutalaisvastaisuutta. Suurtalonpojat ja kaupunkien porvarit eivät toki edusta koko kansaa, mutta voi olettaa joidenkin asenteiden levinneen myös tavallisen rahvaan pariin. Toisaalta voi kysyä uskoiko Jacobsson täysin itsekään tähän väitteeseensä. On mahdollista, että hän halusi asettaa tavallisen kansan samalle puolelle juutalaisten kanssa ja eristää juutalaisvastaisuuden vain virkamiesten ja poliitikkojen asenteeksi.

Myös Jossaksen arvion mukaan Meurmanin osuus Suomen juutalaisvastaisessa toiminnassa oli keskeinen. Jossas katsoo, että Meurmanin juutalaisvastaisuuteen vaikutti keskeisesti hänen uskonnollinen vakaumuksensa.⁴¹¹ Myös oman näkemykseni mukaan nimenomaan uskonnolla oli Agathon Meurmanille suurempi merkitys kuin useimmille muille juutalaisia vastustaneille fennomaaneille. Kyse ei ole siitä, että Meurman olisi vastustanut juutalaisten maahanmuuttoa varsinaisesti uskonnollisista syistä. Tällaisia puheenvuoroja kuultiin lähinnä pappissäädystä, jossa juutalaisten maahanmuutto haluttiin evätä sillä perusteella, että he olivat Kristuksen murhaajia. Kyse oli enemmänkin siitä, että Meurmanin ajattelussa uskonnon merkitys kansaa koossa pitävänä voimana oli poikkeuksellisen korostunut. Hän katsoi juutalaisten vastustavan kristillistä uskoa, jonka asema hänen ajattelussaan oli keskeinen valtion ja kansallisuuden säilyttämisessä. Vieras uskonto oli hänen ajattelussaan uhka Suomen eheydelle.

Meurman myös säilytti kielteisen kantansa juutalaisuuteen aina elämänsä loppuun saakka. Katsomuksellisissa kirjasissaan⁴¹² hän käsitteli lähinnä kristillisiä aiheita, mutta otti esiin ajoittain myös juutalaiset. Meurman esimerkiksi totesi, että vahingollisena pidettävä sosialismi oli juutalaista alkuperää, eikä se ajanut työtätekevän väestön todellisia etuja. Juutalaisten säilyminen oli hänen mukaansa esimerkki siitä, että kansa saattoi jatkaa olemassaoloaan kielestä ja valtiosta riippumatta, jos se vain piti kiinni uskonnostaan. Meurmanin mukaan ainoa ase juutalaisuutta vastaan olikin

⁴⁰⁹ Ks. esim. *Aamulehti* 23.5.1885, ”Valtiopäiväkirje”. Artikkelissa kuvataan kuinka Turussa kerättiin noin 300 ihmisen allekirjoittama adressi, jossa juutalaisten kaupankäyntioikeuksia haluttiin rajoittaa. Adressissa käytettiin varsin kovaa kieltä juutalaisista.

⁴¹⁰ Jacobson 1951, 114. Jacobssonin mukaan: ”Todettakoon vielä, ettei Suomen väestö tuntenut juutalaisia lainkaan, ennen kuin näitä saapui maahan (...) Mieleen oli jäänyt, että juutalaiset olivat Jumalan valittu kansa, joka oli ristiinnaulinnut Vapahtajan. Sittenkään kantaväestö ei vihannut juutalaisia, eivätkä perimätiedot kerro ilkeästä suhtautumisesta näihin.”

⁴¹¹ Jossas 1990, 146.

⁴¹² Ks. Meurman 1904; Meurman 1907; Meurman 1909.

uskonnollinen ja kansallinen herätys. Juutalaisuuden sitkeän säilymisen voidaan katsoa vastaavan hyvin Meurmanin näkemyksiä uskonnon keskeisyydestä kansakunnan säilyvyyden kannalta.⁴¹³

5. Päätelmät

Juutalaiskysymyksessä kannanotot olivat ajoittain hämmentävän rajuja ottaen huomioon juutalaisvähemmistön pienuuden, ja ainakin puheen tasolla juutalaisia vastustettiin talonpoikais- ja pappissäädystä kiihkeästi. Toisaalta on syytä muistaa, että rajut kannanotot kuuluivat ajan poliittiseen kielenkäyttöön ja kielikysymyksen kiihkeys tarttui myös muuhun poliittiseen keskusteluun. Kiistämättä juutalaisvastaisuutta oli Suomessa, mutta kiihkeäksi *antijudaismiksi* tai *antisemitismiksi* se muuttui vain Agathon Meurmanin ja Johan Wartiaisen kaltaisten äärihoidan edustajien puheissa. Yleisellä tasolla voidaan kuitenkin todeta, että juutalaisvastaiset ennakkoluulot olivat erittäin yleisiä valtiopäivämiesten keskuudessa.

Meurmanin kirjoittamista yksityisistä kirjeistä tai hänen elämäkerrastaan ei löydy juuri lainkaan mainintoja juutalaisista. Muissakaan kirjoittamissaan teoksissa hän ei *Elämäkysymyksiä II* -teosta lukuun ottamatta esitä mielipiteitä juutalaisista. Meurman otti kantaa juutalaiskysymykseen siis lähes yksinomaan valtiopäiväpuheenvuoroissa ja lehtikirjoituksissa. Hänellä ei siis näytä olleen erityisen pakkomielteistä suhdetta juutalaisuuteen. Tutkimukseni perusteella Meurmanin kuten muidenkin fennomaanien juutalaisvastaisuuden perusta löytyy fennomaniaan kuuluvasta nationalistisesta ajattelusta. Meurmanin kohdalla on kuitenkin syytä huomata, että hänen ajattelussaan uskonnolla oli poikkeuksellisen suuri merkitys kansakuntien elinvoimaisuudelle. Hänen näkemyksensä mukaan kansa ei selviä tai pysy yhtenäisenä ilman yhteistä uskontoa. Tämä ajattelutapa selittää sitä, miksi Meurman toimi niin tarmokkaasti nimenomaan juutalaisia vastaan.

On huomionarvoista, että uskonnonvapauskeskustelun ja eriuskolaislain käsittelyn yhteydessä Meurman suhtautui varsin ymmärtävästi protestanttisiin kristillisiin lahkoihin. Tätä ymmärtävää suhtautumista saattaa osin selittää hänen oma perhetaustansa, sillä kaksi hänen siskoaan oli mukana herännäisliikkeessä. Meurmanin ajattelussa tärkein raja menikin protestanttien ja ei-protestanttien välillä. Meurman suhtautui kirjoitustensa perusteella ei-kristittyjen lisäksi varsin varautuneesti myös katolisiin kristittyihin. Meurmanille nimenomaan protestanttinen kristinusko oli kansakuntaa koossa pitävä voima ja ilman sitä Suomen kansa ei olisi enää todellinen kansa.

⁴¹³ Meurman 1907, 46–49.

Agathon Meurman suhtautui poliittisiin vastustajiinsa tunteella ja usein myös esitti asiansa hyvin kärkevästi. Hänen inhonsa ruotsinmielisiä kohtaan on silmiinpistävää monissa hänen kirjoituksissaan. Näyttääkin siltä, että tämä ruotsinmielisiä vastaan tunnettu suoranainen viha näyttää kanavoituneen myös juutalaisiin, koska monet ruotsinmieliset olivat puolustaneet juutalaisten oikeuksia. Suomenmielisten ja ruotsinmielisten kielitaistelu näyttää siis selvästi kärjistäneen kantoja myös juutalaiskysymyksessä. Juutalaisten voidaan katsoa olleen eräänlaisia sijaiskärsijöitä tässä taistelussa. Juutalaiset miellettiin fennomaanien parissa ruotsinmielisten liittolaisiksi. Myös Meurmanin puheissa nousi esiin huoli ruotsinmielisten ja juutalaisten yhteistyön aiheuttamasta uhasta Suomen kansalle ja sen yhtenäisyydelle.

Meurmanin juutalaisnäkemystä käsitelleet tutkijat eivät juuri ole tehneet Agathon Meurmanin persoonaan tai henkilöhistoriaan meneviä tulkintoja. Oman arvioni mukaan juutalaiskysymys ei ollut Meurmanille henkilökohtainen vaan aatteellinen kysymys. Hänen juutalaisvastaisuudessaan ei ollut kyse sokeasta vihasta juutalaisia kohtaan, vaan fennomaanisen aatteen omaksumisesta, joka jo lähtökohtaisesti suhtautui kaikkeen vieraaseen epäluuloisesti. Meurmanin ajattelussa uskonnon merkitys oli korostunut ja tästä syystä juutalaiset olivat uhka, mutta romanit eivät. Hänen henkilökohtaisen uskonnollisen vakaumuksensa vaikutusta hänen juutalaiskäsitteisiinsä on vaikeaa arvioida, koska hän ei juuri puhunut omasta uskonnollisesta vakaumuksestaan. Agathon Meurmanille uskonto oli ennen kaikkea kansakuntaa yhdessä pitävä voima.

Tarkasteltaessa juutalaisista käytyä keskustelua 1800-luvun Suomessa Agathon Meurman on helppoa nostaa yhdeksi keskeisimmistä, ellei keskeisimmäksi henkilöksi. Meurmanin lisäksi myös muut valtiopäiväedustajat erityisesti pappis- ja talonpoikaissäädystä esittivät varsin juutalaisvastaisia näkemyksiä. Meurman on kuitenkin poikkeuksellinen hahmo siinä, että hänellä oli todellista valtaa vaikuttaa koko säätynsä ja samalla yleisemminkin suomalaisten juutalaisnäkemysiin. Voidaankin arvioida Meurmanilla olleen merkittävä osuus käytännön juutalaispolitiikkaan Suomessa. On kuitenkin selvää, että Saksan ja Venäjän juutalaisvastaisuuden kasvu olisi ilman Meurmaninkin toimintaa heijastunut Suomen politiikkaan. Esimerkiksi Jaakko Forsman, Alfred Kihlman ja Johan Wartainen olivat varsin perehtyneitä juutalaiskysymykseen muualla Euroopassa ja heidän välityksellään juutalaisvastaiset ajatukset olisivat joka tapauksessa saapuneet Suomeen.

Talonpoikaissäädyn edustajien lisäksi myös muutamat pappissäädyn jäsenet viittasivat puheissaan Agathon Meurmanin kantoihin, mikä kertoo Meurmanin suuresta vaikutusvallasta juutalaiskysymyksessä. Muut juutalaisvastaiset edustajat kuten Kihlman ja Warttainen eivät saaneet näkemyksilleen vastaavaa tukea edes oman säätynsä edustajilta. Meurmanin muodostama kielteinen kanta säilyi talonpoikaissäädyn kantana koko juutalaisista käydyn keskustelun ajan, mutta pappissäädystä juutalaisvastainen politiikka ei saanut yhtä varauksetonta kannatusta. Voi olettaa, että tilanne olisi ollut pappissäädystä toinen, jos asiaa olisi ajanut Meurmanin kaltainen johtava poliitikko.

Meurman oli tärkeä hahmo erityisesti suomalaisen juutalaisvastaisuuden alkuvaiheessa 1870-luvulla. Myöhemmin vuosisadan vaihteessa muut puhuivat ja kirjoittivat enemmän aiheesta. Pastori J. W. Warttainen esitti pappissäädystä ja lehtien palstoilla erittäin juutalaisvastaisia näkemyksiä. Hänen merkityksensä käytännön juutalaispolitiikkaan ei ollut silti erityisen suuri, koska hänellä ei ollut säädystään samanlaista johtava asemaa kuin Meurmanilla. Toisaalta Warttaisen panos lehdistökeskusteluun oli suhteellisen merkittävä. Monet lehdet julkaisivat hänen *Aurassa* esittämiään näkemyksiä omista lehdistään, jolloin Warttaisen näkemykset saivat varsin suuren yleisön. *Vartijassa* vuonna 1886 julkaistu Talmud-kirjoitussarja ja Warttaisen kannanotot vuoden 1897 valtiopäivillä tarjoavatkin mielenkiintoisen vertailukohdan Meurmanin kirjoituksille ja valtiopäiväpuheenvuoroille. Keskeisimpänä erona näyttää olleen, että Warttaisen puheissa Talmud sai keskeisen merkityksen, mutta Meurmanin puheissa ja kirjoituksissa Talmud ei saanut vastaavaa merkitystä. Käytännön poliittisissa näkemyksissä miehet edustivat kuitenkin hyvin samankaltaista linjaa.

Suomen juutalaiset saivat kansalaisoikeudet huomattavasti myöhemmin kuin juutalaiset muissa läntisen Euroopan maissa. Vaikka otetaan huomioon Suomen poikkeuksellinen ruotsinvallan ajalta periytynyt juutalaisia koskeva lainsäädäntö, herättää Suomen juutalaisten kohtelu ihmetystä. Onkin varsin hyvin mahdollista, että Suomen juutalaiset olisivat saaneet kansalaisoikeudet aikaisemmin ilman Agathon Meurmanin vaikutusta. Talonpoikais- ja pappissäädystä oli Meurmanin lisäksi toki myös muita juutalaisiin varsin kielteisesti suhtautuneita edustajia. Hyvin todennäköisesti talonpoikaissäädyn ja pappissäädyn kannanotot ja toiminta olisivat olleet samansuuntaisia myös ilman Meurmanin panosta. On kuitenkin epätodennäköistä, että kukaan toinen talonpoikaissäädyn johtaja olisi noussut ajamaan asiaa yhtä suurella tarmolla kuin Meurman.

Suomen juutalaisista käyty keskustelu tarjoaa lukuisia lisätutkimusmahdollisuuksia. Varsinkin lehdistöä käsittelevässä tutkimuksessa olisi mahdollista mennä syvemmälle kuin tämän tutkimuksen puitteissa oli mahdollista. Juutalaisia käsitteleviä sanomalehtikirjoituksia ilmestyi paljon varsinkin 1880-luvulla. Toisaalta Suomessa käytyä keskustelua juutalaiskysymyksestä olisi mahdollista tutkia Meurmanin ohella myös muiden keskusteluun aktiivisesti osallistuneiden henkilöiden kautta. Esimerkiksi Alfred Kihlmanin ja Johan Wartiaisen kannanotot voisivat tarjota mielenkiintoisen tutkimuskohteen.

Lähteet ja kirjallisuus:

I Lähteet

Painamattomat lähteet

Helsingin Yliopiston Kirjasto (HYK):
Agathon Meurmanin kokoelma (Coll. 465)

Painetut lähteet

Tampereen Yliopiston Kirjasto:
Säätyjen keskustelupöytäkirjat, valtiopäiväasiakirjat ja kirkolliskokousten pöytäkirjat

Aatelissäädyn pöytäkirjat:

Protokoll fördt hos högl. Ridderskapet och Adeln å landtdagen i Helsingfors år 1872.
Hufvudstadsbladet tryckeri: Helsingfors, 1872.

Protokoll fördt hos Finlands Ridderskap och Adel vid landtdagen år 1877. Finska litteratursällskapets tryckeri: Helsingfors, 1877.

Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid landtdagen år 1885. Hufvudstadsbladets tryckeri: Helsingfors, 1885.

Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid landtdagen år 1894. Helsingfors centraltryckeri: Helsingfors, 1894.

Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid landtdagen år 1897. Helsingfors centraltryckeri: Helsingfors, 1897.

Pappissäädyn pöytäkirjat:

Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors 1872. Helsingfors centraltryckeri: Helsingfors, 1896.

Presteståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1882. Helsingfors centraltryckeri: Helsingfors, 1905.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1885. Weilin Göös: Helsinki, 1885.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1894. Weilin Göös: Helsinki, 1894.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1897. Weilin Göös: Helsinki, 1897.

Porvarissäädyn pöytäkirjat:

Protokoll fördt hos vällöflige Borgarenståndet å landtdagen i Helsingfors 1872. J. Simelii arvingar: Helsingfors, 1872.

Borgarenståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1885. J. C. Frenckell & sons botryckeri: Helsingfors, 1885.

Borgarenståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1894. Helsingfors central-tryckeri: Helsingfors, 1894.

Borgarenståndets protokoll vid landtdagen i Helsingfors år 1897. Helsingfors centraltryckeri: Helsingfors, 1897.

Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat:

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä v. 1872. Helsingin sentraali-kirjapaino: Helsinki, 1895.

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä v. 1877–1878. Helsingin sentraalikirjapaino: Helsinki, 1901.

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä v. 1882. Helsingin sentraalikirjapaino: Helsinki, 1901.

Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1885. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino: Helsinki, 1885.

Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1888. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino: Helsinki, 1888.

Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat 1894 vuoden valtiopäivillä. Jyväskylän kirjapaino: Jyväskylä, 1894.

Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat 1897 vuoden valtiopäivillä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino: Helsinki, 1897.

Valtiopäiväasiakirjat:

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1877–1878. J. Simeliuksen perillisten kirjapaino: Helsinki, 1878.

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1885. J. Simeliuksen perillisten kirjapaino: Helsinki, 1886.

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1888. J. Simeliuksen perillisten kirjapaino: Helsinki, 1889.

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1894. Weilin Göös: Helsinki, 1895.

Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1897. Helsingin sentraalikirjapaino: Helsinki, 1897.

Kirkolliskokousten pöytäkirjat:

Turussa istuneen Suomen ensimmäisen seurakunta-kokouksen protokollat. A. W. Lindgren: Hämeenlinna, 1877.

Turussa istuneen toisen kirkollis-kokouksen protokollat. Hämeen sanomat: Hämeenlinna, 1888.

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Aamulehti: 1882, 1884, 1885

Aura: 1882, 1883, 1886

Finland 1885, 1888

Helsingfors Dagblad: 1872, 1882, 1886

Hufvudstadsbladet: 1872

Kirjallinen kuukauslehti 1880

Morgonbladet: 1872, 1882

Nya Pressen 1892

Satakunta: 1882

Savo 1882

Tampereen sanomat 1882

Tro och Lif 1886

Uusi Suometar 1871, 1872, 1876, 1882, 1883, 1886, 1888, 1892, 1893

Vartija 1896, 1905, 1906

Viipurin Sanomat 1886

Vikingen 1872

Waasan lehti 1882

Åbo Tidning 1886

Kirjallisuus:

Jalava, Antti 1910 (alkuteos 1882–1883): *Unkari*. Kansanvalistusseura, Helsinki.

Luther, Martti 2014 (alkuteos 1543): *Juutalaisista ja heidän valheistaan* (alkuteos: *Von den Juden und ihren Lügen*). MTÜ La Colonia, Tartto.

Meurman, Agathon 1893: *Kuinka suomenkieli pääsi viralliseksi*. Otava, Helsinki.

Meurman, Agathon 1904: *Elämänkysymyksiä I*. WSOY, Porvoo.

Meurman, Agathon 1907: *Elämänkysymyksiä II*. WSOY, Porvoo.

Meurman, Agathon 1909: *Elämänkysymyksiä III*. WSOY, Porvoo.

Meurman, Agathon 1933 (alkuteos 1909): *Muistelmia*. Kustannusosakeyhtiö Kirja, Helsinki.

Topelius, Zacharias 1878: *Maamme kirja*. Edlund, Helsinki.

II Tutkimuskirjallisuus:

- Almog, Shmuel 1990: *Nationalism and Antisemitism in Modern Europe*. Pergamon Press, Oxford.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel 1916: *Alfred Kihlman – Elämän kuvaus Osa II*. WSOY, Porvoo.
- Boberg, Henrik 2004: Mustaa valkoisella – näkökulmia sanomalehtiin historiallisena lähteenä. *Historiatieteellinen aikakauskirja Lähde* 1 (n:o 1), s. 39–49.
- Brotherus, K. R. 1923: *Valtio ja kirkko*. WSOY, Porvoo.
- Castrén, Gunnar 1927: ”Estlander, Carl Gustaf”. Teoksessa: *Kansallinen elämäkerrasto (I osa)*, s. 596–599. WSOY, Porvoo.
- Ekholm, Laura Katariina 2014: ”Suomenjuutalaiset – Tehty sopiviksi vaan ei näkyviksi”. Teoksessa *Kotiseutu ja kansakunta*, s. 163–184. SKS, Helsinki.
- Forsgård, Nils Erik 1998: *I det femte inseglets tecken. En studie den åldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Hanebrink, Paul 2006: *In Defence of Christian Hungary*. Cornell University Press, London.
- Hansen, Anja 1972: *Juutalaiskysymys Suomessa vuoteen 1889 saakka*. Valtiotieteellisen tiedekunnan lisensiaattitutkimus, Helsingin yliopisto.
- Hanski, Jari 2006: *Juutalaisviha Suomessa 1918–1944*. Gummerus, Jyväskylä.
- Hanski, Jari 2007: ”Wärri, Kaarle (1839–1923)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 10.)*, s. 682–684. SKS, Helsinki.
- Harviainen, Tapani 1998a: ”Antisemitismi ja holokausti”. Teoksessa: Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toim.), *Juutalainen kulttuuri*, s. 207–225. Otava, Keuruu.
- Harviainen, Tapani 1998b: ”Juutalaiset Suomessa”. Teoksessa: Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toim.), *Juutalainen kulttuuri*, s. 291–304. Otava, Keuruu.
- Helen, Tapio 2005: ”Mechelin, Leo (1839–1914)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 6.)*, s. 614–618. SKS, Helsinki.
- Hyrkkänen, Markku 2002: *Aatehistorian mieli*. Gummerus, Jyväskylä.
- Hytönen, Viljo 1926: *Talonpoikaissäädyn historia II*. Otava, Helsinki.
- Häkkinen, Antti & Tervonen, Miika 2005: ”Vähemmistöt ja köyhyys Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla.” Teoksessa *Vieraat kulkijat – Tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, s. 7-36. Hakapaino, Helsinki.
- Hänninen, Sakari & Palonen, Kari 2004: *Lue poliittisesti – Profiileja politiikan tutkimukseen*. Minerva Kustannus, Jyväskylä.

Jacobsson, Santeri 1951: *Taistelu ihmisoikeuksista – Yhteiskunnallishistoriallinen tutkimus Ruotsin ja Suomen juutalaiskysymyksen vaiheista*. Gummerus, Jyväskylä.

Jalava, Marja 2006: *J. W. Snellman – Mies ja suurmies*. Tammi, Helsinki.

Jalava, Marja 2013: ”Isien äänen äärellä: Paavo Virkkusen Agathon Meurman”. Teoksessa: *Kirjoitettu kansakunta – Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*, s. 269–306. SKS, Helsinki.

Johnsson, Gunnar 1932: ”Johan Wilhelm Runeberg”. Teoksessa: *Kansallinen elämäkerrasto (IV osa)*, s. 560–562. WSOY, Porvoo.

Jossas, Esko 1983: *Kirkko ja kansa – Agathon Meurman suomalaisuusliikkeen uskonnollisen näkemyksen ja kirkkopoliitikan edustajana 1863–1899*. Painamaton liseniaattityö. HYTTK, Helsinki.

Jossas, Esko 1990: *Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko 1863–1899*. SKHS Toimituksia 152, Helsinki.

Juva, Mikko 1956: *Rajuilman alla – Suomalaisen kahdeksankymmentäluvun synty*. SKHS Toimituksia 57, Porvoo.

Juva, Mikko 1960: *Valtionkirkosta kansankirkoksi – Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen*. SKHS Toimituksia 61, Helsinki.

Kaila, Kustavi 1929: ”Jaakko Oskar Forsman”. Teoksessa: *Kansallinen elämäkerrasto (II osa)*, s. 125–128. Wsoy, Porvoo.

Kauppinen, Eino 1955: *Taisteleva sanomalehti – Morgonbladetin (1872–1884) syntyminen ja asema lehdistössämme*. Otava, Helsinki.

Klinge, Matti 1997: *Keisarin Suomi*. Schildts, Helsinki.

Koukkunen, Heikki 1977: *Suomen valtiovalta ja kreikkalaiskatoliset 1881–1897*. Joensuun korkeakoulu, Joensuu.

Kriikku, Kaija 1979: *Juutalaiskysymys pappissäädyn käsittelyssä vuosina 1872–1897*. Teologian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.

Kuparinen, Eero 1999: *Aleksandriasta Auschwitziin – Antisemitismin pitkä historia*. Atena, Jyväskylä.

Kuparinen, Eero 2004: ”Onko antisemitismi ikuista? Juutalaisvihan elementit eilen ja tänään”. *Historiallinen aikakauskirja* 102 (2), s. 191–203.

Kuparinen, Eero 2008, *Antisemitismin musta kirja – Juutalaisvainojen pitkä historia*. Atena, Jyväskylä.

Landgren, Lars-Folke 2005: ”Lille, Axel (1848–1921)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 6.)*, s. 143–145. SKS, Helsinki.

- Laitila, Teuvo 2014: *Uskonto, isänmaa ja antisemitismi*. Arator, Tampere.
- Leikola, Anto 2006: ”Runeberg, Johan Wilhelm (1843–1918)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 8.)*, s. 412–413. SKS, Helsinki.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 1984: *Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905*. SHS, Helsinki.
- Leitzinger, Antero 2008: *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*. East-West Books, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 1989: ”Kansanvalistajien kansakunta”. Teoksessa: Alapuro, Risto et. al. (toim.), *Kansa liikkeessä*, s. 126–141. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 1995: *Fennomania ja kansa – Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. SHS: Historiallisia Tutkimuksia 191, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 2003: ”Kansa”. Teoksessa Hyvärinen, Matti et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä – Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, s. 257–307. Vastapaino, Tampere.
- Martola, Nils 1998: ”Klassinen kirjallisuus”. Teoksessa: Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toim.), *Juutalainen kulttuuri*, s. 99–114. Otava: Keuruu.
- Murtorinne, Eino & Rasila, Viljo 2005: ”Kihlman, Alfred (1825–1904)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 5.)*, s. 135–136. SKS, Helsinki.
- Mylly, Juhani 2006: *Suomen eduskunta 100 vuotta (osa 1) – Edustuksellisen kansanvallan läpimurto*. Edita Prima, Helsinki.
- Myllykoski, Matti & Lundgren, Svante 2005: *Murhatun Jumalan varjo – Antisemitismi kristinuskon historiassa*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Neusner, Jacob 1998: ”Talmudin rakenne ja juutalainen kulttuuri”. Teoksessa: Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toim.), *Juutalainen kulttuuri*, s. 115–124. Otava, Keuruu.
- Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri 1993: *Poliittinen historia – Johdatus tutkimukseen*. Finn Lectura, Loimaa.
- Nieminen, Hannu 2006: *Kansa seisoi loitompana – Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino, Tampere.
- Paunu, Eira 1952: *Torsten Thure Renvall: Elämä ja toiminta*. SKHS Toimituksia 53, Helsinki.
- Poliakov, Leon 1985: *The History of Antisemitism Volume IV: Suicidal Europe 1870-1933*. Oxford University Press, Oxford.
- Rommi, Pirkko & Pohls, Maritta 1989: ”Poliittisen fennomanian synty ja nousu”. Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.), *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia*, s. 51–65. Kustannuskiila Oy, Kuopio.

- Sainio, Venla 2004: ”Forsman, Jaakko (1839–1899)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 3.)*, s. 37–38. SKS, Helsinki.
- Sainio, Venla 2007: ”Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias (1830–1903)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 10.)*, s. 798–803. SKS, Helsinki.
- Siltala, Juha 1999: *Valkoisen äidin pojat*. Otava, Helsinki.
- Tala, Yrjö 2008: *Kirkon vai valtion kirjat? – Uskontokuntasidonnaisuuden ongelma Suomen väestökirjanpidossa 1839–1904*. Tilastokeskuksen tutkimuksia 249. Multiprint, Helsinki.
- Tervonen, Miika 2012: ”Kiertolaisia, silmätikkuja ja rajojen ylittäjiä – 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan”. Teoksessa: Pulma, Panu (toim.), *Suomen romanien historia*, s. 84–142. SKS, Helsinki.
- Tommila, Päiviö 1988: *Suomen lehdistön historia 1: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- Tommila, Päiviö 1989: ”Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella”. Teoksessa *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, s. 51–65. Kustannuskiila, Kuopio.
- Torvinen, Taimi 1989: *Kadimah – Suomen juutalaisten historia*. Otava, Keuruu.
- Vares, Vesa 2005: ”Meurman, Agathon (1826–1909)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Suomen kansallisbiografia (osa 6.)*, s. 682–684. SKS, Helsinki.
- Vihola, Teppo 2003: ”Fellman, August (1839–1912)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 2.)*, s. 754–756. SKS, Helsinki.
- Virkkunen, Paavo 1935: *Agathon Meurman I: henkilö ja elämäntyö 1826–1855*. Otava, Helsinki.
- Virkkunen, Paavo 1938: *Agathon Meurman II: henkilö ja elämäntyö 1855–1880*. Otava, Helsinki.
- Virkkunen, Paavo 1957: *Agathon Meurman III: henkilö ja elämäntyö 1881–1909*. Otava, Helsinki.
- Wrede, Johan 2003: ”Estlander, Carl Gustaf (1834–1910)”. Teoksessa: Klinge, Matti (toim.), *Kansallisbiografia (osa 2.)*, s. 680–682. SKS, Helsinki.
- Österbladh, Kaarlo 1933: *Pappissäätö Suomen valtiopäivillä 1809–1906 osa I*. SKHST Tutkimuksia 34, Turku.